

ULKOMAISEN KIRJALLISUUDEN TUOMINEN SUOMEEN 1800–LUVUN ALKUPUOLELLA

Waseniuksen kirjakaupan kansainväliset yhteydet 1823–1836

Yleisen historian pro gradu-tutkielma
12.11.1999
Jyrki Hakapää
Helsingin yliopisto

URN:NBN:fi-fe20001018

SISÄLLYSLUETTELO

1.	JOHDANTO	1
1.1	Tutkimusaihe	2
1.2	Lähdeaineisto ja aikaisempi tutkimus	10
2.	WASENIUKSEN KIRJAKAUPPA	16
3.	WASENIUKSEN KAUPPIASVERKOSTO	20
3.1	Pohjoismaiset kirjakauppiat	20
3.2	Leipzigin kautta saksalaisille kirjamarkkinoille	32
3.3	Pariisin vaihtelevat kauppiasyhteudet	35
3.4	Brittein saarten sekä Pietarin vähäiset yhteydet	38
4.	KIRJAKAUPPIAIDEN TOIMINTA YLI RAJOJEN	43
4.1	Komissionäärisopimusten mukainen kirjakauppatoiminta	43
4.2	Kirjakauppiaiden välisten etäisyyksien ylittäminen	46
4.3	Miten ja keiden ehdoilla Waseniuksen kauppiasyhteudet toimivat?	53
4.4	Valtion asettamat rajat – tulli ja sensuuri	67
5.	KIRJAKAUPPA-ALAN KANSAINVÄLINEN KEHITTYMINEN JA SUOMALAISET ERITYISPIIRTEET	78
6.	YHTEENVETO: 1800-LUVUN ALUN KOMMUNIKAATIOMURROS JA WASENIUKSEN KIRJAKAUPPATOIMINTA	85
	LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO	88

1. JOHDANTO

"Ett swart och hiskligt moln på Lärdoms-himlen står.

Ehwad man icke will, ell om man ej förmår

At köpa, skaffa in och trycka,

Ty wärr! och det är nog, vårt Bokverk tynar af:

Dess handel dagligt går i qwaf.

At få en bok blir snart en lycka."

Näin valitti ruotsalainen runoilija Olof Bergklint 1700-luvun lopussa kirjojen puutetta sekä niiden harvojenkin käsiinsaamisen vaikeutta.¹ Lukijoita kyllä olisi ollut, mutta siedettävillä hinnoilla löytyi vain *"Dagblad och en tunn Postilla"*². Miten tällaisessa tilanteessa saattoivat kansan henkisen tilan resurssit päästä ikinä Lontoon tai Pariisin tarjonnan tasolle, kuten Bergklint kaihoisasti haikaili?

Oppineiden aikalaisten mielestä tilanne ei ollut parantunut paljoakaan 1800-luvun alkaessa. Tukholman ja muutaman muun Ruotsin rannikkokaupungin ulkopuolella kirjojen saanti oli edelleen vaikeata. Sinänsä kirjoilla todettiin olevan suuri ja koko ajan lisääntyvä kysyntä, jonka mannereurooppalaiset matkakirjailijatkin muistivat mainita merkkinä sivistyksestä kuvatessaan muuten niin outoa ja villiä pohjolaa.³

Suomen osalta aikalaiskuvaukset valittavat kirjallisuuden puutetta pitkälle 1800-luvun puolelle, mutta kirjojen tuotannon, kauppakäytäntöjen sekä kuljetus- ja kommunikaatiokeinojen parantuessa tilanne saattoi kehittyä jo paljon paremmaksi. Kuinka monipuolista ulkomaalaisten kirjojen tuonti Suomeen 1800-luvun alkupuolella siis oikein oli? Jos erilaisiin aikalaiskuvauksiin luottaisi sokeasti, olisi Suomessakin 1800-luvulla ollut erittäin kultivoitunut ja monipuoliseen kirjallisuuteen tutustunut lukijakunta, mutta itse kirjoja kauppohenkilöiden hyllyillä tuskin ollenkaan. Kuvaa ei yhtään selkeytä se, että harvat aiheesta kirjoitetut tutkimukset eivät välttämättä tue aikalaiskuvausten masentuneisuutta. Onkin

¹ Hülphers 1777, s. xi. Sama lainaus on esitetty myös teoksessa Åberg 1987, s. 45.

² *ibid.*, s. xi.

³ "Om språkkunskapen på 1700-talet, allmänt". SLSA, *Grönroos' samling*, mapp 67/XIII.1.

väitetty suomalaisen kirjakaupan tuoneen 1840-luvulla maahan kaiken tärkeän eurooppalaisen kirjallisuuden.⁴

Varsinainen kirjakauppatoiminta Suomen suurimmissa kaupungeissa alkoikin vasta 1800-luvun alussa. Kauppiaiden antimien kysyntä oli suuri, mutta maan oma kirjatutanto vielä sangen pientä. Kai tällaisessa tilanteessa uusien ja harvojen kirjakauppojen täytyi jollakin tavalla huomioida myös ulkomaalaisen kirjallisuuden tarjonta ja kysyntä?

1.1 TUTKIMUSAIHE

Tarkastelen tässä tutkielmassa ulkomaisen kirjallisuuden tuontia Suomeen 1800-luvun alkupuolella. Tartun kysymykseen Gustaf Otto Waseniuksen (1789-1852) kirjakaupan kautta. Keskityn ensisijaisesti itse kauppiastoimintaan: mitä kauppayhteyksiä Waseniuksella oli ja miten ne toimivat. Sen ohessa pyrin myös hieman pohtimaan itse myyntitavotteita, eli kirjoja, ja niiden välityksellä tapahtunutta tiedonvälitystä.

Kirjoitus on läpi historiallisen ajan ollut keskeinen informaation selittämisen-, tallennus- ja välitysmuoto. Varsinkin länsieurooppalaisen kulttuurin piirissä sillä on ollut pysyvästi suuri merkitys. Tämä perustuu kahteen tekijään: ensinnäkin kreikkalaisten 700 eKr. kehittämään aakkostoon, joka teki kirjoitetusta kommunikaatiosta paljon monimuotoisempaa ja joustavampaa kuin mihin muut kirjoitustavat olivat aikaisemmin pystyneet.⁵ Toiseksi kirjoituksen tärkeyttä korosti juutalais-kristillinen perinne, joka antoi erikoisarvon opinkappaleittensa kirjalliselle muodolle. Tältä pohjalta ruotsalainen kulttuurihistorioitsija Arne Jarrick onkin saattanut todeta sivilisaatiomme olevan "silmänpistävästi kirjoituskulttuuri".⁶

⁴ Nyberg 1982, s. 101.

⁵ Ong 1995, ss. 89–92, Havelock 1976 ja Peltonen 1994, ss. 55–56. Walter Ong jäljittää perustavan muutoksen tapahtuneen jo 1500-luvulla eKr. seemiläisten kehittäessä aakkoset. Kreikkalaisten saavutus oli kuitenkin erillisten merkkien kehittäminen myös vokaaleille, minkä takia lukija saattoi ensimmäistä kertaa lukea tuntematta kirjoituksen kontekstia. Eric Havelockin mukaan juuri tämä kehitys teki kreikkalaisesta kulttuurista muita kehittyneemmän.

⁶ Jarrick 1992, s. 86: *"Den judeo-kristna civilisationssfären är en utpräglad skriftkultur"*. Kulttuurien muutoksista siirryttäessä suullisesta esitystavasta kirjalliseen, ks. Ong 1995, eurooppalaisen kulttuuripiirin muutoksesta suullisesta kirjalliseen kulttuuriin, ks. Martin 1994, ss. 43–115. On huomattava, ettei kirjallista kulttuuria voi arvottaa suullista paremmaksi tai kehittyneemmäksi. Esimerkiksi Claude Lévi-Strauss on kiinnittänyt huomiota kirjoittamisen "epäaitouteen" ja "luonnottomuuteen", sen "tajuntaa jäykistävään vaikutukseen" sekä kirjoittamistaidon leviämisen Euroopassa osaltaan johtaneen militaristien maailmanvaltojen kehitykseen sekä proletarisoitumisen täydentämiseen. Olisi siis väärin nostaa

Kirjallinen kulttuuri on helposti ymmärretty korkeakulttuuriseksi ilmiöksi, kelvoksi tutkimuskohteeksi ainoastaan tarkasteltaessa yhteiskuntien eliitin ja oppineiden aatteita ja toimintoja. Tutkittaessa 1800-luvun alkupuolta ja sitä varhaisempaa Euroopan historiaa olisi kuitenkin pinnallista pitää kirjaa tai muita joko käsin kirjoitettuja tai painettuja tekstejä pelkästään pienen eliittiryhmän kommunikaatiovälineenä. Tarjosivathan kirjakaupatkin monenlaista, eri ihmisryhmille suunnattua kirjallisuutta, ja kirjallinen kulttuuri levisi lukutaidottomienkin pariin myös esimerkiksi sekä saarnastuolin että maallisten tekstien ääneenlukemisen kautta.⁷ Peter Burken mielestä sekä kirjallisuus että itse lukeminen – myös kuuntelemisen ja muiden sekundaaristen keinojen kautta – vaikuttivat kaikkiin Euroopassa asuneisiin ihmisryhmiin jo ennen teollistumisen aikakautta.⁸

Kirjapainon keksiminen Euroopassa 1400-luvun puolivälissä merkitsi kirjan merkityksen ja arvostuksen lisääntymistä. Lisääntyneet kirjamäärät (sekä monipuolisuudessaan että määrällisesti) ja parantuneet tekstien levitystavat edistivät monen aatteen leviämistä. Esitellessään kirjapainon vaikutusta eurooppalaiseen kulttuuriin Elisabeth Eisenstein mainitsee niin renessanssin leviämisen Italiasta Alppien pohjoispuolelle kuin myös reformaation leviämisen. Tärkeätä oli myös se, että kirjapainot eivät pelkästään levittäneet uutta tietoa poikkeuksellisen laajalle, vaan että itse kommunikaatio sai uuden muodon kirjoitustyylien standardisoituessa, esitystavan yhtenäistyessä sekä alkuperäisen tekstin ja kommenttien eron selkeytyessä. Nämä muutokset loivat aivan uudella tavalla luettavaa kirjallisuutta. Eivätkä kirjapainot olleet tärkeitä vain tuotteidensa takia: Eisenstein pitää niitä myös ensimmäisenä esimerkkinä kapitalistisesta toiminnasta.⁹

kirjoittamista tutkimusaiheeksi sen "kehittyneisyyden" takia: korostankin tutkimusmotiivinani tässä yhteydessä sen tärkeyttä kommunikaatiovälineenä 1800-luvun alun Euroopassa, ks. Peltonen 1994, ss. 55–56 ja Lévi-Strauss 1955.

⁷ Esim. Darnton 1991, ss. 148–149, Jarrick 1992, s. 86.

⁸ Burke 1994, ss. 250–259.

⁹ Eisenstein 1979, populaarimmin samasta aiheesta, ks. Eisenstein 1993. Eisensteinin lisäksi muutkin kirjahistorioitsijat ovat painottaneet kirjapainon keksimisen tärkeyttä sekä sen vaikutuksia, vrt. Febvre & Martin 1976, ss. 248–332, mutta laajempiin yhteiskuntakuvauksiin pyrkineet historioitsijat ovat hyvin vastahakoisesti pyrkineet määrittämään sen tarkemmin kirjapainon merkitystä. Hyvänä esimerkkinä tästä toimii Fernand Braudel, joka ei juuri osaa sanoa mitään varmaa aiheesta, ks. Braudel 1967, ss. 304–305.

Yleisesti onkin saatettu todeta 1800-luvun alkupuolelle asti painetun kirjallisuuden muokanneen merkittävästi lukijoidensa ja muiden vastaanottajiensa käsityksiä itsestään ja ympäröivästä maailmastaan, sekä sen myös vaikuttaneen heidän tekoihinsa.¹⁰

Tätä kirjan, erityisesti painetun sanan, asemaa ihmisten ajatuksia ja tekoja välittävänä ja muokkaavana tekijänä on erikoistunut tutkimaan *kirjahistorian* tutkimussuuntaus. Alan johtavan tutkijan Robert Darntonin sanoin kyse on "painetun kirjoituksen välittämän kommunikaation sosiaali- ja kulttuurihistoriasta".¹¹ Kirjahistorian (*histoire du livre, history of books, Geschichte des Buchwesens*) käsite pyrkii sulkemaan sisäänsä kaiken painettuun kirjoitukseen liittyvän historiallisen tutkimuksen. Kirjahistorian suuntauksen synnyn kannalta tärkeimpänä tutkimusalojen lähestymisenä pidetään 1970-luvulla tapahtunutta toisaalta Yhdysvalloissa kehittyneen, itse kirjoihin fyysisinä esineinä keskittyneen bibliografisen tutkimuksen, ja toisaalta ranskalaisen *Annales*-koulukunnan opeista nousseen, kirjan sekä yhteiskunnan ja yksilön suhteita tutkivan koulukunnan lähentymistä.¹²

Kirjahistorian merkittävä anti on ollut antaa lukemisen ja kirjallisuuden reseption historian tutkimiselle uusia selittäviä tekijöitä: lukemistapahtumaa ei voi nähdä yksittäisenä tekona, koska sekä tekstin luominen, lukijan luokse saattaminen että tulkitseminen ovat osa ajallisia ja paikallisia konteksteja. Darnton puhuuakin lukemisen omaksumiseen ja käyttöön liittyvien kysymyksenasettelujen ohella niitä selittävästä "lukemisen ulkoisista kysymyksistä": kuka luki, mitä hän luki sekä missä ja milloin tämä tapahtui.¹³ Yksi tärkeimpiä kirjahistorian aiheita on kirjakaupan historia, koska kirjakauppialla on ollut pysyvästi

¹⁰ Darnton 1991, s. 141. Darnton antaa kaksi hyvää esimerkkiä todistukseksi: Carlo Ginzburgin tutkimuksen friulilaisesta mylläri Menocchiosta, joka ammensi omaan maailmankuvaansa piirteitä uskonnollisista kirjoituksista (Ginzburg 1976a, itse tosin mainitsisin mieluummin Ginzburgin toisen tutkimuksen, Ginzburg 1976b, jossa selvemmin osoitetaan Raamattuun jääneen käännösvirheen vaikutusta keskiajan ajattelutapoihin) sekä oman tutkimuksensa Rousseauin saamasta lukijapalautteesta (Darnton 1984), Darnton 1991, ss. 141–142. Suomessa saman asian on todennut Suomessa kirjaan keskittyneen historian-tutkimuksen kehitykseen keskeisesti vaikuttanut Henrik Grönroos, vaikka hän vaatiikin tarkempaa tutkimusta aiheen tiimoilta, Grönroos 1987, s. 33.

¹¹ Darnton 1983, s. 3: "It might even be called the social and cultural history of communication by print, if that were not such a mouthful, because its purpose is to understand how ideas were transmitted through print and how exposure to the printed word affected human thought and behaviour..."

¹² Bostonissa 1980 järjestetyssä kirjahistorian konferenssissa alan sisällöksi määriteltiin *kaikki tuotannon, julkaisun ja jakelun historian piirteet, käsittäen jokaisen vaiheen kirjoittajan tasolta kirjan lukijaansa ja lopulta yhteiskuntaan jättämään vaikutukseen*, ks. History of the Book 1983, Tanselle 1983, Chartier 1995 ja Laine 1996.

¹³ Darnton 1991, s. 142.

merkittävä asema kirjan ja lukijan yhteensaattamisessa, ja siten kyseinen kauppiasryhmä on osallistunut merkittävässä määrin ihmistenvälisen kommunikaation aikaansaamiseen.¹⁴

Työssäni ei tartutakaan suomalaisten lukijoiden kokemuksiin suoraan, vaan tarkastellaan sitä kontekstia, minkä puitteissa he saattoivat lukea. Kyse on siitä, minkälaista kirjallisuutta lukijat ylipäättänsä saattoivat 1800-luvun alkupuolen Suomessa saada käsiinsä. Tähän kysymykseen käyn Gustaf Otto Waseniuksen johtaman kirjakaupan toiminnan kautta: miten kirjakauppias vaikutti luettavan saamiseen lukijan tykö ja mitkä kauppiasta riippumattomat seikat vaikuttivat kirjallisuuden välittämiseen. Onkin syytä huomata, etten pyri seuraamaan vain jonkun tietyn teoksen tai kirjallisuudenlajin levikkiä. Tutkielmani tarkoitus on kaupankäynnin tapoja tarkasteltaessa huomioida Waseniuksen maahantuomat kirjat kattavasti, rahvaalle tarkoitetuista virsikirjoista yliopiston tieteellisiin tutkimuksiin asti.¹⁵ Tutkielmani painottuukin kysymykseen *miten* kirjoja tuotiin Suomeen, eikä *mitä* kirjoja. Näitä kahta kysymystä ei voi kuitenkaan käsitellä kokonaan erillään, sillä lukemisen kohteet ja lukijoiden mieltymykset ovat luonnollisesti vaikuttaneet voimakkaasti kirjoitusten leviämiseen.

Tutkielmani keskittyy kirjallisuuden välittämän kommunikaation osalta erityisesti *kansainvälisen kommunikaation teemaan*: miten ihmistenvälinen tiedonvälitys on toiminut yli pitkien välimatkojen, valtioiden rajapyykkien sekä kulttuuri- ja sosiaalisten rajojen esiteollisissa eurooppalaisissa yhteiskunnissa. Oma tutkimusaiheeni käsittelee tätä aihetta oikeastaan kaksinkertaisesti: ensiksi tarkkailemalla Waseniuksen kansainvälistä kauppa-kumppaniverkostoa, tiedonvälitystä hänen hankkiessaan ulkomaista kirjallisuutta, sekä toiseksi tarkastelemalla Waseniuksen ulkomailta tullutta kauppatavaraa eli Suomen suurruhtinaskunnan ulkopuolella kirjoitettuja ja painettuja sekä Suomeen myytäväksi tuotuja kirjoja, tiedonvälityksen tärkeitä välineitä.

Teeman perustana on nykyaikainen maailmankuvamme, jonka kannalta kansainvälisen kommunikaation historian tutkimisella on tärkeä antinsa. Tämän päivän teollistuneen

¹⁴ Darnton 1995, ss. 451–452 ja 457–458 sekä Raabe 1983, ss. 253–254.

¹⁵ On myös huomattava, että käsite 'kirja' on hyvin vaikeasti määritettävä puhuttaessa 1800-luvun alun kirjallisuudesta. Useat teokset ilmestyivät useaan osaan jaettuina vihkosina useiden kuukausien aikana, ja vasta ostaja sitoi ne yhtenäiseksi kirjaksi. Niinpä laskiessani myöhemmin Waseniuksen maahantuomia kirjoja käytän niistä yksikkönä termiä 'nimeke', jonka mukaisesti kukin vihko, osa tai nide on laskettu erikseen.

Tässä työssäni olen jättänyt tutkielmani ulkopuolelle säännöllisesti julkaistut aikakaus- ja sanomalehdet samoin kuin myös nuottikirjat. Samoin Waseniuksella myytävänä mahdollisesti olleita erilaisia lentolehtisiä tai arkiveisuja en ole ottanut käsittelyni piiriin.

maailman selkein tuntomerkkikin kun on nimenomaan sen kyky ja käytännön toteutus välittää valtavia määriä reaaliaikaista informaatiota ympäri maailmaa. Syyttä ei globalisaation merkittävimpiin tutkijoihin kuuluva Manuel Castells ole nimennyt nykyistä aikaamme *informaation aikakaudeksi*.¹⁶ On myös kiinnostavaa huomata, että Ulrich Beck on kehottanut aivan viime aikoina tutkimaan kulttuurihyödykkeiden, erityisesti mainiten ylikansallisen kirja- ja aikakauslehtikaupan, leviämistä pohdittaessa kosmopolisoitumisen ja kosmopoliittisen yhteiskunnan merkitystä tämän päivän yhteiskunnille.¹⁷

Kirjahistorian tutkijat ovat sangen yleisesti valinneet nykyisten valtioiden mukaan rajatun tutkimusotteen. Siitä huolimatta on huomattava, etteivät kirjat milloinkaan pysähtyneet valtioiden rajoille: kirjallisuus on luonteeltaan kansainvälistä, ja sellaisena sitä pitäisi myös tutkia.¹⁸ Suomalaistenkin kirjahistorioitsijoiden keskuudessa on vallinnut hyvin vahva 'fennica-perinne', kotimaassa julkaistun ja erityisesti suomen kielellä kirjoitettujen kirjoitusten tutkimusperinne, jota kuitenkin on kapeakatseisuudestaan jo paljon kritisoitukin.¹⁹ Tutkimuksessani onkin ensi sijassa kyse tutkimuskohteen tasapainotuksesta.

Suomalaisen kirjakauppiaan kautta pystyy hyvin tutkimaan kansainvälistä kirjakauppaa ja sen toteuttamista, koska hän oli siitä erittäin riippuvainen. Saatavalla olleen kirjallisuuden kannalta valittu ajankohta on hyvin mielenkiintoinen, koska suomenkielisen kirjallisuuden nousu ja sen painamisen lisääntyminen ajoittuvat vasta tutkielmani aikarajauksen jälkeisiin vuosikymmeniin.²⁰ Suurin osan Suomessa luetusta kirjallisuudesta oli tullut 1700-luvulla Suomen suurruhtinaskunnan ulkopuolelta, ja sama tilanne oli vallalla edelleen 1800-

¹⁶ Kommunikaation keskeisyydestä globalisaation kehittymiselle, ks. Castells 1996, ss. 1–29, Held et al. 1999, s. 327 ja Hietaniemi 1998, ss. 1–2.

¹⁷ Beck 1999, s. 191.

¹⁸ Chartier 1995, s. 40 ja Darnton 1995, s. 451.

¹⁹ Huomattavia poikkeuksia ovat mm. Magnus Björkenheimin tutkimus ranskalaisesta kirjallisuudesta Suomen kartanokirjastoissa (Björkenheim 1929), viime ajoilta Ilkka Mäkisen kansainväliseen kontekstiin hyvin sidottu tutkimus suomalaisesta lukuhalusta (Mäkinen 1997) sekä Grönroosin useat tutkimukset. HYK:ssa säilytettävissä muistiinpanoissa Grönroos tekee erittäin selväksi, ettei Suomen kirjahistoriaa voi kirjoittaa pelkästään Suomen alueella painettuihin teoksiin keskittyen, koska tällainen tarjonta ei vastannut kysyntää, ks. "Bokhandel I". SLSA, *Grönroos' samling*, mapp 35/III.1 ja "kirjallisuuden käyttö historian tutkimuksen kohteena. Tutkimusmenetelmien selvittely – *arbete för licenciatseminarium 1968*", s. 1. *Ibid.*, mapp 78/4. Viime aikoina samankaltaisen kommentin on esittänyt Johan Wrede, jonka toimittama ruotsinsuomalaisen kirjallisuuden historia pystyy jonkin verran Wreden kannanottoa toteuttamaankin, Wrede 1999, s. 11.

²⁰ Lehtinen 1999, ss. 200–202 ja "Bokhandel 1". SLSA, *Grönroos' samling*, mapp 35/III.1.

luvun alkupuoliskolla.²¹ Tämän takia ulkomainen kirjallisuus ja sen tuominen Suomeen on erittäin tärkeä osa kirjahistoriamme kokonaisuutta: silloisten lukijoiden kannalta kyse oli paljon tärkeämmästä kirjallisuuden osasta kuin mitä Suomessa painettu kirjallisuus heille merkitsi.

Ulkomaisen kirjallisuuden piti ylittää kolme rajaa päästäkseen suomalaisen kirjakauppiaan myyntiartikkeliksi. Ensinnäkin Suomen kaukainen sijainti pääsääntöisiin kirjallisuudentuottajamaihin verrattuna sekä ihmisten kyky ylittää tuo etäisyys vaikuttivat kirjallisuuden tuontiin. Kysymys ei ollut pelkästään Itämeren ylittämisestä: Suomeen tulevien kirjojen täytyi usein jo ulkomailla ylittää huomattavia etäisyyksiä, mitkä myös vaikuttivat kirjallisuudentuontiin. Kuljetusmahdollisuuksien kannalta elettiin perinteisten kommunikaatiotapojen viimeisiä vuosia: rajaankin työni loppupäästä juuri höyrylaivayhteyksien alkuun, mistä hitaasti alkoi uusi aikakausi Suomen ja ulkomaiden välisissä yhteyksissä.²² Samoihin aikoihin myös rautateiden rakentaminen muutti kuljetustapoja Euroopassa ja hieman myöhemmin myös Suomessa. Edelleen nopeammatkin yhteydenottotavat olivat kokemassa lähitulevaisuudessa suuren muutoksen: sähkölennättimen patentointi tapahtui 1837, ja 1840-luvulta lähtien sitä pystyttiin käyttämään pidemmällä välimatkoilla.²³ Nämä kehityksen askeleet johtivat vähitellen kauppiaiden entistä parempiin kontaktiyhteyksiin ja mullistivat kirjakauppiaankin toiminnan perustoja.²⁴ Näin aikarajaukseni puitteissa tarkastellaan erään

²¹ Tämä pätee myös Suomessa tarjolla olleeseen ruotsinkieliseen kirjallisuuteen, koska suurin osa siitä painettiin Ruotsissa. "Kirjallisuuden käyttö historian tutkimuksen kohteena. Tutkimusmenetelmien selvittely – *arbete för licenciatseminarium*, 1968, s. 1. SLSA, *Grönroos' samling*, mapp 78.4 ja Mäkinen 1999, s. 172.

²² Kuljetustavoissa ei luonnollisestikaan tapahtunut mitään äkillistä muutosta ensimmäisen höyrylaivayhteyden myötä, varsinkin koska ensimmäiset höyrylaivat Ruotsin ja Suomen välillä kuljettivat lähes pelkästään ihmisiä, ks. Kaukiainen 1993, ss. 85–86. Kirjakauppatoimintaa ja kommunikaatiotapoja koskettavia muutoksia (joita tarkastelen edempänä) tapahtui muitakin 1830- ja 1840-luvuilla, kauempana Euroopassa jo aikaisempinakin vuosikymmeninä, joista olen valinnut höyrylaivayhteyden syntymisen Helsingin ja Tukholman välille edustamaan tarkkaa aikarajaustani.

²³ Ensimmäinen onnistunut pitkien etäisyyksien välinen lennätinyhteys pystytettiin Yhdysvalloissa 1844 Washingtonin ja Baltimoren välille, ks. Held et al. 1999, s. 335.

²⁴ Waseniuksen kirjakaupan kuiteista on nähtävissä hyvin yksinkertaisesti lähetysten jatkuva lisääntyminen, mikä osaltaan johtui parantuneista kommunikaatioyhteyksistä sekä kuljetuskeinoista: 1820-luvulla Waseniukselle saapui vuosittain noin 100 lähetystä, 1830-luvun puolessa välissä määrä nousi yli kahden sadan päästäkseen seuraavalla vuosisadalla säännöllisesti neljän sadan lähetyksen tienoille, TYK, *Waseniuksen kirjakaupalle saapuneita laskuja, kuitteja ja tiedonantoja* (lähdeviitteissä kokoelmaan viitataan: TYK, *Waseniуска bokhandeln, räkningar*, kuten itse kuittiniteet on otsikoitu).

aikakauden loppuhetkiä, perinteisen tiedonvälityksen piirteitä, jotka kohta häipyivät uusien liikumis- ja kommunikaatiotapojen tullessa jokapäiväiseen käyttöön.²⁵

Toiseksi kirjojen piti ylittää valtiolliset rajat. Suomen muuttuminen Venäjän alaiseksi autonomiaksi tekee koko kysymyksenasettelusta mielenkiintoisen.²⁶ Esille nousee sitä kautta tiedonvälityksen kehitys uusissa hallinnollisissa oloissa sekä sen ohessa suomalaisten asenteet valtion auktoriteettia ja venäläisten hallintotoimia ja -määräyksiä kohtaan.

Kolmanneksi kirjojen piti ylittää ihmisten välisiä kulttuurisia ja sosiaalisia rajoja. Kirjoittajia ja heidän motiivejaan levittää tekstejään tiettyihin asiakaspiireihin tai mahdollisimman laajalle en tässä työssä käsittele. Kauppiaiden, kustantajien sekä painajien toiminta ja motiivit ovat sen sijaan keskeinen tutkimusaiheeni: mitä he halusivat lähettää tai tuoda, miksi ja millä ehdoilla. Heidän lisäksi tutkimuskohteenani ovat kirjakaupan asiakkaiden tavoitteet ja osallistuminen ulkomaisen kirjallisuuden hankkimiseksi.

Ajankohta on kiinnostava sekä kirjan että lukemisen tapojen ja instituutioiden kehityksen kannalta. Kirjakauppiaiden toimintamuodot olivat muuttumassa: Suomessa kuten muuallakin Euroopassa kirjakauppiaan toimi oli hiljalleen eriytymässä omaksi ammatikseen kirjoittajan, kustantajan ja painajan tehtävistä, ja yleiseurooppalaisesti kustantajan aseman vahvistuminen sekä kirja-alan keskusyhdistysten syntyminen toi kohta kirjakauppa-alalle uusia menettelytapoja. Kirjakauppa-alan kansallisten keskusjärjestöjen johtama verkostoituminen jää kuitenkin vielä Saksaa lukuun ottamatta työni aikarajauksen ulkopuolelle,²⁷ ja tutkin tältäkin osalta vanhojen kauppatapojen viimeisiä hetkiä. Kirjapainotekniikkakin kehittyi nopeasti 1800-luvun alussa, muun muassa paperinvalmistus nopeutui sekä halpeni. Lisäksi ensimmäiset massatuotantoon kykenevät painokoneet nopeuttivat toimintaa ja mahdollistivat aikaisempaan verrattuna paljon suuremmat painosmäärät.²⁸

Asiakkaiden osalta aikaisemmin vallinneet voimakkaatkin kulttuurisuhteet ulkomaille johdattelivat suomalaisia lukijoita tuttuja kieli- ja kulttuurialueita kohti, mutta Ranskan

²⁵ Svedjedal 1996, ss. 15–16 ja Held et al. 1999, s. 329.

²⁶ On huomattava, että 1700-luvun kirjahistorian tutkimisen pitäisikin aina lähteä siitä, että Suomi kuului luonnollisena osana ruotsalaiseen kulttuuripiiriin ja siten myös ruotsalaisen kirjallisuuden piiriin: suomalaisen ja ruotsalaisen kirjallisuuden erottaminen on paljon vaikeampaa tuolta ajalta, kun voi puhua vain kielirajasta, joka oli pikemminkin sosiaalinen ja kulttuurinen kuin poliittinen.

²⁷ Saksalaiset kirjakauppiat järjestäytyivät jo 1826, Ruotsissa syntyi kustantajien yhdistys 1843, mutta Ranskassa saatiin odottaa kirjakauppioiden yhdistystä 1880-luvulle saakka.

²⁸ Kirjapainon kehityksestä 1800-luvun alussa, ks. Barbier 1984.

suuri vallankumous ja Napoleonin sodat olivat muuttaneet poliittista tilannetta. Siten kulttuurisetkaan yhteydet eivät enää olleet itsestäänselvyyksiä: vaikka lukemisen kohteidenkin kiinnostusta ohjailevat kulttuurijuuret löytyivät autonomian alussa vahvasti vielä Ruotsista, säätyläistön piirissä myös Ranskasta porvariston ja yliopiston vuorostaan kääntyessä Saksaan päin, loi uusi venäläinen valta uuden valtiollisen rajan kaikkiin näihin kulttuuripiireihin.²⁹ Edelleen merkittävä yleiskulttuurillinen muutos tapahtui 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella ympäri Eurooppaa, kun niin sanottu *lukemisen vallankumous* lisäsi kirjojen levikkiä huimasti ja toi paljon uusia ihmisiä kirjallisuuden pariin.³⁰ Uudelle lukijakunnalle houkuttelevimmaksi luettavaksi osoittautui uusi kirjallisuustyyli eli romaani, joka löi itsensä läpi 1800-luvun alussa ja lisäsi huomattavasti käsillä olevan kirjallisuuden tyylejä ja määrää.

Kaikki nämä "rajat" olivat siis muutosten kourissa 1800-luvun alkupuolella. David Heldin johtama työryhmä katsookin globalisaation perustan osaltaan syntyneen juuri Euroopan kansallisvaltioiden 1800-luvun kuluessa kehittämästä kommunikaatiokyvystä.³¹ Heidän mielestään 1700-luvulle asti kommunikaatio liikkui sääty-yhteiskunnassa sosiaalisten rajojen mukaisesti, ylittäen valtioiden rajoja yksittäisten samansäätysten ihmisten avulla, kun taas 1800-luku synnytti eri sosiaaliluokkien välisen, kansallisvaltioiden sisään keskittyneen tiedonvälityksen, jonka kehitysaskeleet vähitellen johtivat myös valtioiden rajat ylittävän kommunikaation lisääntymiseen ja nopeutumiseen.³² Kansainvälisen kirja-kauppatoimintaan paneutumalla voidaan osaltaan kuvata ja tarkentaa Heldin hieman suoraviivaisesti ja teoreettisesti esittämän murroksen kehittymistä ja merkitystä.

Kirjakauppias Gustaf Waseniuksen – jonka aktiivisimmat vuodet osuvat juuri tutkielmani aikarajauksen piiriin³³ – ulkomaisten kauppasuhteiden kautta on mahdollista tarkastella

²⁹ Paasivirta 1991, ss. 175–179 ja Klinge 1995, ss. 102–106.

³⁰ Lukemisen vallankumouksesta sekä lukuhalu-ilmiöstä, ks. enemmän ss. 62–63. Kyse on saksalaisen Rolf Engelsingin lanseeraamasta termistä, joka kuvaa Euroopassa tapahtunutta lukemisen tavan muutosta: muutamien harvojen kirjojen, kuten Raamatun ja katekeesien, intensiivisestä toistolukemisesta siirryttiin ekstensiiviseen, uusia tekstejä alati etsivään, yhtä hyvin ajanvietettä kuin hyötyä tavoittelevaan lukutapaan.

³¹ Held et al. 1999, ss. 335–338.

³² Held et al. 1999, s. 338–340.

³³ Aikarajaushan alkaa Waseniuksen kirjakaupan perustamisesta, ja Waseniuksen aktiivisin innostus kirjakaupan pitämiseen hiipui 1830-luvun lopulla, mistä lähtien hän pyrki jakamaan ja lopulta luovut-

kaikkia edellä esiin nostamiani teemoja. Työni perustana onkin ensin selvittää keiden kanssa hän ylipääntensä kävi kauppaa saadakseen myytäväkseen ulkomaista kirjallisuutta, ja vasta toiseksi tarkastella tuon ytimen avulla miten kaupankäynti käytännössä toimi. Toisin sanoen minkälainen Waseniuksen kontaktiverkosto oli ja miten tuo verkosto toimi kohdatessaan kirjojen myyntiin vaikuttavia, sekä omia että ulkopuolisia rajoituksia. Työni vastaa siihen, miten ulkomaista kirjallisuutta Suomeen oli mahdollista tuoda 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, keiden ehdoilla sitä toteutettiin sekä minkälaisia kirjakauppiaan ja lukijan kirjallisuudenhankinnan sekä lukemisen kontekstit ja resurssit olivat.³⁴

1.2 LÄHDEAINEISTO JA AIKAISEMPI TUTKIMUS

1800-luvun alun suomalaisista kirjakaupoista on jäänyt vähän yksityistä arkistomateriaalia. Tämän takia Waseniuksen kokoelma onkin teeman kannalta erittäin arvokas.³⁵ Yksityisen materiaalin lisäksi suuruhtinaskunnan hallinto on jättänyt sensuurin osalta käytettäväksemme valtionhallinnon tuottamaa aineistoa. Sen luotettavuus ja informatiivisuus kirjakauppaa tutkittaessa on kuitenkin rajoittuneempaa.

Waseniuksen kirjakaupan toiminnasta tutkittavaksemme jäänyt aineisto jakautuu pääasiallisesti kahteen osaan, kirjakaupan lähettämien liikekirjeiden konsepteihin ja liikkeeseen saapuneiden kirjalähetysten kuitteihin. Jälkimmäisten seassa on myös muutamia ulkomaalaisten kirjanmyyjien Waseniukselle lähettämiä kirjeitä. Aineistoni ei ole säilynyt tutkitulta aikaväliltä täydellisesti edes näiden lähdetyyppien osalta: kirjekonsepteja on säilynyt vuosilta 1823, 1825–1827 ja 1830–1831, kuitteja vuorostaan 1823–1824,

tamaan kokonaan tehtävänsä muille, Gardberg 1973, ss. 8–9.

³⁴ Waseniuksen kirjakaupan toimintaa tutkimalla ei päästä tarkastelemaan kattavasti suomalaisen lukijan saatavilla ollutta ulkomaista kirjallisuutta. Kirjakauppojen ohella kirjoja hankittiin edelleen myös yksityisesti, 1700-luvun tapojen mukaisesti. Waseniuksen kirjakauppa on kuitenkin paras yksittäinen tutkimuskohde tarkasteltaessa suomalaisten lukijoiden kirjojenhankintaa.

Lisäksi on erikseen huomautettava, että työni päättyy ulkomaisten kirjojen saapumiseen kirjakauppaan: en aio tarkastella kirjojen myymistä lukijoille tai kirjojen lukemista Suomessa. Kyse on pikemminkin siis ihmisten mahdollisuuksien kartoittamisesta, heidän näköalojensa rajoista.

³⁵ Waseniuksen suvun kokoelma on osoittautunut muunlaisellekin historian tutkimuksen kannalta merkittäväksi, ks. esim. Häggman 1994. Kauppahuoneen toiminnasta jääneiden papereiden lisäksi HYK:n SLS:n ja KA:n hallussa on laajat kokoelmat yksityiskirjeenvaihtoa, kuitenkin pääasiassa vasta 1840-luvulta lähtien.

Muista kirjakaupoista: Porvoolaisesta Öhmanin kirjakaupasta on jäänyt myös hyvin arkistomateriaalia, mutta vasta 1840-luvulta, ks. Nyberg 1982. Turussa ja Helsingissä vaikuttaneen Frencckellin kirjakaupan mahdollisesti säilyneet arkistot ovat vielä suvun jälkeläisten hallussa (Fagervikin arkisto).

1826–1830 ja 1834.³⁶ Aikarajauksen (1823–1836) tiimoilla aineistoa on siten säilynyt tarpeeksi hyvin, jotta kokonaiskuva tästä hieman yli vuosikymmenen jaksosta voidaan luoda.³⁷ 1830-luku on kylläkin Waseniuksen oman materiaalin osalta käsiteltävissä edeltävää vuosikymmentä huonommin, mutta olen saattanut käyttää 1830 perustetun sensuurilihallituksen ja -komitean arkistoja Waseniuksen arkistoa tukevana materiaalina. Sensuurilaitoksen aineistoa on kuitenkin kohdeltava vain täydentävänä materiaalina, vaikka esimerkiksi jopa aivan uusin Suomen kirjallisuushistoria suhtautuu siihen sängen kritiikittömästi tarkastellessaan suomalaisten suosimaa kirjallisuutta 1800-luvulla alkupuolella.³⁸ Periaatteessa sensuurin piti tarkistaa kaikki Suomeen saapuneet ulkomaiset kirjat. Tämä ei kuitenkaan onnistunut, vaan eri syistä sensuurikomitean saamat kirjalähetyslistat ovat puutteellisia.³⁹ Ne ovat myös hyvin epäinformatiivisia lähettäjämaista tai -liikkeistä, joten niiden avulla ei myöskään pysty perehtymään kovinkaan syvällisesti tuonnin tapoihin ja kirjakauppayhteyksiin.

Kirjekokoelma on kattava. Itse konseptit on kirjoitettu isoihin kirjoihin, jotka ovat säilyneet kokonaisina. Useat kirjeet käsittelevät arkoja teemoja, kuten sensuurin kiertämistä, joten tuskin yhtäkään kirjettä on jätetty kopioimatta. Kirjeiden konseptit on lyhennelty vain muutamissa tapauksissa, tavallisesti ne näyttävät sisältävän koko lähetetyn tekstin. Niiden mukana lähetettyjä suurempia tilauslistoja ei kuitenkaan ole kopioitu. Kirjeet sinänsä ovat hyvin informatiivisia kaupan toiminnan kannalta, eivätkä harhaidu kovinkaan usein kertomaan kaupankäynnin ulkopuolisesta elämästä.

Säilyneiden vuosien osalta arkistomateriaalissa tuntuu olevan kuitenkin muutamia puutteita. Kuittikokoelmasta puuttuu joitakin Manner-Euroopasta – pääosin Saksasta ja Ranskasta – saapuneiden lähetysten kuitteja. Vertailemalla kuittien aineistoa kirjeisiin ja sensuurikomitean kirjalähetysluetteluihin näitä puutteita saa kuitenkin paikattua.⁴⁰ Sen

³⁶ Joitakin yksittäisiä kirjeitä ja kuitteja on säilynyt myös vuosilta 1828 ja 1835. Waseniuksen kirjakaupan lähdeaineisto on pitkään ollut eri bibliofiilien hallussa, esim. kirjekonseptit on lahjoitettu HYK:lle vasta 1952, ks. Hufvudstadsbladet, "G.O. Wasenius affärsbrev har kommit i dagen", 18.10.1952 ja Helsingin Sanomat, "Viime vuosisadan alun kirjakauppaolot konsuli G.O. Waseniuksen kirjeiden valossa", 19.10.1952.

³⁷ Seuraavat kirjekonseptit ovat säilyneet vasta vuodelta 1852 ja kuitit vuodelta 1839.

³⁸ Mäkinen 1999, s. 172.

³⁹ Sensuuriviranomaisten arkistojen puutteellisuuksista ja niiden syistä, ks. ss. 68–72.

⁴⁰ Esimerkiksi loppukesästä 1830 Leipzigiä Lyypekin kautta saapunut lähetys mainitaan vain Waseniuksen kirjeissä, sen kuittia ei vastaavasta lähdesarjasta löydy. Kirjeen maininnan tueksi lähetyksen

sijaan liikekirjeissä mainitut Ruotsista saapuvat kirjalähetykset löytyvät kattavasti myös kuittimateriaalin perusteella.

Kirjalähetyksistä kertovien kuittien ja todellisten lastien välillä on havaittavissa jonkin verran eroavaisuuksia, jotka eivät kuitenkaan johdu kummankaan lähdekokonaisuuden antamasta vääristyneestä informaatiosta. Tulemme sen sijaan näkemään, miten Wasenius huomauttelee jatkuvasti kauppakumppaneilleen vääristä lähetyksistä ja unohdetuista kirjoista. Kuittiaineisto ei siten anna täydellistä kuvaa Waseniuksen kauppaansa saamista ulkomaisista kirjalähetyksistä. Tämä johtaa siihen, että olen pyrkinyt välttämään kattavaa tilastollista esitystapaa, vaikka se onkin ollut kirjahistorian alalla hyvin yleinen etsittäessä esimerkiksi suosituimpia kirjoja tai suurimpia aihekokonaisuuksia.⁴¹ Oma tavoitteeni on siis hieman erilainen keskittyessäni tutkimaan nyt kirjojen tuontiin vaikuttaneita asioita. Ruotsista saapuneiden kirjalähetysten osalta olen tehnyt tosin poikkeuksen, mutta silloinkaan en ole pyrkinyt tarkkoihin lukuihin kirjamäärän tai niiden arvojen mukaan, vaan suuntaa-antavien arvojen mukaan jakanut kauppiaita ryhmiin heidän Waseniuksen kanssa käymänsä kaupan intensiivisyyden mukaisesti.⁴²

luettelo löytyy sensuurilaitoksen kirjaluelteloiden arkistosarjasta, ks. G.O. Wasenius I.G. Loebnitzille (Viipuri), 25.9.1830, HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 312 ja G.O. Waseniuksen lähettämä luettelo vastaanottamastaan ulkomaisesta kirjallisuudesta, 25.9.1830. KA, *Sensuurikomitea, kirjaluelteloja 1830*, no. 60.

⁴¹ Tilastollisen otteen paras esimerkki Suomessa on mittava kaupunkien perunkirjojen kirjamerkinnoista 1656–1809 Henrik Grönroosin kokoama ja erilaisin tilastoin käsittelemä sekä Ann-Charlotte Nymanin puhtaaksikirjoittama *Boken i Finland* (Grönroos & Nyman 1996). Omaa lähdeaineistoani aikaisemmin käyttäneistä tutkijoista voi mainita tilastollisen otteen esimerkkinä Kerttu Juvan tutkimuksen, jossa hän pyrkii Waseniuksen kuittien avulla selvittämään, mitä Suomessa luettiin 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla, ks. Juva 1951. Juvan tavoite on ollut kunnianhimoinen (pelkästään vuoteen 1835 asti on säilynyt yli 900 kuittia, ja niiden vuosittainen määrä oli tuolloin jatkuvassa kasvussa), mutta samalla hän kompastuu turhaan yksinkertaistamiseen. Ensinnäkään kuitit eivät periaatteessa kerro lukemisesta mitään, vaan siitä, mitä Wasenius oli kirjakauppaansa tilannut tai mitä hänelle lähetettiin. Vaikka Wasenius menestyikin toiminnassaan, joutui hän silti välillä lähettämään kirjoja takaisin ulkomaille, koska ne eivät olleet menneet kaupaksi, ks. s. 44. Toiseksi Juva ei tunnu mitenkään pohtivan kuittien ja lähetysten eroavaisuuksia. Kolmanneksi yksittäisiä myyntiartikkeleja etsiessään Juva suhtautuu toisarvoisesti siihen, miten suuria kirjamääriä, mutta vain yksittäisiä nimikkeitä, Wasenius saattoi tuoda maahan esim. yliopistoa varten. Lopuksi Juvan aikarajaus (1823–1860) on sangen laaja: kommunikaatio- ja kuljetuskeinojen parantuminen, kasvavat kirjapainokset sekä lukijakunnan jatkuva lisääntyminen tekevät vuosisadan alusta ja keskivälistä hyvin erilaisia aikakausia kirjahistorian kannalta. Nämä erot jäävät Juvan työssä käsittämättä.

⁴² Ruotsista saapuneiden kuittien sisältämien kirjamäärien ja rahallisen arvon laskemisesta ja tuloksista, ks. ss. 25–26, erit. viitteet 83 ja 85.

Ruotsalaista kirjallisuutta olisi myös ollut kiinnostava tutkia tilastollisesti vertailemalla Ruotsissa julkaistuja kirjoituksia Waseniukselle saapuneisiin lähetyksiin, ja siten päättelämällä, kuinka täydellisesti Ruotsissa painettua kirjallisuutta Suomeen tuotiin, tämänkaltaisesta tutkimuksesta ks. Åberg 1987, ss. 60–75, joka on aika hyvin onnistunut suorittamaan bibliografisten luetteloiden ja Västeråsin kirjakauppo-

Kuten jo kysymyksenasetteluni perusteluissa kävi ilmi, on tarkoitukseni paikata sangen merkittävää historian tutkimuksellista aukkoa. Waseniuksen kirjakaupan toiminta oli sinänsä huomattavan suurta jo 1820-luvulla, ja siten tutkimisen arvoista, mutta 1800-luvun alun suomalaisia kirjakauppoja on ylipäättänsä tutkittu yllättävän vähän, saati sitten niiden kansainvälistä toimintaa.⁴³ Näin on siitä huolimatta, että aikakausi on juuri se, jolloin kirjakaupat vakiinnuttivat asemansa. Vaikka Päiviö Tommila kirjoitti jo 1960-luvun lopulla, ettei kyseisten kirjakauppojen sisäistä historiaa ole laisinkaan tutkittu,⁴⁴ ei edes tämän jälkeen ole löytynyt kovinkaan montaa aiheesta innostunutta tutkijaa. Säännön poikkeuksena on kuitenkin mainittava Stig-Björn Nybergin kiinnostava artikkeli porvoolaisten Alexander ja August Öhmanin kirjakauppatoiminnasta 1840-luvulla.⁴⁵ Henrik Grönroos on myös mainittava tässä yhteydessä merkittävänä kirjahistoriamme tutkijana. Hänen tavoitteenaan näkyy muun muassa olleen kirjakauppahistorian kirjoittaminen ainakin 1700-luvun osalta, mutta työ on jäänyt kesken. Hänen laajat muistiinpanonsa ovat kuitenkin usein parasta suomalaista tutkimusmateriaalia, mitä tutkijat ovat suomalaisia kirjallisuuden instituutioita tutkies-

jen mainosilmoitusten kirjalistojen vertailun (on muistettava, että lehti-ilmoitukset ovat rajoitetumpia lähteitä kuin itse kirjalähetyksen kuitit, ks. edempänä ss. 80, viite 274). Tämä ei kuitenkaan olisi mahdollista kattavasti edes Waseniuksen kuittien rajoituksien mukaisesti. Ruotsin ensimmäinen kattava bibliografinen luettelo julkaistiin vasta vuonna 1828 (nytemmin myös ajalta 1700–1829 on kerätty oma Ruotsin kansallisbibliografian tietokanta, ks. Jarrick 1992, s. 88). Luettelo on toki HYK:ssa käytettävissä, mutta sen jakautuminen aakkosjärjestyksellisiin kuukausi-ilmoituksiin tekee vertailutyöstä tässä vaiheessa liian työteliään.

⁴³ Suomen kirjakauppatoiminnasta ja siten myös Gustaf Otto Waseniuksen kirjakauppatoiminnasta (johon sivunumerot viittaavat) ovat usein joko pinnallisesti tai ainakin yksipuolisen kansallismielisesti kirjoittaneet Virtanen 1958, ss. 76–78; Zwegbreck 1958, ss. 30–35; Nohrström 1933, ss. 105–108 ja Nyberg 1986; sekä mielestäni erittäin hyvä, mutta samalla hankalimmin löydettävä kuvaus Waseniuksen kirjakaupasta on A.W. Stenbergin käsikirjoitus "Waseniuska Bokhandeln åren 1823–1914", HYK, *Waseniuska bokhandel, brefcopia 1820–1821*, etukannen sisäpuoli.

⁴⁴ Tommila 1967, ss. 151–152.

⁴⁵ Nyberg 1982. Nyberg pyrkii omaa työtään kattavammin kuvaamaan kokonaisuutena Öhmanin kirjakaupan toimintaa, ja onnistuu siinä ansiokkaasti. Tosin juuri kansainvälisen kirjakaupan kohdalla Nyberg on joutunut turvautumaan hyvin fragmentaarisiiin lähteisiin tai sensuurilaitoksen arkistoihin, jotka eivät paljasta kovinkaan hyvin ulkomaalaisen kirjallisuuden tuonnin ja myymisen piirteitä, esimerkiksi kustantajia tai kauppayhteyksiä. Nybergin käyttämästä sensuurimateriaalista käy useimmiten ilmi vain satama, josta kirjat olivat tulossa.

Nyberg ei myöskään tarkastele mitenkään itse kirjoja tämän materiaalin avulla: niitä varten hän on käynyt läpi muutamia lehti-ilmoituksia, jotka eivät mielestäni anna kovinkaan täydellistä kuvaa edes saatavissa olleesta kirjallisuudesta saati sitten muista kirjatunnon piirteistä. Sangen heppoisin todistein Nyberg onkin päätenyt väittämään, että kaikkea Euroopassa tarjolla olevaa ulkomaalaista kirjallisuutta sai Suomessa 1840-luvulla helposti ja kattavasti.

saan jälkeensä jättäneet.⁴⁶ Myös Jorma Vallinkoski on tutkinut laajasti ulkomaisen kirjallisuuden tuontia Suomeen. Hänen 1700-luvun Turun akatemian kirjastoa koskevissa tutkimuksissa käydään tarkasti läpi ostettujen kirjojen alkuperä sekä niiden hankkimiseen liittyvät kontaktit. Tämä konteksti on kuitenkin hieman aikainen sekä verrattuna Waseniuksen kirjakauppaan erittäin rajoittunut hankitun kirjallisuuden suhteen.⁴⁷

1800-luvun alun kirjahistoriaa on tarkasteltu aikaisemmin lähinnä sensuurin kautta. Kattavimmat tutkimukset ovat Yrjö Nurmion tutkielma sensuurioloista vuoteen 1829 asti, sekä Voitto Silfverhuthin kirkollista sensuuria tarkasteleva tutkimus. Ne ovat kuitenkin yllättävän vähän keskittyneet kirjakauppojen toimintaan: Silfverhuth on sentään lyhyesti käyttänyt Waseniuksen kirjakaupan kuitteja aineistonaan osoittaessaan tällä olleen sensuroitua uskonnollista kirjallisuutta myytävänä.⁴⁸ Myös Kerttu Juva on käyttänyt Waseniuksen kuitteja lähdeaineistonaan tarkastellessaan suomalaisten lukemista 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla.⁴⁹ Waseniuksen konseptikirjeitä on sen sijaan käyttänyt kirjahistorian alalla ainoastaan Carl-Rudolf Gardberg tutkiessaan suomalaisten kirjapainojen historiaa.⁵⁰

Myös muualla Euroopassa kielirajat ylittävä kansainvälisyys on ollut kirjahistorioitsijoille hyvin hankala aihe. Osaksi tämä varmaan johtuu siitä, että alan uutuuden takia tutkijat ovat toistaiseksi pysyttäytyneet yhden valtion tai kielialueen kontekstissa senkin vielä vaatiessa sangen tärkeää perustutkimusta osakseen.⁵¹

⁴⁶ *Grönroos' samling*, SLISA 1000. Oman työni kannalta Grönroosin jatkuvat muistutukset kirjallisuuden kansainvälisyydestä ovat olleet hänen tärkein antinsa.

⁴⁷ Sitä paitsi Vallinkosken viimeinen osa Turun akatemian kirjaston historiasta on jäänyt kokonaan julkaisematta. Sen käsikirjoitus on kuitenkin luettavissa HYK:ssa, ks. "J.V. Vallinkoski, Turun akatemian kirjaston historia 1772-1828". HYK, *Vallinkosken kirjekokoelma ja asiakirjakokoelma*, mappi 5/2.c.2. Vaikka työ ei olekaan kirjoitettu täysin valmiiksi, niin lähdetarkastelultaan se on jo täysin valmis. Vallinkosken käsittely on erittäin kattava hänen tarkastellessaan eri kirjojen ostoyhteyksiä sekä kauppiaiden että akatemian professoreiden osalta, ja siltä osalta se on vaikuttanut esimerkillään myös tämän tutkielman aiheen käsittelytapaan.

⁴⁸ Nurmio 1934 ja Silfverhuth 1977, ss. 146–149.

⁴⁹ Juva 1951. Juvan tutkimus on ainoa, joka on käyttänyt laajemmin samaa lähdemateriaalia kuin käsillä oleva tutkimus. Juvan tutkielmasta, ks. tarkemmin s. 12, nootti 41.

⁵⁰ Gardberg 1973, s. 1-9. Laajemmin suomalaisesta kirjahistorian tutkimisesta ja tutkijoista, ks. Laine 1996, ss. 22–33.

⁵¹ Hyvä esimerkki tästä on 1990 järjestetty kirjahistorioitsijoiden konferenssi, jonka pääkeskustelun aiheena oli eri maiden kirjahistoriasta kirjoitettavat kokoomateokset. Uutena suuntauksena ehdotettiin lähinnä vertailevaa otetta, kun taas nykyisiä valtionrajoja ylittävä tutkimus tuli tuskin edes mainituksi, ks. *Histoires du livre* 1995.

Vaikka olisikin syytä tarkastella syvemmin kirjakauppoihin kohdistunutta historian tutkimusta myös muissa työni kannalta tärkeissä maissa, se olisi ilman kansainvälistäkin kysymyksenasetteluakaan mahdo-

Tutkielmani jakautuu kolmeen osaan. Ensiksi paneudun Waseniuksen kauppaverkoston syntyyn ja sen esittelyyn: keiden kanssa hän oikein kävi kauppaa. Tämän esityksen jaan niiden kielialueiden mukaan, joista kirjallisuutta saatiin. Tämän jälkeen keskityn yhteyksien toimintaan: miten kirjoja saatettiin tuoda Suomeen. Selitettyäni normaalin kauppakäytännön jatkan jakamalla käsittelyn kolmeen osaan: Ensiksi tarkastelen maantieteellisten seikkojen vaikutusta kirjakauppaan ja kauppiaiden keinoihin toimia niiden puitteissa. Toiseksi tartun eurooppalaisten elinkeinomuotojen ja -käytäntöjen sekä kulttuurin piirteisiin pohdiakseni sitä, miten ne vaikuttivat kirjakauppaan. Kolmanneksi esiin nousevat 1800-luvun alun poliittiset tapahtumat, jotka osaltaan, kauppiaan silmiin varmaankin kaikkein näkyvimmin, vaikuttivat kirjojen tuontiin.

Lopuksi yritän sitoa suomalaista ulkomaisen kirjallisuuden tuontia laajempaan eurooppalaiseen kontekstiin. Vertailen sitä ruotsalaiseen kirjakauppatoimintaan Åke Åbergin (Västeråsin kulttuurielämästä ja -yhteyksistä) ja Roger Qvarsellin (Härnösand) tekemien tutkimusten avulla.⁵² Niiden avulla pyrin pohtimaan sitä, miten Suomen kulttuuriset ulkomaanyhteydet sopivat aikakauden yleiseurooppalaiseen kirjakauppatoimintojen ja kommunikatiivälineiden sekä niiden välittämän kulttuuriyhteyden tendenssiin.

tonta tehdä kattavasti tässä yhteydessä. Erinomaisia yleisteoksia eri maiden 1800-luvun kirjakauppojen historiaan tutustumiseksi ovat mm. Bonnier 1920, Bonnier & Hånell 1935, Schück 1923 ja Rinman 1951 (Ruotsi), Nyrop 1870 (Tanska), Goldfriedrich 1913 (Saksa), Chartier & Martin 1985 (Ranska) sekä Plant 1965 ja Feather 1988 (Iso-Britannia).

⁵² 1800-luvun alun Suomea olisi kiinnostavaa kirjahistoriallisesti verrata myös Yhdysvaltoihin tai kaukaisiin siirtomaihin: kaikki ne ovat maantieteellisesti erossa Manner-Euroopasta, missä suurin osa eurooppalaisesta kirjallisuudesta tuotettiin. Niiden oma kirjatuotanto oli vähäistä, eikä se pystynyt täyttämään lukevan yleisön tarpeita. Kuitenkin kullekin alueelle saatettiin tuoda muualta kirjallisuutta kielillä, jota paikallinen väestö tai osa siitä käytti äidinkielenään tai sujuvana vieraana kielenään.

Teen vertailua ruotsalaisiin kaupunkeihin osaltaan myös sen takia, ettei Suomen kirjakauppatoimintaa ole kerta kaikkiaan miltään ajalta tai paikkakunnalta historiallisesti tutkittu niin kattavasti, että vertailu omassa maassamme olisi mahdollista.

2. WASENIUKSEN KIRJAKAUPPA

Gustaf Otto Wasenius vetäytyi keväällä 1823 aktiivisimmasta kansainvälisestä kaupan käynnistä. Heikentynyt terveys ei enää kestänyt kauppiaan mukaan kovaa kauppiaselämää: *"...min fortfarande sjuklighet har föranledt mig att här inskränka mina Handels affairer, hvaremot jag beslutit att anlägga en Bok- och Musikhandel."*⁵³ Kirjakauppiaan ura olisi kenties rauhallisempi ja vähemmän ruumiin voimia kuluttava vaihtoehto.⁵⁴

Wasenius oli saapunut Helsinkiin Hämeenlinnasta huhtikuussa 1817. Vastikään nimetty ja voimakkaasti kasvava pääkaupunki tarjosi uudelle yrittäjälle runsaasti mahdollisuuksia, jotka yritteliääksi ja kaukonäköiseksi kehuttu Wasenius tehokkaasti käytti hyväkseen. Kauppiaan uralla hän oli erittäin menestyksekkäs, ja sangen lyhyessä ajassa hänestä kehkeytyikin yksi Helsingin menestyvimmistä suurkauppiaista. Waseniuksen tärkein myyntiartikkeli oli vilja, jota hän myi kansainvälisesti koko Itämeren alueella. Sen lisäksi hän kävi kauppaa monilla muillakin artikkeleilla, kuten ranskalaisilla viineillä. Kaupankäynnin ohella Wasenius vuokrasi myös viljelysmaata kaupungin läheltä, ja oli hän vielä muun muassa mukana perustamassa tupakka- ja pelikorttitehdasta. Menestyneenä porvarina Wasenius sai hoidettavakseen myös kaupungin ja valtion luottamustoimia: vuodesta 1821 lähtien hän toimi niin kaupungin vanhempain esimiehenä kuin myös Ruotsin ja Norjan konsulina valvoen kyseisiin valtioihin suuntautunutta matkustusta.⁵⁵

1820-luvulla viranomaiset valvoivat tarkasti maan kirjakauppatoimintaa. Kirjojen, erityisesti ulkomaisten, levittäminen pyrittiin pitämään harvojen, kontrollin ulottuvilla olevien kauppiaiden käsissä. Kirjakauppaprivilegioista päättäminen oli annettu senaatin tehtäväksi, eikä se jakanut lupia kovinkaan avokätisesti. Valvonnan lisäksi tähän vaikutti

⁵³ *"Jatkuva sairastuneisuuteni on johtanut siihen, että olen rajoittanut kauppiastoimintaani ja sen vastikkeeksi olen päättänyt perustaa kirja- ja musiikkikaupan."* G.O. Wasenius Anckelmann & Hamfeldtille (Hampuri), 23.5.1823. ÅAB, G.O. Wasenius: *brefbok 1822–23*, ss. 304–305.

⁵⁴ Tällä tavalla Wasenius perusteli jopa virallista hakemustaan, ks. "G.O. Wasenius till senatens ekonomidepartement gjorda ansökan om rätt att få idka bokhandelsverksamhet", 15.4.1823. SLISA, *Waseniuska samlingen*, 408.2.1.1.1. Ylipäättänensä terveydentila oli jatkuvasti esillä 1800-luvun alkupuolen ihmisten käsitellessä elämäänsä ja tehdessään päätöksiä tulevaisuudestaan, ks. Häggman 1994, s. 70–80.

⁵⁵ Waseniuksen elämästä ja urasta, ks. Nyberg 1986, ss. 33–34 ja Häggman 1994, ss. 35–36, 64–70 ja 119–124.

myös lukijakunnan pienuus: senaatti ei halunnut perustettavan kannattamattomia kirjakauppoja, mikä vielä saattoi olla suuri riski. Helsingissäkin toimi jo vuodesta 1821 lähtien Jacob Delphinin pitämä kirjakauppa, joka oli syntynyt sitä edeltäneen kirjansitomien perustalle.⁵⁶ Yleisen mielipiteen mukaan Helsinki tuskin tulisi elättämäänään kahta kirjakauppaa, joten Waseniuksen hakemusta pidettiin sangen uhkarohkeana ja sen hyväksymiseen ei uskottu.⁵⁷ Vain muutama päivä anomuksen jätön jälkeen hän kuitenkin sai myöntävän vastauksen senaatilta, ja saattoi siten aloittaa kirjakauppansa avaamisen suunnittelun. Senaatin hyväksyvää ratkaisua puolsi kenties se, ettei entisen kirjansitojan resurssit sittenkään riittäneet kattamaan koko kaupungin ja läheisen maaseudun kysyntää. Wasenius ei kuitenkaan kirjakaupan perustaessaan luopunut muusta kaupankäynnistä, vaan viljalastit vaihtoivat edelleen omistajaansa Waseniuksen toimesta ympäri Itämeren rannikkoja.⁵⁸

G.O. Waseniuksen kaupallisten intressien monitahoisuus ja kirjakauppa-alalle uskaltautuminen eivät olleet mitenkään poikkeuksellisia toimintamalleja 1800-luvun alussa. Hän kuului selvästi vuosisadan vaihteen toimeliaisiin ja monipuolisiin suurkauppiaisiin, jotka pyrkivät jatkuvasti etsimään uusia yritteliäisyyden aloja oman kauppiassäätynsä ja vakiintuneen toimipiirinsä ulkopuolelta. Tavoitteinaan heillä oli sekä liiketoimiensa laajentaminen ja sosiaalisen asemansa kohottaminen.⁵⁹ Kirjakauppatoiminta oli kylläkin poikkeuksellinen ratkaisu, joka johtui toisaalta Waseniuksen kauppahuoneen juurettomuudesta – Gustaf Waseniuksella ei ollut aiempien sukupolvien luomaa yhteysverkostoa tukenaan, vaan hän joutui avaamaan omat polkunsa, mikä vei hänet poikkeukselliselle kirja-alalle⁶⁰ – ja toisaalta aika ja paikka tarjosivat odottamattoman mahdollisuuden kirjakaupan perustamiselle. Kirjat, lehdet, nuotit ja muut painotuotteet olivat vielä 1800-luvun alussa poikkeuksellisia myyntiartikkeleja, mutta lukevan yleisön vähitellen lisääntyessä ne olivat kuitenkin yhä

⁵⁶ 1800-luvun alkuun asti suomalainen kirjakauppa oli ollut lähes tulkoon kokonaan yksityistä tai kirjansitojien hallussa. Vasta 1800-luvun alussa syntyivät varsinaiset ensimmäiset kirjakaupat, kuten Waseniuksen liike, ks. Tommila 1967, s. 151 ja Virtanen 1958, s. 63.

⁵⁷ Gardberg 1973, s. 1.

⁵⁸ Zweybergin mielestä kirjakauppatoiminta olikin Waseniukselle lähinnä sivutoimi, ellei jopa harrastus. ks. Zweybergk 1958, ss. 30–31. Muut kirjakauppoja tutkineet historioitsijat painottavat kuitenkin Waseniuksen kirjakauppatoimintaa hänen pääalakseen. G.O. Waseniuksen toimeentulon kannalta ei vastausta voi vielä antaa, mutta liikekirjevaihdossa kirjakauppatoiminnalla on ainakin niin merkittävä osa, ettei pelkästä huvien vuoksi harjoitetusta kaupasta voi puhua, vaan kyseessä oli vakava kaupankäynti.

⁵⁹ Suurkauppiaiden uravalinnoista ja niiden motiiveista, ks. Kuisma 1990.

⁶⁰ Häggman 1994, ss. 66–70.

turvallisempia myyntiartikkeleja: 1700-luvun puolestavälistä lähtien *lukuhalu*-ilmiön oli huomattu vaikuttavan Suomessakin ja sen myötä kirjallisuuden kysyntä oli sekä monipuolistunut että määrällisesti kasvanut. Tähän mahdollisuuteen Waseniuksenkin oli hyvä tarautua.⁶¹

Kirjakaupan pito ei kuitenkaan ollut helppoa Waseniukselle. Ensinnäkin senaatti vaikeutti sitä aluksi toimirajoituksella. Wasenius ei saanut perustaa anomaansa kirjapainoa, joka olisi turvannut myyntiartikkeleiden jatkuvan saannin. Niinpä hän joutui ensimmäiset vuodet myymään vain muualta saamiaan kirjoja ja muita painotuotteita, mikä käytännössä merkitsi lähes yksinomaan ulkomailta tuotua kirjallisuutta: kotimaista kirjallisuutta kun oli vielä ylipäättänsä hyvin vähän, ja sitä oli lähes ainoastaan saatavilla muutamien maassa toimivien kirjapainojen yhteydessä olevista kirjakaupoista. Niinpä esimerkiksi helsinkiläinen lukija, joka halusi turkulaisten painajien julkaisuja, oli parasta tilata niitä paikan päältä, koska Waseniuksen tai muidenkaan helsinkiläisten kirjakauppiaiden hyllyille niitä tuskin tuli myytäväksi.⁶² Gustaf Wasenius kuitenkin uusi hakemuksensa kirjapainosta, ja saikin luvan sen perustamiseksi vuonna 1826.⁶³ Toiminta alkoi vasta kahta vuotta myöhemmin, mutta painokoneiden päästyä käyntiin kehittyi Waseniuksesta nopeasti yksi maan ensimmäisistä kustantajista.

Kirjakauppojen välinen kilpailu kiristyi huomattavasti Turun akatemian siirtyessä Helsinkiin 1828. Yliopiston mukana muutti nimittäin myös kaksi kirjakauppiasta, Frenckell & Co ja F.A. Meyerin kirjakauppa, kilpailemaan Helsingin ja lähiseutujen lukijoista. Ensinmainittu oli autonomian alkaessa ollut maan ainoa kirjakauppias, ja liikkeensä tukena hän johti myös kirjapainoa ja paperitehdasta. Meyer vuorostaan toimi yliopiston virallisena kirjakauppiaina ja omasi siten luonnostaan hyvän asiakaskunnan. Siitä huolimatta Wasenius oli jo 1827 tehnyt sopimuksen yliopiston kanssa kirjallisuuden hankkimisesta. Wasenius selvisikin uudesta kilpailutilanteesta voittajana. Meyerin kuoltua 1831 Wasenius sai

⁶¹ Lukuhalusta, sen kehityksestä sekä vaikutuksesta Waseniuksen kirjatarjontaan, ss. 62–64.

⁶² Hirn 1943, ss. 14–15 ja Virtanen 1958, s. 90. Tuskin huonot kauppakontaktit kuitenkaan johtuivat huonoista kuljetusyhteyksistä, kuten Virtanen väittää, vaan kauppiaiden perinteisistä tavoista kaupata itse omat tuotteensa, johon Hirnkin painottuu uskomaan.

⁶³ Waseniuksen toiminnasta kirjapainajana, ks. Gardberg 1973, ss. 1–9.

itselleen yliopiston kirjakauppiaan aseman ja 1830-luvun kestäessä vakiinnutti asemansa Helsingin ja siten koko Suomen johtavana kirjakauppiaana.⁶⁴

Useasti Waseniuksen kirjakaupan menestys on todettu nimenomaan Gustaf Waseniuksen neuvokkaan toiminnan ansioksi. Suurkauppias onkin jättänyt erittäin positiivisen kuvan kirjakauppoja käsittelevään historiankirjoitukseemme: hänet kuvataan rohkeaksi yrittäjäksi ja suomalaisten sivistäjähahmoksi. Liiketoimiensa avuksi hän oli palkannut jo 1820-luvun lopulla B.A. Thunbergin, joka jatkoi Waseniuksen kuoltua kirjakaupan johtajana. Itse kirjakauppa jatkoi toimintaansa pitkälle 1900-luvulle asti. Uuden vuosisadan alku oli kuitenkin erittäin huonoa aikaa Waseniuksen kirjakaupalle, ja Akateeminen kirjakauppa pelastikin sen ostamalla liikkeen konkurssipesän 1914. Akateemisen alaisuudessa Waseniuksen kirjakaupan toiminta jatkui vuoteen 1969 asti.⁶⁵

⁶⁴ Tommila 1967, s. 154 ja Nyberg 1982, s. 87.

⁶⁵ Nyberg 1986, s. 36.

3. WASENIUKSEN KAUPPIASVERKOSTO

3.1 POHJOISMAISET KIRJAKAUPPIAAT

Aikalaiskuvaukset eivät anna ruotsalaisesta 1800-luvun alkupuolen kirjakauppatoiminnasta kovinkaan hyvää kuvaa. Itsekin kirjakauppiaina toiminut Nils Lundequist kirjoittaa murskaavasti ruotsalaisista kirjakauppaoloista aikalaiskuvauksessaan:

*"Hufvudstadens och den Svenska bokhandeln i allmänhet är ingalunda liflig; flere år förlöpa, inan äfven rätt begärliga skrifter hinna utgå... För det närvarande finnes ej heller i Stockholm mer än en enda förläggare, som sysselsätter sitt boktryckeri... Jemnför man hufvudstaden i detta afseende med landsorten, så finnes, med undantag af Örebro (med Sveriges största Bokförlagshandel), Upsala och Strängnäs, samt kanske äfven Lund, Göteborg och Linköping, ingenstädes i rikets öfriga landsorter någon boktryckare, som har ett förlag, ens värdt att nämnas."*⁶⁶

Suomalaisesta näkökulmasta tällainen itsensä suomiminen on varmaan näyttänyt hyvin tarpeettomalta. Olihan pelkästään Tukholmassa hyvin vireää kirjakauppatoimintaa, ja sen lisäksi Lundequistin jo mainitsemilla muilla paikkakunnilla useita kirjakauppoja, joiden tarjontaa oli syytä Suomessa seurata. Julkaisumäärätkin olivat suomalaisittain suuria. Vuonna 1830 Ruotsissa julkaistiin yli seitsemän sataa teosta, ja nämä luvut kasvoivat vuosi vuodelta.⁶⁷ Verrattakoon näitä lukuja suomalaisiin julkaisumääriin, joiden mukaan maassa julkaistiin vielä vuosisadan puolenvälin tienoilla alle 200 kirjaa.⁶⁸ Lisäksi ruotsalaiset kirjakauppiat olivat perinteisesti omanneet hyvät yhteydet ulkomaisiin kirjakauppiaisiin. Niinpä

⁶⁶ "Pääkaupungin ja ylipäättänsä Ruotsin kirjakauppatoiminta ei ole ollenkaan vilkasta; monta vuotta ehtii kulua, kunnes edes todella kysytyjä kirjoituksia ehditään julkaista... Tukholmassakaan ei ole saatavilla kuin yksi ainoa kustantaja, joka pitää omaa kirjapainoa... Jos vertaa pääkaupungin oloja tässä asiassa maaseutuun, niin huomaa, lukuun ottamatta Örebrota (Ruotsin suurin kirjakustantamo), Upsalaa ja Strängnäsiä, ja ehkä vielä Lundia, Göteborgia ja Linköpingiä, ettei millään valtakunnan muulla paikkakunnalla ole nimeämisen arvoista kirjapainajaa, jolla olisi kustantamo." Lundequist 1829, ss. 321–322.

⁶⁷ Rinman 1951, ss. 53–55.

⁶⁸ Virtanen 1958, s. 87. Virtanen tuo esiin nämä luvut todisteena suomalaisen kirjatutannon merkittävästä kasvusta ja määrästä.

esimerkiksi tukholmalainen kirjakauppias Anton Adolf Fyrberg julkaisi 1787 noin kolme tuhatta nimekettä sisältävän myyntiluettelon, josta suurin osa oli ulkomaista, erityisesti ranskankielistä kirjallisuutta. Ruotsalaisten kirjakauppioiden hyvistä ulkomaansuhteista mainitaan usein se, että 1700-luvun lopulla useilla heistä oli yhteyksiä sveitsiläiseen *Société Typographique de Neuchâtelin* kustantamoon, joka julkaisi suuret määrät aikakauden myydyimpiä teoksia.⁶⁹

Kirjoja oli siten Ruotsissa suhteellisen hyvin tarjolla, ja myös niiden myyjiä riitti. Lundequist kertoo pelkästään Tukholmassa olleen 1820-luvun lopussa 12 suurta kirja-kauppiasta tai kirjakauppaa, jotka myivät itse painamiaan tai kustantamiaan teoksia, sekä ruotsalaisia originaaleja että käännöksiä ulkomaalaisista teoksista.⁷⁰ Kotimaisen toiminnan ohessa jotkut näistä liikkeistä toivat kirjallisuutta ulkomailtakin. Mannereurooppalainen tarjonta koostui pääasiassa saksalaisista, ranskalaisista ja englantilaisista teoksia, mutta saattoipa silloin tällöin tukholmalaisien kauppioiden varastoista löytyä jokunen muualtakin Euroopasta tullut harvinaisuus. Ruotsalaisia kirjakauppoja tutkinut Isidor Bonnier on laskenut suurkirjakauppioiden lisäksi pelkästään Tukholmassa toimineen 1820- ja 1830-luvuilla parikymmentä muutakin kirjakauppiasta. Tähän joukkoon kuuluvat tosin syrjäisimmänkin kadunkulman kauppiat, joilla sattui olemaan muutama virsikirja kauppansa hyllyllä tarjolla.⁷¹

Tukholman lisäksi vartenotettavaa kirjakauppatoimintaa oli muuallakin Ruotsissa. Örebrohon oli asettunut Nils Magnus Lindhin kustantamo, jonka Lundequist siis mainitsi koko maan suurimmaksi. Upsalasta tärkeän kirjapaikkakunnan teki vuorostaan yliopisto sekä sen luona kaksi kirjakauppaa, Bruzeliuksen ja Palmblad & Co:n liikkeet. Lundin yliopisto oli hieman pienempi, mutta senkin luona vaikutti merkittävä C.W.K. Glerupin kirjakauppa. Ekmarckin liike Strängnäsissä teki tämän paikkakunnan Lundequistille mainittamisen arvoiseksi, samoin Axel Petré & Sonin liike Linköpingin. Satamakaupunki Göteborgilla oli hyvät yhteydet ulkomaille ja erityisesti englantilaista kirjallisuutta saatettiin

⁶⁹ Ankarcrona 1989, ss. 47–48. Fyrberg, *Catalogue général des Livres et Ouvrages en tous Genres de Litterature*. Tiukan sensuurin valvoessa ranskalaisia painotaloja useita valistuksen merkkiteoksia, kuten Voltairen monet teokset sekä Diderot'n *Encyclopédie* painettiin juuri Société Typographique de Neuchâtelissa, ks. Darnton 1979.

⁷⁰ Useat maakuntakaupunkien kirjakaupoista toimivat sen sijaan suurempien kirjakustantamojen ja -kauppojen asiamiehinä tai sivuliikkeinä ja saivat siten niiden tuotteita myytäväkseen.

⁷¹ Ks. Bonnier & Hånell 1935, ss. 70–131.

tuoda suuria määriä sen kautta. Kunnollista kirjakauppaa tähän kaupunkiin ei kuitenkaan asettunut, kunnes Adolf Bonnier avasi siellä liikkeensä vuonna 1827.

Kirjakauppatoimintaa vaikeutti se, että ruotsalaiset kirjakauppiaat toimivat kukin hyvin erilaisia toimintatapoja noudattaen. Jotkut heistä, kuten Lindh, olivat jo täysverisiä kustantajia, jotka ostivat julkaisuoikeuksia ja tuottivat teoksia omissa kirjapainoissaan. Toiset taas kustansivat kyllä kirjoja hekin, mutta joutuivat painattamaan ne ulkopuolisissa painoissa. Osa kauppiaista tyytyi omaan liikkeeseensä ja hankki suuren osan tai jopa kaiken myyntikirjallisuutensa ulkopuolelta toimien siten vain kirjojen välittäjänä. Olipa Wasenius yhteydessä muutamaan ruotsalaiseen kirjansitojaankin ostaessaan kirjoja, vaikka heidän asemansa kirjakauppiaina olikin siis jo heikentynyt. Kirjakauppatoiminta olikin 1800-luvun alussa ympäri Eurooppaa kokemassa suuria rakenteellisia mullistuksia, joiden vaikutuksesta kirjojen julkaisemiseen ja myymiseen liittyvien ammattiryhmien tehtävät olivat vähitellen selkeytymässä. Ruotsissa merkittävä kehitysaskel oli otettu vuoden 1810 painovapausasetuksessa, jossa ensimmäisen kerran tunnustettiin kirjailijan asema tekstinsä omistajana.⁷² Uuden lain seurauksena kullakin julkaisulla oli nyt oma kustantajansa, ja piraattikopiot vähenivät. Teosta ei ollut enää mahdollista saada useammasta lähteestä, vaan periaatteessa vain yhdeltä tietyltä kauppiaalta. Sen takia kattavasti kirjoja haluavan piti olla yhteydessä lähes kaikkiin kustantajiin ja kauppiaisiin erikseen. Käytännössä tämä hajanaisuus näkyi myös yhtenäisen painoluettelon puuttumisena, mikä hankaloitti kirjallisuuden tilaamista. 1800-luvun alussa tehdyt yritykset hiipuivat parissa vuodessa aina vuoteen 1828 asti, jolloin tukholmalainen Wiborg & Co alkoi julkaista *Svensk Bibliografia*, kuukausittaista luetteloa Ruotsissa julkaistuista painotuotteista.⁷³ Ruotsalaiset kirjakauppiaat ja -kustantajat järjestäytyivät vasta vuonna 1843, jolloin *Svenska förlagsföreningen* perustettiin yhtenäistämään tätä sängen sekalaista kirjakauppaverkostoa.

Joihinkin tärkeisiin ja erittäin suosittuihin teoksiin ei päässyt ollenkaan käsiksi ruotsalaisten kirjakauppiaiden kautta. Sellaiset jo omana aikanaan erittäin suositut kirjailijat kuin Erik Geijer ja Esaias Tegnér – ja monet muutkin kirjailijat – pysyivät pitkään itsenäisinä, eivätkä antaneet ulkopuolisille kustantajille tai kauppiaille oikeuksia myydä teoksiaan.⁷⁴

⁷² Schück 1923, ss. 343–349 ja Rinman 1951, ss. 13–14.

⁷³ Rinman 1951, ss. 43–44.

⁷⁴ Anders Wiborg kustansi Tegnérin teokset vuoteen 1822 asti, jolloin Tegnér julkaisi teoksensa *Axel* yhdessä lankonsa Olof Myhrmanin kanssa. Myhrman hoitikin Tegnérin teosten julkaisemisen ja

Waseniuksen olikin tilattava heidän teoksiaan suoraan kirjoittajilta itseltään. Samalla tavalla myös suomalaisen kulttuurin kannalta tärkeät Adolf Ivar Arwidsson ja Carl Gottlund myivät vain itse teoksiaan.

Suomesta käsin ruotsalaisten kirjakauppiaiden myymien kirjojen hankkiminen saattoi täten olla hankalaa. 1700-luvun lopun suomalaiset oppineet olivatkin usein turvautuneet tukholmalaiseen välikäteen, joka hankki tarvittavat kirjat eri kaupoista ja muista lähteistä, kuten kirjahuutokaupoista.⁷⁵ Paikan päällä oli edes jonkinmoinen mahdollisuus kiertää eri myymälöitä tarkastelemassa niiden vaihtelevaa tarjontaa, kun taas kirjallisuutta Suomesta suoraan tilattaessa piti tarkkaan tietää oikea kirjakauppa, jonka hyllyiltä kysytyt oikeat teokset löytyisivät. Joistakin suomalaisista kaupungeista saattoi 1700-luvun puolellakin löytyä yksittäisten ruotsalaisten kustantajien kirja-asiamiehiä, mutta heidän varastonsa olivat hyvin vähäisiä.⁷⁶ Gustaf Waseniuksen tarkoituksena oli sitä paitsi myydä kirjoja eteenpäin, joten hän tarvitsi sangen suurmittaista kirjojen toimittamista. Saadakseen haluamansa kirjat myytäväksi hän joutui tekemään kunkin kustantajan, painajan, kirjailijan tai kauppiaan kanssa erilliset *kommissionäri*-sopimukset.⁷⁷

Kaikesta hajanaisuudesta huolimatta saattoi Wasenius ylpeillä vasta kaksi vuotta liikettä pidettyään, että hänellä oli erinomaiset suhteet ruotsalaisiin kirjatuotantopiireihin: *"I min bokhandel äger jag mest alt hvad Svenska Bokhandlare erbjuder och får hit succesivt allt det nya som utkommer..."*.⁷⁸ Saman väitteen hän toisti useaan otteeseen osoittaakseen kykenevyyttään kirjakauppiaina. Miten Wasenius oikein sai nämä yhteydet luotua ja miten kattava hänen ruotsalainen verkostonsa oikeastaan oli?

levittämisen seuraavan vuosikymmenen ajan, ks. Bonnier & Hånell 1935, ss. 82–83. Lindh yritti saada 1830-luvulla Tegnériä julkaisemaan Lindhin kustantamon kautta, mutta palkkiotarjous ei missään vaiheessa noussut tarpeeksi hyväksi. Sen sijaan Geijer julkaisi teoksensa *Svenska folkets historia* 1832–1836 Lindhin painamana. Nordqvistin mielestä tämä johtui ainoastaan Geijerin akuutista rahapulasta, Nordqvist 1972, ss. 281–286.

⁷⁵ Esimerkiksi Mennander tilasi kirjallisuutta poikansa välityksellä Tukholmasta sekä omin päin aina Lontoosta ja Hollannista asti, "Bokhandel I". SLSA, *Grönroos' samling*, mapp 35/III.1.

⁷⁶ "Kirjallisuuden levikki Suomessa Ruotsin vallan aikana. Bibliografinen ja metodiopillinen tutkimus kaupunkien perukirja-aineiston valossa – käsikirjoitus", s. 7. SLSA, *Grönroos' samling*, mapp 78/7.

⁷⁷ Komissionäari-sopimuksesta, ks. ss. 42–45.

⁷⁸ "Kirjakaupassani pidän lähes kaikkea mitä ruotsalaiset kirjakauppiat tarjoavat, ja saan jatkuvasti kaiken uuden, mitä julkaistaan..." G.O. Wasenius hoviapteekkari Inbergille (Pietari), 7.12.1825. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Brefcopia börjad d. 19 Maji 1825, slutad den 10. Aug. 1826*, ss. 147–150.

Perustaessaan kirjakaupan Gustaf Wasenius ei tuntenut kovinkaan hyvin ruotsalaisia kirja-
kauppiaita tai -painajia. Lukijana hänellä tosin saattoi olla jo etukäteen jonkinlainen käsitys
ruotsalaisesta kirjakauppiastoiminnasta, ja aikaisemmilla ulkomaanmatkoilla hän oli saatta-
nut kierrellä Tukholman kirjakaupoissa. Wasenius oli nimittäin jo ennen kauppiaksi ryhty-
mistä matkustanut monesti ulkomailla, joten kansainvälisyys sinänsä oli hänelle hyvin
tuttua.⁷⁹ Senaatin hyväksyttyä Waseniuksen anomuksen hän kirjoitti toukokuussa 1823
alustavasti kirjakaupan avaamissuunnitelmistaan Johan Törnqvistille, joka johti tukholma-
laista Utter & Co:n kirjakauppaa. Sen perustaja oli Suomessa syntynyt Jacob Isak Utter,
joka kauppiasperintönään (Utter kuoli 1812) jätti Törnqvistille hyvät suhteet suomalaisiin
kirjanostajiin.⁸⁰ Tämä varmasti toi Waseniuksenkin Törnqvistin luo. Wasenius pyysi häntä
toimimaan yhteyshenkilönään ja välittäjänään Tukholmassa sekä lähettämään tästä lähtien
ilmestyvät osat *Repertorium för Svenska Bokhandeln*-luettelosta, jonka avulla saattaisi
Suomesta käsin ruveta tekemään tilauksia. Ruotsissa ilmestyvät painotuotteet luetteloivan
Repertoriumin osalta Waseniuksella kävi todella hyvä tuuri: se oli varmasti paras tapa
saada ajankohtainen ja kattava kuva ruotsalaisesta kirjatarjonnasta, mutta toistaiseksi vielä
hyvin lyhytikäinen julkaisu. Luetteloa julkaistiin vain joulukuusta 1822 seuraavan vuoden
lokakuuhun, minkä jälkeen kukin kirjakauppias käytti jälleen vain omia julkaisulistoja aina
*Svensk Bibliograf*in syntyyn vuonna 1828 asti.⁸¹

Vaikka kirjeet ja pikkupaketit kulkivatkin parhaimmillaan parissa päivässä Helsingin
ja Tukholman välin, ei kaukokirjeenvaihto riittänyt Waseniukselle hänen luodessaan yh-
teyksiä ruotsalaisiin kirjakauppiaisiin. Hän lähti itse Tukholmaan, missä vietti koko kesän
1823 tavaten paikallisia kirjakauppiaita, -kustantajia, -painajia ja kirjailijoita sekä solmien
heidän kanssaan suhteita ja sopimuksia kirjalähetyksistä. Wasenius oli toimissaan sangen
aktiivinen: palattuaan syksyllä Helsinkiin hän sai vielä ennen vuodenvaihdetta lähes jokai-

⁷⁹ Häggman 1994, s. 36.

⁸⁰ Bonnier & Hånell 1935, ss. 72–73, 85.

⁸¹ Rinman 1951, ss. 43–44. Wasenius piti *Svensk Bibliograf*ia erittäin tärkeänä kaupankäyntinsä
kannalta, ks. G.O. Wasenius A.I. Arwidssonille (Tukholma), 15.2.1830, HYK, *Waseniuska bokhandeln*,
bref=Copia 1830, s. 41, jossa Wasenius tilaa *Svensk Bibliograf*-luetteloa 25 kappaletta lisää sen tultua
Suomessakin tunnetuksi. Luetteloiden määrä saattaa tuntua pieneltä, mutta Wasenius kierrätti niitä ympäri
maata, joten ne saavuttivat sangen laajan tilaajaryhmän. *Repertorium*inkin on täytynyt siten olla keskei-
sessä asemassa Waseniuksen esitellessä juuri avatun kauppansa kautta tarjolla olevia ruotsalaisia teoksia.

selta tärkeältä ruotsalaiselta kirjakauppiaalta lähetyksen. Tarpeeksi suuren varaston avulla hän saattoikin avata kauppansa marraskuussa 1823.⁸²

Waseniuksen yhteydet ruotsalaiseen kirjakauppamaailmaan olivat siis jo kirjakaupan avaamisen kynnyksellä erittäin monipuoliset. Ensimmäisenä toimintavuotenaan Wasenius ostikin kirjoja kaikkiaan 25 eri kirjakauppiaalta. Tämä ei riittänyt pidemmän päälle, vaan Wasenius pyrki jatkuvasti kehittämään yhteyksiään laajemmiksi ja paremmiksi. 1830 kauppayhteyksiä olikin jo 34, ja neljä vuotta myöhemmin verkosto oli laajentunut käsittämään kaikkiaan 45 eri ruotsalaista yhteysnimeä. Taulukossa 1 (katso seuraava sivu) olen esittänyt, ketkä ruotsalaisista kauppiaista olivat merkittävässä yhteyksissä Waseniukseen.⁸³

⁸² G.O.Wasenius N.M. Lindhille (Örebro), 17.11.1823. HYK *Waseniuska bokhandlingen, brefcopia 1823*, ss. 27–29.

⁸³ Tekemäni tilastot ovat suuntaa-antavia erilaisten pienten puutteellisuuksien takia, kuten edellä jo mainitsin. Lähetyksen rahallisia arvoja on mahdotonta laskea täysin tarkasti, joten en ole antanut tässä yhteydessä edes laskemiani lähetyksen yhteisarvoja, vaan jaotellut eri kirjakauppiat ryhmiin heidän lähetyksensä arvon mukaisesti. Kuittien antamat arvot on laskettu kolmelta otannaisvuodelta: Waseniuksen kaupan ensimmäiseltä toimintavuodelta (syyskuusta 1823 1824 loppuun asti), 1830 ja 1834 (viimeinen vuosi, jolta kuitteja on säilynyt aikarajaukseni puitteissa). Maahantuotujen kirjojen määrä olisi vielä vaikeampi laskea ensinnäkin lähteiden puutteiden takia ja toiseksi kirjan käsitteen häilyvyyden takia: kokonaista kirjaa tuotiin pieninä osina maahan usealla eri kerralla, mikä tekee laskemisesta lähes mahdotonta: useissa kuiteissa ei edes todeta, onko kyseessä kokonainen kirja vai vain jokin sen osa.

Taulukko 1

WASENIUKSEN YHTEYDET RUOTSALAIISIIN KIRJAKAUPPIAISIIN

Lähetysten yhteenlasketut summat on annettu riikintaalereissa (rt)

1823–1824		1830		1834	
<u>Lähetysten arvo</u>	<u>Kirjakauppa</u>	<u>Lähetysten arvo</u>	<u>Kirjakauppa</u>	<u>Lähetysten arvo</u>	<u>Kirjakauppa</u>
Yli 1900 rt	Zacharias Häggström (Tukholma)	Yli 1500 rt	Norman & Engström (Tukholma)	Yli 2000 rt	L.J. Hierta (Tukholma)
	Lindh (Örebro)		Lindh		Lindh
800–900 rt	Ekmarck (Strängnäs)	500–1000 rt	Wiborg & Co	900–1000 rt	Norman & Engström
	Nordström (Tukholma)		Zacharias Häggström		Zacharias Häggström
	Wiborg & Co (Tukholma)		Palmblad & Co	500–700 rt	Wiborg & Co
300–500 rt	Johan Adolf Probst (Tukholma)		Elsi Emanuel Bruzelius (Uppsala)		Nordström
	Palmblad & Co (Upsala)	300–500 rt	Nordström		Palmblad & Co.
	Carl Deléen & Co (Tukholma)		Collin & Co (Norrköping)	300–400 rt	Berg
	Peter Adam Wallmark (Tukholma)		Peter Adam Wallmark		Lundequist & Co (Tukholma)
	Granberg/Öberg (Tukholma)	200–300 rt	Berg (Tukholma)		Axel Petré & Son (Linköping)
200–300 rt	Emanuel Bruzelius (Uppsala)		Johan Adolf Probst		Lundström (Jönköping)
100–200 rt	6 kirjakauppiasta		Harfwefeldt (Tukholma)		C. R. Looström (Tukholma)
0–100 rt	8 kirjakauppiasta		C.W.K. Glerup (Lund)		C.W.K. Glerup
		100–200 rt	7 kirjakauppiasta	200–300 rt	Ekmarck
		0–100 rt	14 kirjakauppiasta		Utter & Co (Tukholma)
					J. C. Hedbom (Tukholma)
					Johan Adolf Probst
					Elis Emanuel Bruzelius
				100–200 rt	10 kirjakauppiasta
				0–100 rt	17 kirjakauppiasta

Useimmat tärkeät tukholmalaiset kirjakauppiaat ja -kaupat – Zacharias Häggström⁸⁴, Utter & Co, Carl Deléen & Co, Wiborg & Co, Peter Adam Wallmark, P. A. Norstedt & Söner, Johan Adolf Probst, Götrek & Comp., Norman & Engström, Johan Carl Hedbom, Pehr Gustaf Berg ja Joh. Fr. Walter – löytyvät näistä tilastoista, kuten myös muihin kaupunkeihin asettuneet merkittävät kirjakauppiaat. Unohtaa ei sovi myöskään Lundequistin teoksen kirjoittamisen jälkeen perustettuja Lars Johan Hiertan ja Adolf Bonnierin kirjakauppoja.⁸⁵

Alusta alkaen Wasenius pystyi siis ylläpitämään yhteyksiä lähes kaikkiin tärkeisiin ruotsalaisiin kirjakauppiaisiin: ensimmäisenä vuotenaan Waseniuksella oli pääkumppaneinaan kaksi ruotsalaisen kustannus- sekä kirjakauppa-alan tärkeintä henkilöä, tukholmalainen Zacharias Häggström ja örebrolainen Nils Magnus Lindh. Häggströmiltä Wasenius sai kirjoja lähes 2500 riikintaalerin⁸⁶ arvosta (noin 130 eri nimekettä), kun taas Lindhin vajaan kahdentuhaten taalerin arvoiset lähetykset sisälsivät lähes kolme sataa eri nimekettä. Lindh olikin 1820-luvulla halpojen "ryöväriromaanien" massakustantaja. Niiden lisäksi Lindh pyrki tarjoamaan tuotteita, joilla olisi mahdollisimman laaja kysyntä. Hänellä olikin Ruotsissa monopoliasema katekeesien kustantamiseen vuoteen 1830 asti. Sen jälkeenkin, menetettyään yksinoikeuden, hän onnistui saamaan oikeudet kaikkein tärkeimmän katekeesin, Martti Lutherin kirjoittaman, julkaisemiseen.⁸⁷ Suuren kustantamon ja mittavien pai-

⁸⁴ Alunperin Häggströmin sukunimi kirjoitettiin Häggström, mutta kohta kirjakaupan perustamisen jälkeen hän 1813 otti käyttöönsä ensinmainitun muodon sukunimestään, Bonnier 1935, s. 90.

⁸⁵ 1820-luvun lopun merkittävistä ruotsalaisista kirjakaupoista joitakin puuttuu vuoden 1824 tilastoista, koska ne perustettiin vasta sen jälkeen: Norman & Engström ja Götrek & Comp syksyllä 1824, C.W.K. Glerup 1826, J.C. Hedbom 1828 ja Berg 1828. Toiset taas vaihtoivat nimeään, kuten Pär Götrekin kirjakauppa, jonka omistajaksi tuli 1829 Nils Wilhelm Lundequist. 1833 sama liike siirtyi vuorostaan Karl Robert Looströmille: kaikki nämä kolme kirjakauppiasta näkyvät vuorollaan tilastoissa. Jotkut harvemmin tilastossa näkyvät kirjakauppiaat olivat kuitenkin yhteydessä Waseniukseen, kuitenkin sangen pienin (alle 200 riikintaaleria) kirjalähetyksin, kuten Carl Deléen & Co. J. F. Walterin kirjakaupasta, ks. s. 30.

P.A. Nordstedtin & Sönerin kirjapaino mainitaan tavallisesti tärkeitä ruotsalaisia kirjallisuuden tuottajia luetellessa. Tämä liike oli kuitenkin erikoistunut lähinnä kirjapainotoimintaan. Itse kaupankäynti kävi usein muiden kauppojen kautta, minkä takia sitä ei näy tilastoissa.

N.H. Thomson, josta tuli 1830-luvun lopulla yksi Ruotsin merkittävimmistä kustantajista, ei näy vielä olleen yhteydessä Waseniukseen. Thomson perustikin liikkeensä jo vuonna 1831, mutta vasta vuonna 1835 aloitettu romaanien julkaisusarja *Kabinettsbibliothek af den nyaste litteraturen* toi hänelle menestystä. Tämä aikakausi näyttää kuitenkin juuri jäävän tutkielmani aikarajauksen ulkopuolelle.

⁸⁶ Maksuissa käytettiin nimen omaan banko-riikintaalereita. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole ollut sinänsä mitata lähetyksen arvoja, vaan saada niistä rahasummien avulla keskenään vertailtavia. Ruotsin valuuttajärjestelmästä 1800-luvun alussa, ks. Heckscher 1940, ss. 13-17.

⁸⁷ Nordqvist 1972, ss. 277–279.

nosmäärien perustana olivat vuodesta 1829 lähtien aikansa hienoimmat ja Ruotsin ensimmäiset höyryvoimalla käyvät painokoneet: Lindh olikin tilannut ne suoraan Brittein saarilta, missä painokoneita oli paranneltu vuosisadan alussa yhä nopeammiksi.⁸⁸ Myös Hæggström tarjosi Waseniukselle käännättämiään ulkomaisia romaaneja sekä niiden lisäksi perinteisesti hyvin kaupaksi meneviä historiallisia muistelmia ja matkakuvauksia. Hæggström ruotsinsi useita Napoleonin sotaretkiä käsitteleviä muistelmia, jotka olivat kirjakaupan perustamisesta 1813 lähtien sen tuottavimpia myyntiartikkeleita. 1820-luvulla suositut Walter Scottin teoksien käännökset, joita tuotiin myös Suomeen, olivat suurelta osin Hæggströmin julkaisemia teoksia.⁸⁹

Muut tärkeät ruotsalaiset kirjakauppiat ja -kustantajat seurasivat näitä kahta hieman pienemmin lähetyksin. Nekin jatkoivat, pystyssä pysyessään, Hæggströmin ja Lindhin tavoin Waseniuksen uskollisina kauppakumppaneina. Vuosien 1830 ja 1834 tilastot osoittavat heidän jatkuvasti lähettäneen kirjojaan. Tukholmalaisista kirjakaupoista edellään mainitun Hæggströmin lisäksi Probst ja Wiborg & Co olivat pysyvästi yhteyksissä Waseniukseen: kaikki nämä kolme lähettivät vuosittain kolmesta kuuteen lähetystä Helsinkiin. Sekä Wiborg että Probst välittivät omien tuotteittensa – Probst esimerkiksi tuli tunnetuksi lastenkirjallisuuden kustantajana – lisäksi Waseniukselle jonkin verran ulkomaalaista kirjallisuutta. Tukholman ulkopuoliset kirjakaupat olivat myös erittäin hyvissä yhteyksissä Helsinkiin. Esimerkiksi molemmat upsalaiset kirjakaupat lähettivät teoksiaan joka vuosi Waseniukselle myytäväksi. Yliopistokaupungin kirjakauppiaille sopivasti heidän kummankin lähetyksistään löytyi paljon klassisia antiikin kirjoituksia sekä erilaisia oppikirjoja. Vuosien varrella näidenkin kauppiaiden tarjonta laajentui erilaisten romaanien pariin. Harvinaisempaa oli se, että Bruzeliuksen kirjakauppa möi myös jo vuosisadan alussa julkaistuja teoksia, yleensä kirjakaupat kun tarjosivat vain uusimpia julkaisujaan. Esimerkiksi Bruzeliuksen suurinta menestystä, saksalaista kulttuuria Pohjoismaissa erittäin merkittävästi levittänyttä teossarjaa *Bibliothek der deutschen Classiker*, jonka 76 osaa julkaistiin vuosina 1811–1821, lähetettiin Waseniukselle kokonaisuudessaan vielä 1830.⁹⁰

⁸⁸ Klemming & Nordin 1883, s. 513. Niiden lisäksi Lindhillä oli myös useita vanhempia käsikäyttöisiä painokoneita. Painokoneen yleisestä kehityksestä, ks. Barbier 1984.

⁸⁹ Rinman 1951, ss. 69–71.

⁹⁰ Bruzeliuksen (Upsala) kirjalähetysten kuitit, 4.8. ja 17.7.1830. TYK, *Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1830*, No. 16–18 ja 19–20. Ks. myös Rinman 1951, ss. 42–43. Sarjassa julkaistiin muun muassa Lessingin, Herderin, Goethen ja Schillerin teoksia.

Myöhemmissä tilastoissa näkyy merkittävänä uutena kirjakauppana Hiertan vuonna 1829 perustettu liike, joka nousi kauppayhteysien kärkeen uudella vuodesta 1833 lähtien julkaistulla myyntiartikkelillaan, ulkomaisten romaanien myyntiä varten luodulla *Läsebibliothek*-sarjalla.⁹¹ Toinen samanlaisilla myyntiartikkeleilla hieman myöhemmin suureksi kustantamoksi noussut Bonnierin liike oli myös siirryttyään vuonna 1833 Tukholmaan heti luomassa yhteyksiä Waseniukseen. Lundissa menestyksekkään yliopistokirjakauppiaan uran vuonna 1826 aloittanut Christian Wilhem Kühl Glerup levittäytyi myös vahvasti ulkomaille. Hänkin otti Waseniukseen yhteyttä heti aloitettuaan kirjakaupan pidon. Kontakteja syntyi myös Norjaan sekä Saksaan, ja oppipoika-aikojensa kautta hänellä oli erittäin hyvät yhteydet myös Tanskan kirjakauppamaailmaan.⁹² Glerup ei paneutunut pelkästään tieteellisen kirjallisuuden myymiseen, vaan Waseniuksen saamat lähetykset sisälsivät myös koulukirjoja perusopetukseen.

Waseniuksen kauppayhteysien kannalta tärkeä yhteistyökumppani 1820-luvun loppuun asti oli Probstin kirjakauppa. Se toimi Tukholmassa Waseniuksen edustajana hoitaen pienempien kirjapakettien kokoamista ja lähettämistä. Jonkin verran myös rahaliikennettä tuntuu kulkeneen Probstin kautta, vaikka pääasiassa sen puolen hoiti Waseniuksen vanha yhteistyökumppani Oldenburg & Co:n kauppahuone. Seuraavalla vuosikymmenellä Norman & Engströmin kirjakauppa otti Probstin aseman Waseniuksen pääasiallisena kirja-kauppa-asioiden hoitajana Ruotsin puolella. Norman & Engströmin asema oli entistä tärkeämpi, koska Waseniuksella oli yhä enemmän lyhytaikaisia ja pieniä lähetyksiä koskevia kauppasuhteita, joiden käytännön lähettämisen Norman & Engström siis useimmiten hoiti.

Nämä pienten lähetysten kauppakumppanuudet olivat niitä uusia yhteyksiä, joita Wasenius vuosien varrella keräsi. Pääasiassa kyse oli erilaisista oppikirjoista, joita suunnattiin suomalaiselle koululaitokselle. Kirjoittajina toimi usein ruotsalaisia opettajia, jotka pyrkivät saamaan suuremmat voitot myymällä kirjoituksensa itse. Kirjoittajien ja erityisesti

⁹¹ Hierta esitteli tässä ensimmäisessä ulkomaalaisten romaanien julkaisusarjassaan erityisesti englanninkielistä kirjailijoita, kuten Washington Irvingiä (jonka *Alhambra* avasi koko sarjan), Walter Scottia ja James Fenimore Cooperia, Nordqvist 1972, ss. 316–317.

⁹² Rinman 1972, ss. 105–107.

kääntäjien palkkiot olivat nimittäin tähänkin aikaan kovin pieniä.⁹³ Kuten aiemmin kävi ilmi, myös jotkut tärkeät kirjailijat möivät teoksiaan itse, ja Wasenius tilasikin niin Tegnérin kuin Geijerin kirjoja suoraan heiltä itseltään. Suomalaisen kulttuurihistorian kannalta merkittävät kirjakauppayhteydet syntyivät myös Ruotsiin asettuneisiin C. Gottlundin sekä A.I. Arwidssoniin, jotka myös myivät teoksiaan yksityisesti.

Ruotsin kautta Wasenius sai myös muuallakin Euroopassa painettua kirjallisuutta. Jo ennen kirjakaupan avaamista Wasenius oli kirjakauppias Wiborgin kanssa sopinut ulkomaisen, lähinnä saksalaisen, kirjallisuuden lähettämisestä Helsinkiin.⁹⁴ Jotkut muutkin kirjakauppiat näyttävät lähettäneen jonkin verran saksalaista ja ranskalaista kirjallisuutta, pääasiassa romaaneja, Waseniukselle myytäväksi. Määrät olivat kuitenkin sangen pieniä. Juuri Wiborg myöhemmin aluksi epäröi ja lopulta kieltäytyi lähettämästä Waseniukselle ulkomaista kirjallisuutta, koska kokemuksiensa mukaan niistä tuskin minkäänlaista voittoa heruisi.⁹⁵ Esimerkiksi J. F. Walter hoiti Tukholmassa kirjakauppaansa keskittyen yksinomaan ulkomaalaisen kirjallisuuden tuontiin, mutta Waseniukseen hänellä näyttää olleen hyvin vähäiset kontakteja. Todennäköisesti Wasenius ei tuntenut tarpeelliseksi turvautua ruotsalaisiin välikäsiin, koska pystyi itsekin tuottamaan Manner-Euroopasta tarpeeksi kirjallisuutta kirjakauppaansa.

Kaiken kaikkiaan Wasenius tuntuu olleen yhteydessä lähes kaikkiin merkittäviin ruotsalaisiin kirjakauppiaisiin. Kattavasti Wasenius ei kuitenkaan voinut hallita ruotsalaista kirjatuotantoa. Kirjakauppa-alalla työskennellyt Abraham Bohlin luetteloi 1830-luvun alussa kaikki ruotsalaiset kirja- ja musiikkikustantajat, joita löytyi yhteensä 345, 281 yksityistä ja 64 ammattikustantajaa. Huikeiden lukujen takaa paljastuvat kuitenkin yksityisten painoyritysten lyhyet eliniät, suuri vaihtuvuus ja samojen yrittäjien useat yritykset.⁹⁶

⁹³ Nordqvist 1972, ss. 267–268.

⁹⁴ G. O Wasenius A. Wiborgille (Tukholma) 19.12.1823. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1823*, s. 41.

⁹⁵ A. Wiborgin (Tukholma) kirjalähetysten kuitit, 27.7.1830 ja 21.9.1830. TYK, *Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1830*, no. 119 ja 120.

⁹⁶ Nordqvist 1972, ss. 34–35. Nordqvist painottaa yksityisesti omia tekstejään kustantavien kirjailijoiden olleen pääsyynä siihen, että ruotsalaiset kirjakustantamot ja -kaupat olivat niin pitkään hajautuneita ja yhteistyökyvyttömiä. Kustantamoyhdistyksen perustaminen vähensi yksityisten yrittäjien määrää huomattavasti: 1847 heitä oli enää 55, ja yhdistyksen virallisiakin jäseniä vain 85 sekä niiden lisäksi 9 valtion instituutiota (Ruotsin akatemia, sota-arkisto jne.), *ibid.*, ss. 34–41.

Virallisissakin painajissa oli päällekkäisyyksiä ja sivuliikkeitä, joiden tarjonta seurasi pääkustantamon julkaisutoimintaa.

Ruotsin lisäksi Wasenius loi Pohjoismaissa yhteyksiä myös Tanskaan. Tanskalaista kirjallisuutta hän sai liikkeeseensä myytäväksi vuodesta 1829 lähtien kööpenhaminalaiselta Gyldendalin kirjakaupalta.⁹⁷ Waseniukselle tulleet lähetykset olivat kuitenkin pieniä. Tanskan kieli lienee ollut turhan vaikea suuremmalle lukijakunnalle. Maksuliikenteen Gyldendalille Wasenius hoiti kööpenhaminalaisen suurkauppia Brandtin kautta.⁹⁸

Gyldendalin merkitys pohjoismaiselle kirjakaupalle oli kuitenkin suuri. Søren Gyldendal perusti liikkeen 1770-luvun alussa, ja jo ennen vuosisadan vaihdetta siitä tuli Tanskan kulttuurielämän keskus.⁹⁹ Siten oli hyvin luonnollista, että Wasenius oli yhteydessä nimenomaan Gyldendalin liikkeeseen halutessaan tanskalaisia kirjoja. Liikkeen johdossa 1800-luvulla jatkaneiden Jacob Deichmannin ja Gerhard Bonnierin johdolla syntyi Tanskaan sangen merkittävä lukeneisto, jonka piirissä kasvoi monta myöhemmin menestynyttä kirjakauppiasta niin kotimaahan, Norjaan kuin Ruotsiinkin. Viimeksi mainittuun muuttivat muun muassa jo edellä mainitut, sangen nopeasti menestyviksi kirjakauppiaksi osoittautuneet Adolf Bonnier, joka avasi 1827 Göteborgissa Bonnierin kirjakaupan (muutti 1833 Tukholmaan) ja C.W.K. Glerup, josta siis tuli Lundin yliopiston kirjakauppias.¹⁰⁰ Gyldendalin yhteydet Waseniukseen johdattelivat varmaan nämäkin kaksi kirjakauppaa nopeasti tiiviiseen yhteistyöhön Waseniuksen kanssa, olihan esimerkiksi Glerupin tehtävänä Gyldendalilla ollut monen muun työn ohessa Suomesta tulevien tilausten hoitaminen.¹⁰¹

⁹⁷ Gyldendalin (Kööpenhamina) ensimmäinen kirjalähetyksen kuitti, 30.7.1829. TYK, *Waseniuska bokhandeln, 1829 Års Räkningar*, no. 41. Ensimmäiset yhteydenotot oli tosin tehty jo kahta vuotta aikaisemmin, kuitenkin ilman tuloksia, ks. G.O. Wasenius J.H. Brandtille (Kööpenhamina), 29.9.1827. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1827*, ss. 188–189.

⁹⁸ Ks. G.O. Wasenius J.H. Brandtille (Kööpenhamina), 26.7.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 245.

⁹⁹ Nyrop 1870, ss. 21–22 ja 29–30.

¹⁰⁰ Bokhandel 1953, s. 11.

¹⁰¹ Nyrop 1870, s. 149.

3.2 LEIPZIGIN KAUTTA SAKSALAISILLE KIRJAMARKKINOILLE

Ruotsalaisten kauppakumppanien välittämät tai painamat ulkomaiset teokset eivät riittäneet Waseniukselle, vaan hän koki tarpeelliseksi luoda myös suoria yhteyksiä mannereurooppalaisiin kirjakauppiaisiin. Saksalaiset kulttuuriyhteydet olivat suomalaiselle kirjakauppiaille tärkeitä, sen verran voimakkaat olivat yhteydet Itämeren etelärannikolle perinteisesti olleet.

Tältä kielialueelta Wasenius ei tuntenut ketään kirjakauppiasta etukäteen, joten hän joutui turvautumaan vanhan yhteistyökumppaninsa, hampurilaisen Anckelmann & Hamfeldtin kauppahuoneen apuun. Kirjakauppiaiden maailmasta Waseniuksella oli kuitenkin tietoa, vaikka sitä ei suoraan sopinutkaan lähestyä: hän totesikin toivotuimmiksi yhteydenotoiksi Leipzigin merkittävimpiin kirjakustantajiin ja -kauppiaisiin kuuluneet Brockhausin ja Hinrichsin liikkeet.¹⁰²

1800-luvun alussa Leipzig olikin jo pitkään ollut merkittävä saksalaisen kulttuurin keskus, johon moni merkittävä kustantaja ja kauppias oli perustanut liikkeensä. Heidän lisäksi pääsiäisen aikaan vietettävät kirjamesut keräsivät koko saksankielisen kulttuurialueen kirjallisuuden ammattilaiset Leipzigiin. 1800-luvun alussa saksalaisen kirjakaupparverkon yhdenmukaistamisyhteydet johtivat siihen, että muun muassa eteläisen Saksan kirjallisena keskuksena toiminut Nürnberg menetti asemiaan Leipzigin eduksi.¹⁰³ Muualtakin, kuten esimerkiksi Berliinistä, löytyi toki edelleen merkittäviä kirjakauppiaita ja -kustantajia, mutta Leipzig oli kiistattomasti kirjakaupan keskus. Pohjoismaisten yhteyksien kannalta Leipzigin asema oli sitä paitsi jo perinteisesti erittäin vahva, koska sieltä käsin oli jo pitkään pidetty yhteyksiä Itä- ja Pohjois-Eurooppaan.¹⁰⁴

Myös Waseniukselle Leipzig oli avain saksalaisille kirjamarkkinoille. Ensisijaisesti mainitsemiinsa kirjakauppiaisiin hän ei saanut suoraa yhteyttä, vaan heidän tarjontansa tuli Waseniuksen ulottuville myös Leipzigissä vaikuttavan Johan Friedrich Leichin kautta. Leichista tulikin Waseniukselle monivuotinen saksalaisen kirjallisuuden hankintayhteys. Myös saksalaisten kauppiaskontaktiensa parantamiseksi Wasenius teki matkan, kuitenkin

¹⁰² G.O. Wasenius Anckelmann & Hamfeldtille (Hampuri), 23.5.1823. ÅAB, *G.O. Wasenius: brefbok 1822–23*, ss. 304–305.

¹⁰³ Goldfriedrich 1913, ss. 160–163.

¹⁰⁴ Martin 1994, s. 249.

vasta vuonna 1824. Wasenius kävi tärkeimpänä kohteenaan tietysti Leipzigissä tapaamassa Leichiä ja muita kaupungin kirjakauppiaita, mutta samalla hän poikkesi tutustumassa myös Hampurin ja Berliinin kirjakauppoihin.¹⁰⁵ Tämän matkan tuloksena ensimmäiset Leipzigistä lähetetyt kirjalähetyspaketit lähtivät kohti Suomea syksyllä 1824.¹⁰⁶

1830-luvun alkuun asti Leich pysyi Waseniuksen pääasiallisena ja lähes ainoana suorana yhteytenä Saksan kirjamarkkinoille. Tämä johtui saksalaisten kustantajien ja kirjakauppioiden varhaisesta järjestäytymisestä. Saksalaisten pyrkimys edistää painovapautta Napoleonin vallan aikana sekä tarve suojata kirjoittajaa ja hänen tuotteitaan laittomilta uusintapainoksilta johtivat kirjakauppa-alan yhdentymiseen. Alan keskusjärjestöksi perustettiinkin jo vuonna 1826 *Börsenvereins der deutschen Buchhändler*, jonka toimesta kirjakauppa-toiminta keskittyi Saksassa yhden organisaation piiriin.¹⁰⁷ Yhdentymisen myötä asiakkaatkin saivat kirjoja keskittyneemmin, ja järjestön jäsenien tuottamia kirjoja sai kaikista jäsenkaupoista.

Verkostoitumisen myötä saksalaisen kirjatutannon myyminen ulkomaille keskittyi. Leich, joka 1820-luvun alussa oli toiminut Leipzigin pääsiäismessujen katalogin painajana,¹⁰⁸ sai tehtäväkseen hoitaa myös ulkomaankauppaa. Wasenius pystyi hänen kauttaan tilaamaan eri saksalaisten kustantamojen ja kirjakauppojen tarjontaa. Aivan kaikkia yhteyksiä ei Leipzigin kautta kuitenkaan hoidettu, vaan etsiessään muutamia vanhempia teoksia Wasenius sai lähetykset suoraan hannoverilaiselta Gselliuksen ja berliiniläiseltä Brandenburgin antikvariaateilta.¹⁰⁹

Keskitetty kirjojenhankinta aiheuttaa kuitenkin sen ongelman, ettei kirjeistä ja kuitteista käy ilmi alkuperäistä Helsinkiin tuotujen kirjojen kustantajaa tai kauppiasta: tavallisesti kaikki yhteydenpito kun kulki Leichin kautta. Vain yksi Leichin lähettämä kuitti

¹⁰⁵ G.O. Wasenius hoviapteekkari Inbergille (Pietari), 7.12.1825. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia börjad d. 19 Maji 1825, slutad den 10. Aug 1826*, ss. 147–150.

¹⁰⁶ Leichin (Leipzig) kirjalähetyskuitti, 15.10.1824. TYK *Waseniuska bokhandeln, 1823 & 1824 års Räkningar*, no. 112–113.

¹⁰⁷ Goldfriedrich 1913, s. 165, Wittmann 1991, s. 214 ja Schottenloher 1989, s. 342.

¹⁰⁸ Goldfriedrich 1913, s. 153.

¹⁰⁹ Ks. G.O. Wasenius antikvaari (*Herr Antiquar*) Gselliukselle (Hannover), 29.3.1830, HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 94 ja G.O. Wasenius antikvaari Brandenburgille (Berliini), 29.3.1830. *ibid.*

luetteloi lähetettyjen kirjojen julkaisijoita.¹¹⁰ Vasta 1820- ja 1830-lukujen vaihteessa, Waseniuksen yhteyden Leichiin kärsiessä huonosta yhteydenpidosta ja viipyilevistä lähetyksistä, rupesi Wasenius ottamaan yhteyksiä muihinkin saksalaisiin kirjakauppiaisiin. Niistä paljastuu Waseniuksen olleen yhteydessä muun muassa Saksan tärkeimpään kirjakauppaan, Cotta'sche Buchhandlungiin (München), sekä eräisiin berliiniläisiin kirjakauppiaisiin, kuten *Börsenverein*in johtajaan Theodor Ensliniin, sekä hampurilaiseen Hoffmann & Campen kirjakauppaan. Luonnollisesti myös leipzigiläiset kirjakauppiat olivat kirjeenvaihdossa edustettuina. Heistä Wasenius sai kirjoja ainakin perinteikkäältä Breitkopfin & Härtelin kustantamolta sekä merkittäväksi kirjakauppiaksi 1800-luvun alussa nousseelta Friedrich Arnold Brockhausilta. Brockhausin menestyksen salaisuutena oli *Conversationslexicon*, laaja tietosanakirja, jota ehdittiin painaa 1830-luvun alkuun mennessä (1. painos 1809) yli 30 000 kappaletta.¹¹¹ Samoin Wasenius sai teoksia hieman pienemmiltä kustantajilta, kuten Carl Christoph Tauchnitzilta¹¹² ja Johann Ambrosius Barthilta, joista jälkimmäinen tunnettiin lääketieteellisten teosten julkaisijana.¹¹³

On kuitenkin huomattava, että nämä kaupankäynnin ongelmien myötä syntyneet kirjeet tuskin kertovat koko kuvaa Waseniuksen saamien saksalaisten kirjojen monipuolisuudesta. Lyhyenä poikkeusaikana esiin nousi kenties tärkeimmät kustantajat, mutta useita yhteyksiä jäänee selvittämättä. Esimerkiksi sellaisen keskeisen kustantajan kuin Friedrich Christoph Perthesin ja Waseniuksen mahdollisista yhteyksistä ei ole jäänyt merkkejä Waseniuksen kirjeenvaihtoon. Normaali yhteys Leichiin – sen myötä Waseniukselle saapui kerran tai kaksi vuodessa saksalainen kirjalähetys – palasi 1830-luvun alussa toimivaksi, koska Wasenius halusi lähetyksiensä jatkossakin kulkevan hänen kauttaan. Sitä myötä myös yhteydenotot muihin saksalaisiin kirjakauppiaisiin vähenivät olemattomiin.

¹¹⁰ Kuitenkin mukaan kirjoja tuli Breitkopf & Härteliltä, Tauchnitzilta, Barthilta, Wittichilta (Berliini), Brockhausilta, ja lähetyksessä oli mukana myös Ensliniltä julkaisuluettelo (*Catalogen*) sekä kaksi pakettia erilaisia luetteloita. Leichin (Leipzig) kirjalähetyksen kuitti, 15.10.1824. TYK *Waseniuska bokhandeln, 1823 & 1824 års Räkningar*, No. 112–113.

¹¹¹ Brockhausin esikuvan mukaiset lähes piraattikopiot *Conversationlexicon*ista olivat halpuutensa takia vielä suosituimpia. Joseph Meyerin 1839–1852 julkaisemaa, 52 osaa käsittävää *Grosse Konversationslexiconia* myytiin nopeasti jopa 70 000 kappaletta, ks. Schottenloher 1989, s. 349.

¹¹² Tauchnitzin kustantamo ei ollut vielä aloittanut ulkomaisten romaanien julkaisusarjojaan, joilla se 1840-luvulta lähtien nousi yhdeksi maan suosituimmista kustantamoista.

¹¹³ Schottenloher 1989, s. 366 ja Goldfriedrich 1913, s. 463.

Leipzigiläisten kirjakauppiaiden tarve luoda oma järjestö ajamaan etujaan muutti saksalaisen kirjakauppaverkoston toimintaa 1830-luvulla. Vuosien 1832 ja 1833 vaihteessa syntynyt *Verein der Buchhändler zu Leipzig* organisoi myös ulkomaankaupan uudelleen.¹¹⁴ Järjestön syntyä johtanut Leopold Voss sai nyt hoidettavakseen Waseniuksen tilausten hoitamisen. Tämän yhteys toimi entisiä paremmin, ja siten Wasenius sai yhä tiuhemmin ja runsaammin kirjalähetyksiä saksalaisilta kirjakauppiailta. Kirjoista ja julkaisu-luetteloista päätellen kirjoja saatiin Suomeen nyt myös muun muassa Heidelbergin ja Jenan tieteellisten julkaisujen painamiseen erikoistuneilta kustantajilta.¹¹⁵

3.3 PARIISIN VAIHTELEVAT KAUPPIASYHTEYDET

Pariisi oli Ranskan kirjakauppatoiminnan ehdoton keskittymä: muualla maassa elettiin täysin sen varjossa, ainoastaan Lyonissa voi sanoa olleen jotenkin merkittävää kirjatuotantoa ja -kauppaa.¹¹⁶ Pariisista johdettiin perinteisesti Pohjois-Eurooppaan Rouenin kautta suuntautuvaa kirjakauppaa, mikä piti paikkansa myös Waseniuksen osalta. Ranskalaiset kirjakauppiaat¹¹⁷ eivät olleet organisoituneet läheskään yhtä hyvin kuin saksalaiset virkaveljensä. Erityisesti kirjojen hinnasto ja komissionääreille annettavat alennukset vaihtelivat suuresti sekä kauppiaasta että myytävästä kirjallisuudesta riippuen.¹¹⁸ Hajaantuneen kauppiasyhteisön lisäksi 1820-luvun lopulla kustantamoja ravistelleet taloudelliset heilahdukset vaihdattivat jatkuvasti Waseniuksen keskeistä pariisilaista kauppakumppania: niitä ehti kin olla kaikkiaan neljä.

Pyytäessään Anckelmann & Hamfeldtin kauppahuonetta luomaan yhteyksiä saksalaisiin kirjakauppoihin Wasenius halusi heiltä myös neuvoja pariisilaisten kirjakauppojen suhteen. Näyttävästi hampurilainen kauppahuone pystyi jotenkin auttamaan, koska Wa-

¹¹⁴ Goldfriedrich 1913, ss. 190–191 ja Wittmann 1991, s. 214.

¹¹⁵ Ks, esim. Leopold Vossin (Leipzig) kirjalähetyksen kuitti, 12.5.1834. TYK, *Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1834*, no. 201–206.

¹¹⁶ Martinin mielestä Pariisin ylivalta oli niin suuri, syrjäisemmissä kaupungeissa kirjakaupan virkaa toimittivat paikallisten kustantajien puutteessa paikalliset pikkukauppiaat sivutoimenaan, Martin 1994, s. 448. Lyonin kirjakauppaelämästä, ks. lyhyt katsaus Lecocq & Martin 1985.

¹¹⁷ Ranskassakaan ei 1800-alussa voinut vielä erottaa kustantajia (*éditeur*) kirjakauppiaista (*libraire*), koska sama henkilö tai liike hoiti tavallisesti sekä teoksen julkaisemisen että levittämisen tehtävät. Tavallisesti tällaisia yrittäjiä kutsuttiin nimenomaan kauppiaksi, ks. Martin & Martin, s. 181.

¹¹⁸ Barbier 1985a, ss. 232–234.

senius sai ensimmäisen kontaktin Pariisiin vuonna 1825, tarkemmin sanottuna Martin Bossangen kirjakauppaan: keväällä 1826 Bossangen kirjakaupalle lähettämässään kirjeessä Wasenius kirjoitti olevansa tyytyväinen edellisen kevään kirjeenvaihdon perusteella solmittuun kumppanuuteen ja pyysi Bossangea tästä lähtien lähettämään julkaisuluettelonsa monista asiakkaita kiinnostavista aloista, kuten taloudesta, oikeudesta, teollisuudesta, maantieteestä ja sotilasasioista.¹¹⁹ Bossange oli Napoleonin aikana noussut Pariisin keskeiseksi kirjakaupaksi, ja sen merkitys oli suuri myös Ranskan ulkopuolella: koko Euroopan kattavan verkoston lisäksi sivuliikkeitä oli avattu muun muassa Rio de Janeiroon, Mexicoon ja Montrealiin.¹²⁰ Lisäksi Wasenius oli yhteydessä Ponthieun pienempään kirjakauppaan, joka kuitenkin sijaitsi *Palais Royal*issa, pariisilaisen kirjaelämän sydämessä.¹²¹ Nämä yhteydet lienevät todella syntyneet saksalaisten yhteyksien kautta, koska Wasenius kirjoitti Ponthieun liikkeessä toimivalle Carl Heideloffille saksaksi, kuten myös ensimmäiset kirjeet Bossangelle. Lähetykset olivat kuitenkin vielä sangen pieniä ja satunnaisia.

Pitemmän päälle Wasenius tarvitsi pysyvämpiä yhteyksiä merkittävimpiin pariisilaisiin kirjakauppoihin, joiden kautta hän kykenisi tilaamaan myös muiden kustantamoiden tarjottamia julkaisuja. Jälleen matkustaminen ja henkilökohtainen tapaaminen osoittautuivat parhaiten suhteita kehittäväksi toimenpiteeksi. Ranskaan suuntautuneella matkallaan kesällä 1827 Wasenius vahvisti suhteitaan Bossangen kirjakauppaan, josta tästä lähtien saatiin säännöllisesti kirjalähetyksiä Helsinkiin. Kolmanneksi kirjakauppayhteydeksi Wasenius loi kontaktin Louis-Gabriel ja Joseph Michaudin kirjakauppaan. Näilläkin veljeksillä oli laajaa kustantamotoimintaa, mutta tästä yhteydestä on jäänyt jäljelle vain muutama satunnainen kirje. Samalla matkalla, poiketessaan paluumatkalla Leipzigissä ja Hampurissa, Wasenius saattoi jälleen syventää yhteyksiään myös saksalaisiin kirjakauppakumppaneihinsa.

1820-luvun loppu oli ranskalaisille kirjakaupoille vaikeaa aikaa. Jatkuvasti koveneva kilpailu, finanssiongelmat ja ulkomaisten markkinoiden kutistuminen sekä sensuurin että kilpailevien tuotteiden takia ajoivat pariisilaisia kustantamoja konkurssiin asti.¹²² Ei siis

¹¹⁹ G.O. Wasenius Bossange frères'lle (Pariisi), 17.4.1826. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia börjad d. 19 Maji 1825, slutad den 10. Aug 1826*, ss. 262–264.

¹²⁰ Martin & Martin 1985, ss. 172–173.

¹²¹ *Palais-Royalista kirjakauppayhteisön keskuksena*, ks. Martin & Martin 1985, ss. 167–169.

¹²² Martin & Martin 1985, s. 176.

ihme, että voimakkaasti ulkomaille suuntautuneelle Bossangelle kävi juuri näin.¹²³ Sen paikan Waseniuksen tärkeimpänä Pariisin yhteytenä otti Antoine Renouardin johtama kustantamo. Renouardilla oli pitkä ja menestyksekkäs ura kirjakauppiaana takanaan, ja vallankumouksen pyörteissä hän matkasi edelleen ylöspäin: Renouard menestyi nyt politiikassa, kun hänestä tuli Pariisin yhdenkentoista kaupunginosan pormestari.¹²⁴ Vaikka Renouardin kustantamon ja kirjakaupan perustaja siten vähensikin omaa panostaan liikkeenhoidossa, itse liike menestyi edelleen hyvin. Viimeistään Renouardin kirjakaupan kautta Wasenius sai ostettavakseen muidenkin pariisilaisten kirjakustantamojen julkaisuja: muun muassa yhteydet Michaudiin hoidettiin tällöin Renouardin kautta, ja luettelossa mainitaan myös muun muassa voimakkaasti Keski-Eurooppaan suuntautunut Treuttel-Würtz sekä Charles Gosselin, jonka tarjoama pariisilaisittainkin erittäin laaja ja monipuolinen katalogi ylsi jo 1820-luvulla yli 15 000 nimekkeen.¹²⁵ Useista merkittävistä ranskalaisista kustantamoista, kuten Didot'sta tai Renduelista, ei ole kuitenkaan jäänyt minkäänlaisia jälkiä Waseniuksen kirjeisiin ja kuitteihin. Ranskalaisen kirjallisuuden ulkomaankauppaakaan ei siis oltu mitenkään organisoitu, vaan voimakkaimmat kirjakauppiaat, joilla oli halua suuntautua Ranskan rajojen ulkopuolelle, pyrkivät lähettämään myös pienempien liikkeiden tarjontaa kysynnän mukaan. Järjestelmä tuntuu olleen aika epävarma ja hyvin riippuvainen suurimpien kirjakauppiaiden motivaatiosta.¹²⁶

Ranskalaista kaunokirjallisuutta ulkomaisten kirjanostajien ei kuitenkaan kannattanut ostaa sen kotimaasta. Sveitsissä ja Belgiassa tehdyt piraattikopiot aikansa kuuluisimpien kirjailijoiden, kuten Victor Hugon, Eugene Suen tai Honoré de Balzacin, romaaneista olivat huomattavasti halvempia, minkä takia ne hallitsivat eurooppalaisia kirjamarkkinoita. Juuri 1830-luku oli belgialaisten painosten kulta-aikaa, ja ranskalaisetkin kertovat mieluummin

¹²³ Martin Bossange vetäytyi Pariisin kirjakaupan johdosta 1830 siirtyen Leipzigiin. Liikkeen johdossa jatkoi hänen veljensä Hector Bossange, jonka aikana kirjakauppa meni konkurssiin. Kummatkin jatkoivat kuitenkin hieman pienemmällä profiililla kirjakauppa-alalla, ks. Martin & Martin 1985, ss. 172–174.

¹²⁴ Renouard jatkoi pormestarina aina vuoteen 1854 asti, ks. Martin & Martin 1985, s. 166.

¹²⁵ G.O. Wasenius J. Renouardille (Pariisi), 17.5.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, ss. 150–151. Myös Bossange oli jo aikaisemmin ottanut tehtäväkseen muiden ranskalaisten kustantamojen ja ulkomaisten asiakkaiden yhteyksien järjestämisen, mutta Waseniuksen jättämään lähdeaineistoon tällaisesta toiminnasta ei ole jäänyt jälkiä, ks. Martin & Martin 1985, s. 172.

¹²⁶ Barbier 1985b, s. 274.

ostaneensa niitä kuin kalliita kotimaisia painoksia.¹²⁷ Tarkasti aikaansa seuraava lukija saattoi sitä paitsi saada ranskalaisen romaanin Belgiasta jo aikaisemmin kun sitä oli Ranskassa edes virallisesti julkaistu. Aikaisempi julkaisupäivämäärä johtui siitä, että yleensä ranskalaiset romaanit oli julkaistu ennen kirjaksi sitomistaan jatkokertomuksina aikakauslehdissä, joista belgialaiset kustantajat siirsivät ne kirjan muotoon ranskalaisia nopeammin. Ulkomaanmarkkinoilla belgialaiset piraatit saivat näin pitkänkin ajallisen etumatkan.¹²⁸ Waseniuskin tilasi näitä laittomia, mutta kansainvälisten säädösten puuttuessa vielä täysin vapaasti liikkuvia piraattikopioita 1830-luvulla brysseliläiseltä Louis Hauman & Co:lta.¹²⁹

3.4 BRITTEIN SAARTEN SEKÄ PIETARIN VÄHÄISET YHTEYDET

Edellä läpikäytyjen kolmen kielialueen kirjakauppiat muodostivat lähes kokonaan Waseniuksen kontaktiverkoston. Jatkuvista yrityksistään huolimatta Wasenius ei missään vaiheessa saanut luotua suoraa yhteyttä englantilaisiin kirjakauppoihin: ensimmäinen merkintä sellaisesta löytyy vasta vuodelta 1859. Jonkin verran englantilaista kirjallisuutta tuli esimerkiksi saksalaisten yhteyksien kautta, ja sitä oli myös saatavilla käännöskirjallisuutena ruotsalaisilta kustantajilta.¹³⁰

Wasenius saattoi hyvin paljon lähempääkin saada monipuolisesti ulkomaista kirjallisuutta. Tukholman lisäksi myös Venäjällä oli periaatteessa tarjota merkittäviä kirjallisia kontakteja: Pietarilla oli erinomaiset kansainväliset yhteydet, ja kirjallisuuttakin oli runsaas-

¹²⁷ Barbier 1985b, s. 270.

¹²⁸ Lyons 1985, ss. 272–273.

¹²⁹ Waseniuksen kokoelmissa yhteyksistä Haumaniin on jäänyt jäljelle vain yksi kuitti, Louis Hauman & Co:n (Bryssel) kirjalähetyksen kuitti, 1.7.1834. TYK, *Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1834*, no. 89, mutta sensuurikomitean luettelot tarkistettavista kirjoista osoittavat Waseniuksen tuottaneen Suomeen useita Brysselissä painettuja ranskalaisia romaaneja jo aikaisemminkin, ks. KA, *sensuurikomitea, kotimaisen tarkastettavan kirjallisuuden diaari 1830, ulkomaalaiset teokset*, mm. no. 23–24 ja 25–27.

Waseniusta ahkerammin ranskalaisten romaanien piraattiversioita tilasi Suomeen Hjeltin kirja-kauppa, jolle tuli vuosittain lähetyksiä Belgiasta. Hän oli Haumanin lisäksi yhteydessä Pietersin kustantamoon, ks. Hjeltin vastaanottaman kirjalähetyksen luettelo, 26.6.1834. KA, *sensuurikomitean arkisto, kirjaluettelot 1834*, no. 40. Piraattiversioiden valmistus loppui 1852 Ranskan ja Belgian sopiessa tekijä- ja paino-oikeuksista, ks. enemmän Dopp 1932.

¹³⁰ Wasenius väittää 1831 asiakkaalleen omaavansa suhteita myös joihinkin tunnettuihin lontoolaisiin kirjakauppoihin, mutta mitään merkkiä saapuneista lähetyksistä ei ole jäänyt, ks. G.O. Wasenius professori Pippingille (Helsinki), 16.2.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, s. 32.

ti saatavilla, niin venäläistä kuin ulkomaistakin.¹³¹ Erityisesti ranskalaisen kirjallisuus meni hyvin kaupaksi, ja 1820-luvun alussa Venäjä olikin sen tärkein vientimaa.¹³²

Ensimmäisen ranskalaisen kirjallisuuden lähetyksen Wasenius saikin nimenomaan Pietarista. Wasenius vastaanotti keväällä 1824 keisarillisen kirjaston ja hovin kirjakauppiailta paketin.¹³³ Sangen pieni – 12 nimekettä pääasiassa romaaneja – ja lähettäjiltään kaikesta päätellen ainutkertainen paketti sai vielä kevään aikana Pietarista täydennystä, mutta toiselta kirjakauppiailta. Tämä myöhempi lähetys sisälsi ranskalaisen kaunokirjallisuuden ohella myös joitakin englanninkielisiä romaaneja.¹³⁴ Tukholmassa vaikutti näihin aikoihin kirjakauppias Ernst Graeff, joka todennäköisesti on ollut näiden Pietarista saapuneiden kirjalähetysten toimeenpanijana. Graeff oli pitänyt Tukholmassa ulkomaalaisille suunnattua kirjakauppaa vuodesta 1821 lähtien. Kaksi vuotta myöhemmin hän aloitti yhteistyön J. F. Walterin, Venäjän suurlähettilään Jan Pieter von Suchtelenin sihteerin, kanssa. Walter toimi myös von Suchtelenin kirjastonhoitajana, ja todennäköisesti tämä yhteys vei Graeffin keväällä 1824 Pietariin, josta hän sitten lähetti kirjapaketteja myös Waseniukselle.¹³⁵

Waseniuksen kirjalliset yhteydet Venäjälle jäivät lopulta kuitenkin lähes olemattomiksi. Hän sai Pietarista satunnaisia yksittäisiä lähetyksiä Graeffilta, joka näyttää käyneen Pietarissa hoitamassa kirjakauppayhteyksiä silloin tällöin, ja muutaman kerran Wasenius osti venäläistä kirjallisuutta, lähinnä aapisia, pietarilaisen kauppahuone Simonsen & Co:n välityksellä.¹³⁶ Onkin huomattava, ettei yliopisto tarvinnut Waseniuksen apua venäläistä kirjallisuutta hankkiessaan, vaan se sai vuodesta 1820 lähtien keisarin antaman oikeuden

¹³¹ Marker 1985, ss. 172–174. Ks. myös Barenbaum 1991, ss. 63–80. Venäjälle myytävä ulkomainen kirjallisuus saapui järjestään Pietarin satamaan, ks. Barbier 1981, s. 102.

¹³² Barbier 1981, s. 115.

¹³³ *Libraires de la Cour et de la Bibliotheque Imperialen* (Pietari) kirjalähetysten kuitti 8.2.1824. TYK *Waseniuska bokhandeln, 1823 & 1824 års Räkningar*, no. 52.

¹³⁴ E. Graeffin (Pietari) kirjalähetysten kuitit 18.3, 3.4 ja 17.4.1824. TYK *Waseniuska bokhandeln, 1823 & 1824 års Räkningar*, no. 56–58. Graeff myi Waseniukselle Pietarista käsin vielä pienet erät kirjoja vuosina 1825 ja 1829, mutta sen jälkeen Waseniuksella ei ollut yhteyksissä Pietarin kirjakauppiaisiin.

¹³⁵ Von Suchtelenin kirjasto käsitti hänen kuollessaan 1836 yli 70 000 nimekettä, ks. Bonnier 1935, ss. 99–100, 103–104.

¹³⁶ G.O. Wasenius Simonsen & Co:lle (Pietari), 29.11.1826. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1826*, s. 15.

myötä jokaisesta Venäjällä julkaistusta teoksesta oman kappaleen kokoelmiinsa.¹³⁷ Tämä teki suurelta osin tarpeettomaksi venäläisten teosten tilaamisen Waseniuksen kautta. Sitä paitsi venäjän kielen osaaminen ylipäättänsä oli Suomessa vielä sen verran vähäistä, että sen kielistä kirjallisuutta oli turha Suomeen tuodakaan kovin paljoa.¹³⁸ Niinpä voi hyvin sanoa Pietarin suunnan olleen Waseniukselle lähes merkityksetön. Manner-Euroopasta saapuvan kirjallisuuden välittäjänäkään Pietarista ei tullut merkittävää. Syynä tähän oli todennäköisesti se, että Pietarin välikäsien kautta tilattuna ulkomainen kirjallisuus olisi tullut kalliimmaksi kuin kustantajilta suoraan tilattaessa. 20:n, korkeintaan 25 %:n alennus pariisilaiselta kirjakauppiailta teki kirjan hankkimiseen suoraan Ranskasta halvemmaksi, ja sen arvoinen alennus oli aivan normaali Manner-Euroopan kirjakauppiaille.¹³⁹

* * *

Gustaf Waseniuksen kesällä 1823 lähettämät kirjeet Ruotsiin ja Saksaan osoittavat hänen aloittaneen liiketoimintansa lähes puhtaalta pöydältä: kovinkaan hyviä yhteyksiä kirjakauppiaiden maailmaan hänellä ei ollut ennen kirjakaupprivilegionsa saamista. Vaikka kirjeet kulkivatkin jo tuohon aikaan sangen hyvin Suomen ja muun Euroopan välillä, ei niiden avulla luotu kestäviä kauppasuhteita. Avainasemaan kauppayhteyksiä luotaessa nousivatkin Waseniuksen pitkät ulkomaanmatkat, joilla hän saattoi paremmin tutustua kumppaneihinsa ja tutustuttaa itseään.¹⁴⁰ Merkittävää on, että Lontooseen syntyi pysyvä kontakti vasta vuosisadan puolivälin jälkeen, koska juuri sinne Gustaf Wasenius ei ikinä matkustanutkaan. Waseniuksen aikaisempi kokemus kauppiaina oli varmasti hänelle eduksi, kuten myös aikaisemmin luodut kauppayhteydet. Kaikkein tärkeimpänä luottamuksen synnyttäjänä ulkomaisille kauppiaille Wasenius saattoi esittää laajan ja luotettavan

¹³⁷ Jörgensen 1980, s. 10.

¹³⁸ "Andra språk". SLSA, *Grönroos' samling*. mapp 67, XII/8.

¹³⁹ G.O. Wasenius hoviapteekkari Inbergille (Pietari), 13.1.1826. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia börjad d. 19 Maji 1825, slutad den 10. Aug 1826*, s. 63. Tarkemmin sopimuksista ja komissionärien saamista alennuksista, ss. 42–43.

¹⁴⁰ Ulkomaanmatkat kuuluivat jokaisen menestystä hakevan kirjakauppiiaan tehtäviin. Myös porvoolainen A.C. Öhman lähti Ruotsiin kohta kirjakauppansa avaamisen 1839 jälkeen, ks. Nyberg 1982, ss. 98–99. Nyberg ei painota matkustamisen merkitystä, mutta hän onkin keskittynyt yhteyksien jatkuvuuteen, jonka takia kirjeenvaihto saa hänen tutkielmassaan tärkeämmän roolin yhteydenpitomuotona ulkomaisiin kirjakauppiaisiin. Näin häneltä jää pohtimatta liikevierailujen merkitys kauppakumppanuuksia luotaessa.

kauppahuoneverkostonsa, jonka kautta hän saattoi hoitaa täsmällisesti saamiensa lähetysten maksut.¹⁴¹

Kirjayhteyksien luonti tapahtui yllättävän nopeasti, ottaen varsinkin huomioon sen, että myöhemmin kirjalahetyksiä odoteltiin huoletta monen kuukauden ajan. Kenties etenkin ruotsalaiset kirjakauppiaat ja -painajat näkivät Suomessa lupaavan myyntialueen, minkä takia he lähettivät julkaisujaan mielellään.¹⁴² Wasenius pystyi luomaan itsestään luotettavan kuvan, koska mitänsanomatonta toimintaa ei olisi siedetty.

Gustaf Wasenius omasi periaatteessa hyvän ja laajan kauppakumppaniverkoston: Ruotsiin päin hän oli yhteydessä kaikkiin merkittäviin kirjakauppa-alalla toimiviin toimijoihin, niin kauppiaisiin, kustantajiin kuin itsenäisiin kirjailijoihinkin. Tosin Ruotsin erittäin hajanainen kirjakustantamoala teki täysin mahdottomaksi saada aivan kaikkia kirjoja käsiin Waseniuksen vastaväitteistä huolimatta. Lisäksi hän loi yhteyden myös tärkeimpään Ruotsin ulkopuoliseen pohjoismaiseen kustantamoon, Gyldendaliin Kööpenhaminassa. Saksan- ja ranskankielisillä alueilla, kirjakaupallisesti Manner-Euroopan tärkeimmillä, hän oli yhteydessä keskeisiin kirjakauppiaisiin. Edellä mainituilta kolmelta kulttuurialueelta Wasenius pystyi periaatteessa tilaamaan kaiken näillä kielialueilla tuotettavan kirjallisuuden. Eurooppaan jäi kuitenkin suuria kulttuurialueita, joihin Waseniuksella ei ollut minkäänlaisia yhteyksiä. Tosin lähemmän tarkastelun piirissä vain yhteyksien puute Brittein saarille oli todellinen vajoaus, mitä sitäkin Wasenius lieene pystyi paikkaamaan ruotsalaisten kirjakauppiaiden avulla. Muut puutteet ovat hyvin selitettävissä: yliopiston kirjaston erioikeus vähensi venäläisen kirjallisuuden tuontia Waseniuksen kautta. Muualta ulkomailtaakaan tulevaa kirjallisuutta ei Pietarin kautta kannattanut tilata ylimääräisten kustannusten takia. Välimeren merkittävät kulttuurialueet, kuten Espanja ja Italia, näyttävät olleen lähes täydellisesti suomalaisten lukijoiden saavuttamattomissa, mutta eivätpä he osoita edes minkään-

¹⁴¹ Ks. G.O. Wasenius A. Barclay & Co:lle (Göteborg), 15.3.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 66.

¹⁴² Virtanen väittää jopa kolmasosan ruotsalaisista painoksista päätyneen Suomen markkinoille (Virtanen 1958, s. 91) mikä kuitenkin näyttää hieman liioitellulta osuudelta, ks. edempänä, ss. 58–59. Virtasen esimerkkinään käyttämä erään ruotsalaisen kustantajan – epäilemättä Lindhin – ilmoitus Waseniukselle lähettämästään 2000 kappaleesta Lutherin postillaa (todennäköisemmin kyse on kuitenkin katekeesista, ks. s. 27) väljähtää, koska Lindhin painomäärät liikkuivat tämän teoksen osalta kymmenissä tuhansissa. Privilegiostaan hän oli maksanut 10 000 riikintaaleria: sitä summaa ei muutaman kymmenen pennin hintaisilla vihkosilla korvattu aivan pienillä painomäärillä, mutta silti kyseessä oli erittäin kannattava liiketoimi, ks. Nordqvist 1972, s. 279.

laista mielenkiintoa hankkia sieltä asti kirjallisuutta. Muutaman italialaisen kirjan voi sentään huomata tulleen Pariisin kautta Suomeen.

4. KIRJAKAUPPIAIDEN TOIMINTA YLI RAJOJEN

4.1 KOMISSIONÄÄRISOPIMUSTEN MUKAINEN KIRJAKAUPPA-TOIMINTA

Kesällä 1830 Schmidt & Co:n kirjakauppa Kristianstadista kyseli mahdollisuutta lähettää kirjojaan myytäväksi Waseniukselle. Wasenius suostuikin mielellään tähän ja ehdotti komissionääri-sopimuksen tekemistä, jotta Wasenius saisi virallisesti luvan toimia Helsingissä Schmidtin julkaisemien teosten jälleenmyyjänä.¹⁴³

Tällaisen komissäärisopimuksen Wasenius teki jokaisen ulkomaisen yhteytensä kanssa. Sen valtuutuksesta hän sai oikeuden myydä alkuperäisen tekijän (painajan, kustantajan tai kauppiaan) tuottamia teoksia. Schmidtin sopimuksen ehdot olivat selkeät ja lyhyet: Wasenius halusi viidentoista prosentin alennuksen kirjoista, ja Schmidtin maksettaviksi tulivat myös kuljetuskulut sekä kirjeenvaihdosta seuranneet kulut. Yrittäpä Wasenius vielä saada itselleen parempaa tuottoa huomauttamalla, että joidenkin tukholmlaisten kustantajien kanssa oli sovittu kahdenkymmenen prosentin alennuksesta. Jos Schmidt hyväksyisi nämä maksuehdot, joita muutkin ruotsalaiset kirjakauppakumppanit noudattivat, lupasi Wasenius tehdä parhaansa kirjojen menekkiin varmistamiseksi.

Alennusten antaminen komissionääreille oli ollut Ruotsissa normaalina käytäntönä 1700-luvun lopulta lähtien. Suurten keskusten ulkopuolisen kirjakaupan kehityksen kannalta kustantajien myöntämät alennukset olivat helpottaneet merkittävästi kirjojenmyyntiä: aikaisemmin jälleenmyyjille annettujen alennuksien ollessa lähes tuntemattomia ei kirjakauppatoimintaa voinut ajatellakaan ilman omaa julkaisuluetteloa tai ulkomaanyhteyksiä.¹⁴⁴ Sitäpaitsi tämän suuruinen palkkio sekä huomautus kuljetuskustannusten hoitamisesta olivat tarpeellisia myös sen takia, että kirjakaupprivilegionsa saadessaan Wasenius oli sitoutunut olemaan lisäämättä erillistä kauppiaan palkkiota myymiensä kirjojen hintaan ja siten pitämään kirjojen hinnat samoina mitä ne olivat alkuperäisen myyjän asettamina.¹⁴⁵

¹⁴³ G.O. Wasenius Schmidt & Co:lle (Kristianstad), 2.7.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 216.

¹⁴⁴ Schück 1923, ss. 128–132.

¹⁴⁵ Nyberg 1986, s. 33.

Wasenius näyttää pyytäneen (ja saaneen) samankokoisen alennuksen kuin ruotsalaisetkin komissionäärit.¹⁴⁶

Mannereurooppalaisien kauppakumppaniensa kanssa Wasenius sopi suuremmasta alennuksesta, yleensä vähintään 30–40 %:sta kirjan myyntihinnasta. Saattoipa hän välillä vaatia kirjoja jopa puoleen hintaan, mutta lähetyskuitit osoittavat Waseniuksen joutuneen maksamaan ainakin osan rahtikuluista.¹⁴⁷ Näin suuret alennukset olivat mannereurooppalaisen kirjakauppatoiminnan arkipäivää. Ranskassa komissionäärille myönnettävä perusalennus oli 20 %, jonka lisäksi teoksesta, kirjasarjasta, painoksesta ja kustantajasta riippuen kokonaisalennus kasvoi ollen lopulta keskimäärin kolmas osa teoksen arvosta. Tähän alennukseen vaadittiin kuitenkin monia seikkoja, kuten tarpeeksi suurta kappalemäärää (yleensä 5 kpl) ja käteisellä suoritettua maksua.¹⁴⁸ Kun Ruotsin kirjakauppiaiden kanssa saatiin yleensä sovittua yhdestä kaikkia kirjoja koskevasta alennuksesta, mannereurooppalaiset kirjakauppiat laskivat kullekin kirjalle yksilöllisen alennuksen.

Kirjojen mainostamista, ennakkotilaamista ja hankintaa varten Wasenius tarvitsi luettelon kauppiaan uusimmasta tarjonnasta, mikä hänelle piti lähettää, ellei Wasenius saanut sellaista jo muita reittejä pitkin. 1820- ja 1830-lukujen vaihteessa kansalliset julkaisuluettelot korvasivat osaksi tämän tarpeen ruotsalaisten ja saksalaisten kustantajien osalta, mutta edelleen kullakin kustantamolla oli omat hieman laajemmin teoksia esittelevät luettelonsa. Erikseen Wasenius huomautti Schmidtille tarvitsemastaan ajasta: jotta Suomesta, varsinkin sisämaasta, voitaisiin saada täydelliset ennakkotilausluettelot Schmidtin mainostamista tulevista julkaisuista, täytyi kirjakauppiaan odottaa kärsivällisesti monta kuukautta.¹⁴⁹ Tosin tarkat tilauslistat eivät olleet aina välttämättömiä, vaan Wasenius saattoi sekä tilata että pyytää lähettämään uutta kirjallisuutta ilman asiakkaidensa ennakko-varauksia tai jopa itse tutustumatta tarkemmin uusiin teoksiin.¹⁵⁰ Tämän oikeuden Wa-

¹⁴⁶ Schück 1923, ss. 380–382.

¹⁴⁷ G.O. Wasenius Cotta'sche Buchhandlungille (München), 15.7.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, ss. 201–202.

¹⁴⁸ Barbier 1985a, ss. 232–234.

¹⁴⁹ Ruotsalaiselle kirjakauppiaille hyvin tyypilliseen tapaan Schmidt ei malttanut tai pystynyt odottamaan rauhassa Waseniuksen vastausta. Paria kuukautta myöhemmin Wasenius joutui vielä uudelleen rauhoittelemaan kauppakumppaniaan ja pyytämään kärsivällisyyttä, ks. G.O. Wasenius Schmidt & Co:lle (Kristianstad), 20.8.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 268.

¹⁵⁰ Ks. esim. G.O. Wasenius C.W.K. Gleerupille (Lund), 20.9.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 304.

senius näyttää kuitenkin antaneen vain ruotsalaisille kauppakumppaneilleen. Manner-Euroopasta Wasenius sai julkaisuluettelot tavallisesti keskitetysti parhaimman paikallisen yhteytensä kautta. Jos Helsinkiin lähetetty kirjallisuus ei mennyt kaupaksi, täytyi se sopimuksen mukaan palauttaa kustantajalle tai kauppiaalle. Tämä määräys päti myös saksalaisten ja ranskalaisten kauppiaiden kanssa.

Tilit Wasenius ilmoitti tarkastavansa kerran vuodessa, tavallisesti toukokuun aikana, jonka jälkeen suurin osa rahakuljetuksista ja -siirroista järjestettiin. 1800-luvun kauppiaat olivat tottuneet odottamaan saataviaan monia kuukausiakin, joten tämäkin toimintatapa oli aivan normaali.¹⁵¹ Kirjalähetyksien saapumisesta piti kuitenkin lähettää tieto, minkä yhteydessä odotettiin myös tilannetiedotusta menekistä.

Kirjojen maksamisesta muodostuvan rahaliikenteen Wasenius pyrki järjestämään keskitetysti. Jonkin verran rahaliikennettäkin kulki kirjakauppiaiden, ensin Probstin ja sittemmin Norman & Engströmin, kautta, mutta useimmiten Wasenius järjesti rahaliikenteen kulkevan pitkäaikaisemman ja kansainväliseen kauppaan tottuneemman kauppakumppanin, tukholmalaisen kauppahuone Oldenburg & Co:n, kautta.

Oldenburg & Co:n avulla Wasenius hoiti jonkin verran myös kaukaisempien maiden, kuten Ranskan, rahaliikennettä. Neuvoessaan ulkomaalaisia kirjakauppiaita hän usein mainitsi Oldenburgin kauppahuoneen osoitteen omansa lisäksi siltä varalta, että Manner-Euroopasta ei pystyittäisi lähettämään toimitusta Helsinkiin asti.¹⁵² Vaihtoehtoiksi hän antoi usein vielä saksalaisia Itämeren rannikon kauppahuoneita, useimmiten lyypekkiläisen Platzmann & Söhnen tai hampurilaiset Anckelmann & Hamfeldtin tai Bauck & Dürkoopin kauppahuoneet. Samojen yhteyksien kautta Wasenius hoidatti myös rahasiirtojaan Keski-Euroopan kirjakauppiaille.

Tullimuodollisuuksia varten Wasenius totesi tarvitsevänsä luettelon kirjalähetyksen sisällöstä postitse etukäteen. Kirjapaketin mukana lähetetty luettelo ei kelvannut, koska listan ollessa jo valmiiksi Helsingissä ei saapunutta lähetystä tarvinnut erikseen avata tullitarkastusta varten, vaan viranomaiset luottivat luetteloon.

¹⁵¹ Barbierin mukaan maksut kirjakauppa-alalla saattoivat pahimmillaan viipyä vuosia, ks. Barbier 1981, ss. 103–104.

¹⁵² Näin tapahtui esimerkiksi Waseniuksen pyrkiessä avaamaan kirjakauppayhteyksiä Lontooseen, ks. G.O. Wasenius E.C. Unoniukselle (Lontoo), 6.3.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 51.

Kirjakaupan sujuessa jouhevasti ja sopimuksen mukaisesti ei kirjoja tarvinnut odotella ylimääräisiä aikoja. Parhaimmillaan ainakaan lähetysten pakkaaminen ei kestänyt kauaa, vaan kirjakauppiaat paneutuivat sen hoitamiseen saman tien: *"I onsdags mottog vi T. bud och dagen derpå sände vi med en skeppare ... följande paket..."*¹⁵³. Ruotsista lähetys saattoi saapua vain kuukausi tilauksen jätön jälkeen, eikä Tanskastakaan tulevien lähetysten saapumiseen periaatteessa kulunut kauempaa. Saksalaiset ja ranskalaiset kirjojen saapuminen vei luonnollisesti pitempään, mutta silloinkin, kaiken sujuessa normaalisti, Wasenius uskoi keväällä tehdyn tilauksen saapuvan kesän aikana.

* * *

Kaupankäynnin osapuolilla tuntuu siis kaikin puolen olleen hyvin selvillä sopimuksen ehdot ja niiden toimeenpano. Merkittävää on se, että Wasenius pystyi itse vaikuttamaan allekirjoittamiensa sopimusten sisältöön. Waseniuksen aloittaessa oman painotuotannon näyttää hän tasapainottaneen kauppasuhteita lähettämällä omia kirjojaan ainakin Ruotsiin myytäväksi. Näin Wasenius ei näytä komissionääri-sopimuksia tehdessään olleen mitenkään alisteisessa asemassa ulkomaalaisiin kirjakauppiaisiin nähden. Suomalaista kirjakauppiasta kohdeltiin periaatteessa täysin ammattimaisella veljeydellä.

4.2 KIRJAKAUPPIAIDEN VÄLISTEN ETÄISYYKSIEN YLITTÄMINEN

Lähes kaikki ulkomaiden ja Suomen välinen liikenne kulki 1800-luvun alkupuolella meritse Itämeren yli. Rannikolta ja sen lähistöltä, lähinnä Lounais-Suomesta, löytyi myös lukeva yleisö, joten kirjoja koskevan kulttuurin kannalta Suomi olikin keskittynyt etelään.¹⁵⁴ Kirjalähetysten kannalta jopa Karjalan kannas, jonka kautta maayhteydet toimivat vilkkaasti, oli lähes merkityksetön: muutamaa yksittäistä poikkeusta lukuunottamatta kaikki Waseniukselle tulevat kirjalähetykset saapuivat siten meritse Suomeen.

¹⁵³ "Keskiviikkona vastaanotimme Teidän pyytämänne pyynnön, ja seuraavana päivänä lähetimme laivurin mukana... seuraavan paketin...", Palmblad & Co:n (Upsala) kirjalähetyksen kuitti, 28.9.1834. TYK, Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1834, no. 146–147.

¹⁵⁴ Kaukiainen 1993, s. 1.

Suurin osa ruotsalaisista kirjakauppiaista toimi Tukholmassa tai sen sataman kautta. Osa saattoi johtaa toimintaansa sisämaan paikkakunnilta käsin, mutta useimmiten kuitenkin lähellä hyviä satamia. Örebrolainen Lindh, Västeråsissa 1830-luvulla toiminut Jacob Gustaf Björnståhl ja Strängnäsiin asettunut C.E. Ekmarck olivat ainoat merkittävät Ruotsin sisämaasta kirjojaan lähettäneet kauppiaat, mutta heilläkin oli käytettävinsä hyvät sisävesiyhteydet. Sitäpaitsi Lindhin tukena Suomeen päin oli hänen Tukholmassa kirjakauppianaan toimiva veljensä. Göteborgin täydellinen puuttuminen Waseniuksen yhteyksistä aiheuttaa sen sijaan jonkin verran ihmetystä. Göteborgin kirjakauppatoiminta ei sinänsä ollut kovin eloisa, mutta ulkomaista kirjallisuutta tuotiin kaupungin sataman kautta silti Ruotsiin, ja oli kaupungissa myös aktiivisia kirjailijoitakin. Göteborgin tarjonnan levittäminen edes Ruotsin sisämaahan näyttää kuitenkin olleen erittäin hankalaa, koska maayhteydet toimivat sisämaahan päin hyvin huonosti.¹⁵⁵ Muuten Waseniukselle itselleenkin Ruotsin yhteydet eivät olleet hankalien matkojen päässä. Vain kerran, falunilaisen kirjakauppias Arboreliuksen tarjotessa julkaisujaan Helsinkiin, muistuttaa Wasenius Falunin kaukaisuudesta sekä siitä, että niin pohjoisessa talventuloon olisi varauduttava aikaisin ja siten kirjat pitäisi lähettää viimeistään alkusyksystä.¹⁵⁶

Manner-Euroopasta tulevat lähetykset olivat tehneet pitkän matkan jo ennen Itämerelle saapumistaan. Sekä Leipzigistä että Pariisista tulevat kirjat kulkivat yleensä koko matkan Helsinkiin vesitse. Saksalaiset kirjat tuotiin jokia myöten joko Lyypekkiin tai Hampuriin paikallisille kauppahuoneille, josta ne kuljetettiin Suomeen. Pariisista kirjat vuorostaan vietiin ensin Roueniin tai Le Havreen, mistä ne kyydittiin Pohjanmeren kautta Itämerelle. Pariisilaisilla kirjakauppiailta olikin Rouenissa omat komissionäärinsä, joiden tehtävänä oli huolehtia kirjakaupan ohessa myös kirjojen laivaamisesta kaukaisemmille kauppakontakteille.¹⁵⁷ Samaa Pohjanmeren reittiä pitkin kuljetettiin myös Amsterdamista tulleita kirjoja, tosin Antwerpenia lähtösatamana käyttäen.

1830-luvulla muutamat yksittäiset, erittäin kiireelliset kirjatilaukset saattoivat tulla talvisin postin mukana maita pitkin, mutta yleensä Wasenius pyrki välttämään maayhteyk-

¹⁵⁵ Åberg 1987, s. 70.

¹⁵⁶ G.O. Wasenius Arboreliukselle (Falun), 9.8.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 258. Lähteisiin ei kuitenkaan ole tämän kirjeen jälkeen jäänyt mitään merkintää kaupankäynnin toteutumisesta.

¹⁵⁷ Ks. G.O. Wasenius Hector Bossangelle (Pariisi), 17.5.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, ss. 149–150.

sien käyttöä jopa Suomen maaperällä. Lastin saapuminen Turkuun, Porvooseen tai muualle Suomeen tiesi aina ylimääräistä odotusaikaa sekä kuljetuksen kallistumista (Suomen kamaralla Wasenius näyttää joutuneen maksamaan itse kuljetuskulut) kirjojen lopullisen Helsinkiin kuljettamisen kannalta. Tavallisesti Wasenius pyrki tällaisissa tapauksissa hoitamaan jonkun talonpojan kuljettamaan markkinoiden tai muiden matkojen yhteydessä kirjoja Helsinkiin. Tämä ei suinkaan ollut kovin varma kuljetustapa, eikä missään tapauksessa nopea.¹⁵⁸

Historioitsijat ovat helposti yleistäneet esiteollisena aikakautena meriyhteyksien olleen toimivampia ja niiden käytön olleen mittakaavaltaan suurempaa kuin maayhteyksien. Yrjö Kaukiainen on kuitenkin varoittanut tämän helpon johtopäätöksen vaaroista. Parhaimmillaan merikuljetus oli nopeaa ja tehokasta, mutta samalla erittäin riskialtista: sääolosuhteet tekivät kuljetusten reiteistä ja aikatauluista arvaamattomia, ja onnettomuusriskikin oli suuri.¹⁵⁹ Suomen oloissa tämä kaksikasvoisuus on hyvin nähtävissä, kun kesäisin kaiken kuljetuksen perustana ollut Itämeri jäätynä talveksi ja esti siten lähes kaiken kansainvälisen liikenteen monen kuukauden ajaksi.

Luonnonolosuhteet muodostivat selkeät raamit kirjojen kuljettamiselle Suomeen. Ne eivät kuitenkaan olleet mitenkään ylivoimaisia esteitä: kyse olikin pikemminkin ihmisen kyvystä ylittää etäisyyksiä. Fernand Braudel on painottanut näitä kuljettamisen ongelmia tarkastellessaan esiteollisen eurooppalaisen sivilisaation materiaalista ja taloudellista kehitystä. Lähtökohtanaan hänellä on ollut välimatkojen ylittämisen vaikeus, sillä hitaus ja kuljettamiskyvyn puutteellisuus rajoittivat talouselämän kehitystä.¹⁶⁰ 1800-luvun alkupuolelle asti etäisyyksiä ja luonnonoloja ylitettiin perinteisillä, nykyaikaisesti katsottuna hyvin

¹⁵⁸ Ks. esim. G.O. Wasenius J.A. Probstille (Tukholma), 1.5.1826. HYK, *Brefcopia börjad d. 19 Maji 1825, slutad den 10. Aug. 1826*, s. 90. Ainoastaan myöhäissyksyllä ja varhaiskevällä, meren ollessa jäässä Helsingin edustalla mutta Turun sataman ollessa avoimena, pyysi Wasenius lähettämään kirjoja Turkuun.

Turku oli huono tuontisatama myös sen takia, että sensuuritarkastus oli siellä hyvin tiukka, eikä Wasenius pystynyt kontrolloimaan kielletyn kirjallisuuden tarkastusta Helsingistä asti, ks. edempänä ss. 70–72.

¹⁵⁹ Kaukiainen 1988, ss. 53–56 ja Kaukiainen 1993, ss. 1–2.

¹⁶⁰ Braudel 1967, s. 314.

hitailla tavoilla, joihin muutoksen toivat vasta 1800-luvun mittaan höyrylaivat, rautatieverkon kehittyminen ja lennätin.¹⁶¹

Kaikille ulkomaille suuntautuneille suomalaisille suurkauppiaille, myös Gustaf Waseniukselle, tämä vuodenaikojen kierto toimi kaupankäynnin raameina: lähetykset piti saada Suomen maaperälle syksyllä, talven tulosta riippuen viimeistään joulukuun alussa, koska seuraavan kerran laivat purjehtivat Suomeen vasta toukokuussa. Monesti Wasenius pyytääkin kirjeissään lähettäjältä nopeampaa toimintaa, koska sääolosuhteet ovat syksyn edetessä yhä huolestuttavammat. Samoin kevään kirjeet tuskailevat jäiden pysyvyydellä ja muistavat tarkasti ilmoittaa ensimmäisen aluksen lähdön Helsingin satamasta.¹⁶² Ranskalaisia ja saksalaisia kirjakauppiaita Wasenius muistutti jatkuvasti lähettämään kirjat ajoissa Itämeren jäätymisen takia. Ikävintä oli, jos ne joutuivat odottamaan jonkun välittäjän hallussa koko talven yli. Samasta syystä asiakkaiden piti tehdä tilaukset jo aikaisin keväällä, jotta Wasenius voisi lähettää ne ensimmäisellä mahdollisella laivalla määränpäähensä.

Purjehduskauden aikana Itämeri oli ainakin Waseniuksen kannalta hyvin luotettava meri: vain kerran hän mainitsee saksalaisen lähetyksen, meren ollessa vielä auki, olevan myöhässä luonnonolojen takia. Silloinkin tuulensuunta tosin takasi samanaikaisen ruotsalaisen kirjalähetyksen saapumisen: "...*Den långvariga ostliga vinden fördröpa hans [en skeppare från Stockholm] hitkomst... Jag hoppas likväl att så snart vinden går på sydlig, få äfven dem [tyska böcker] hit.*"¹⁶³

Onnettomuuksiakin Waseniuksen lähetykset näyttävät kokeneen hyvin harvoin. Ottaen varsinkin huomioon Darntonin huolen kirjojen tuhoutumisesta kuljetuksen aikana ja hänen sille antaman painotuksen,¹⁶⁴ kuljetukset Helsinkiin näyttävät onnistuneen korkealuokkaisesti. Waseniuksen kannalta harvatkaan haaverit eivät aiheuttaneet mitään

¹⁶¹ Held et al.1999. s. 366. Nämä kuljetus- ja kommunikaatiovälineet (lisäten vielä yhdenmukaistuneet postikuljetuskäytännöt ja -hinnastot) laajensivat myös kansainvälisen kirjakaupan mahdollisuuksia tuntuvasti ja muuttivat kaupankäyntitapojakin perusteellisesti, ks. Barbier 1981, ss. 102–103.

¹⁶² Esimerkiksi 1830 Wasenius rupesi jo maaliskuun lopussa haikailemaan liikekirjeissään jäiden lähtöä, ja tuskasteli jäiden pysymistä usean otteeseen, kunnes toukokuun lopussa Helsingin satama oli vihdoin purjehduskelpoinen. Toukokuun ajan Wasenius oli jatkuvassa kirjeenvaihdossa Kingelinin kanssa, koska Turun satama oli jo auki ja Waseniuksen lähetyksiä saapui sinne. Ks. G.O. Wasenius Stresow & Sohnille (Riika), 27.3.1830, HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s.69, G.O. Wasenius N.M. Lindhille, 2.6.1830. *Ibid.*, s. 176 ja G.O. Wasenius A. Kingelinille (Turku), 10.5.1830. *Ibid.*, s. 141.

¹⁶³ "Pitkäaikainen itätuuli suosii hänen [tukholmalaisen laivurin] tännetuloa... Toivon samalla, että tuulen kääntyessä eteläiseksi saisin nekin [saksalaiset kirjat] tänne." G.O. Wasenius vt. kenraalikuvernööri A.A. Thesleffille (Hamina), 18.9.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s.304.

¹⁶⁴ Darnton 1983, s. 17.

suurempia ongelmia. Koska lähettäjä oli ottanut vastuun kuljetuskustannuksista, ei Waseniukselle jäänyt onnettomuuden sattuessa mitään korvattavaa. Ainoastaan asiakkaat piti saada pysymään tyytyväisinä luvatus tilauksen saapumisen siirryttyä hamaan tulevaisuuteen. Asiakkaiden tyytyväisinä pitäminen sinänsä vaati, ettei onnettomuuksia saanut kovin usein sattua.¹⁶⁵

Vaikka Braudelia seuraten saattaakin luoda kuvan alueellisesti hyvin suppeasta yhteydenpidosta, ei hän kuitenkaan ole näin yksioikoinen loppuun asti: suurin osa ihmisistä kenties liikkui elämänsä aikana hyvin lyhyitä matkoja, mutta esimerkiksi suurkauppiaiden toimet ylittivät suuriakin etäisyyksiä sekä vaikeita luonnonoloja. Waseniuksen harjoittamaa ulkomaisen kirjallisuuden tuontia tarkasteltaessa onkin muistettava, että hän oli jo ennen kirja-kauppiaksi ryhtymistään monialainen suurkauppias. Yksittäisten kirjojen tilaajalle maantieteelliset etäisyydet olivat paljon suurempi ongelma, koska hänen vähäisemmät kaupalliset kontaktinsa olisivat tehneet etäisyyksien ylittämisestä hankalampaa. Waseniuksella sen sijaan oli suurkauppiaina käytettävissään aikakautensa parhaat kuljetuskeinot.

Omia laivoja Waseniuksella ei sentään ollut, joten kuljetusten osalta hän joutui kuitenkin turvautumaan muiden apuun. Täytyykin huomata kirjapakettien liikkumisen aina olleen riippuvaista taloudellisesti merkittävämmästä kansainvälisestä kaupasta, suurimmillaan Leipzigin kirjalähetykset kun sisälsivät vajaa 800 kirjaa, jotka saatiin pakattua kolmeen kolliin.¹⁶⁶ Kirjat eivät siten liikuttaneet laivoja, vaan joutuivat periaatteessa odottamaan suurempaa lastia, jonka kyljessä nekin pääsivät matkaan. Suomalainen ulkomaankauppa oli kuitenkin 1820- ja 30-luvulla lastimäärältään vientivoittoista, joten yleensä

¹⁶⁵ Haaverien vähyden yhteydessä on tosin todettava Waseniuksen kuittien suuret erot sensuurikomitean luetteloihin koskien ainakin yhtä Renouardin lähetystä vuonna 1834, ks J. Renouardin (Pariisi) kirjalähetysten kuitti, 5.8.1830. TYK, *Waseniуска bokhandeln, Räkningar 1834*, No. 165–166 ja Waseniuksen luettelo Renouardilta saamistaan kirjoista, 21.10.1834. KA, *Sensuurikomitea, kirjalueteloja 1834*, No. 88.

Lähetys oli tosin riskialtis sensuurin takia, mutta sensuurikomitean luetteloista puuttuu selvästikin kokonaisia paketteja, ei pelkästään yksittäisiä kirjoja. Mahdollisesti Wasenius pimitti siis useita kymmeniä kirjoja, tai sitten nämä laatikot eivät koskaan päässeet Suomeen asti (niistä ei ole mitään merkintöjä, ja seuraavana kesänä saapuvien saman kauppiaan lähetys on sisällöltään jo täysin erilainen), sensuurikiertämisen mahdollisuudesta, ks. s. 72, nootti 245.

On huomattava myös, ettei Wasenius missään vaiheessa valittanut kokonaisten lähetysten tai niiden osien hukkumisesta matkan varrelle. Kyseessä olisi siis katoamistapauksessakin ollut todella poikkeuksellinen sattuma.

¹⁶⁶ "eine kiste und 2 ballen...", L. Vossin (Leipzig) kirjalähetysten kuitti, 12.5.1831. TYK, *Waseniуска bokhandeln, Räkningar 1834*, No. 201–206.

Suomeen purjehtivista laivoista löytyi hyvinkin tilaa esimerkiksi pienikokoisille kirjalähetyksille.¹⁶⁷

Tukholman ja Helsingin välillä liikkui tarpeeksi usein laivoja, jotta ruotsalaiset kirjalastit saatiin Waseniuksen kaupan hyllyille aina tarvittaessa. Järjestellessään kirjojensa tuomista Helsinkiin Wasenius pystyi usein mainitsemaan kaksi tai kolmekin purjehtijaa, jotka olivat parhaillaan lähtemässä Tukholmaan: he voisivat palatessaan tuoda kirjat Waseniukselle. Etelämmäksi laivoja kulki paljon harvemmin, ja saksalaisten ja ranskalaisten kirjojen tuominen Suomeen jäi usein yksin lähettäjän tai lastin välittävän kauppahuoneen hoidettavaksi.

Ongelmia syntyikin jonkin verran näillä pitemmillä kuljetusmatkoilla, varsinkin kun jouduttiin turvautumaan välikäsiin. Elokuun lopulla 1830 Wasenius tiedusteli Tauchnitzilta, onko Leich kenties kuollut, koska hänen lähetyksestään ei ollut kuulunut mitään pitkään aikaan.¹⁶⁸ Aikansa Wasenius sitten jatkoi Leichin kiusaamista kirjeillään syyttäen tätä lähetysten myöhästymisestä, kunnes totuus kävi ilmi. Leichin kieltämättä hitaan toiminnan lisäksi Lyypekissä lähetyksen laivaamisesta huolehtinut kauppahuone oli Suomeen purjehtivien laivojen akuutissa puutteessa lopulta unohtanut paketit lojumaan varastonsa nurkkaan.¹⁶⁹ Yleensä saksalaiset lähetykset tulivat kuitenkin perille luotettavammin kuin pariisilaiset kirjat. Ranskasta olikin selvästi huonommat yhteydet Suomeen. Tämä johtui siitä, että Rouenista tulevat kirjat eivät saapuneet suoraan Suomeen, vaan ne purettiin ensin Saksan tai Ruotsin satamissa ja vasta toisen välikäden kautta laivattiin Suomeen purjehtiviin aluksiin.

Postin kulkua talvi ei välttämättä estänyt, vaikka vaikeuttikin.¹⁷⁰ Kirjeet kulkivat yli Itämeren kirjalähettyksiä helpommin. Kielellisesti yhteydenpito oli ainakin suhteellisen helppoa: ruotsilla pärjasi Pohjoismaissa sekä hampurilaisten ja lyypekkiläisten kauppahuo-

¹⁶⁷ Kaukiainen 1993, s. 68 ja Pohjanpalo 1949, s. 40.

¹⁶⁸ G.O. Wasenius C. Tauchnitzille (Leipzig), 30.8.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 280. Sinänsä mahdollisen kuoleminen ihmettelyssä ei ollut mitään ihmeellistä. Kuten Häggmankin kertoo, terveydentila ja sairauksien pelko olivat hyvin yleisiä aiheita kirjeenvaihdossa 1800-luvun alkupuolella, ks. Häggman 1994, s. 71. Tämä ei suinkaan ollut ainoa kerta, kun Wasenius ehti epäillä kauppakumppaninsa kuolleen toimituksen ollessa myöhässä.

¹⁶⁹ G.O. Wasenius I.G. Loebnitzille (Viipuri), 2.9.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 281.

¹⁷⁰ Ahvenanmeren ylitys oli talvisin hankalaa. Meren ollessa jäässä tyydyttiin normaalin kahden viikoittaisen postikuljetuksen sijasta yhteen kuljetukseen. Kelirikon aikana koko kuljetus oli mahdoton, ja kirjeet saattoivat kulkea pitkää ja hidasta reittiä Pohjanlahden ympäri, ks. Pietiäinen 1988, ss. 226–227.

neiden kanssa, ja sen verran Wasenius osasi saksaakin, että pärjäsi saksalaisten kirjakauppojen kanssa. Pariisiin Wasenius kirjoitti aluksi saksaksi, mutta 1820-luvun lopulta sinne lähtevät kirjeet kirjoitettiin ranskaksi.

Postia käytettiin hyvin harvoin kirjojen lähettämiseen, mutta talvisaikaan Wasenius pyysi toimittamaan kiireellisiä kirjatilauksia Itämeren ylitse postitse.¹⁷¹ Yleisemmäksi tavaksi tällainen kuljettaminen olisi kuitenkin ollut aivan liian kallista.¹⁷² Kansainvälinen informaation kulku kirjeiden avulla oli kuitenkin erittäin toimivaa. Niinpä voikin todeta kaukana pohjoisessa sijainneen Waseniuksen kirjakaupan olleen kirjeiden välityksellä hyvin yhteydessä eurooppalaiseen kirjamaailmaan. Huomattavaa on, että sangen usein Wasenius lähetti kirjeitä myös matkustajien ja laivojen kapteenien välityksellä: nähtävästi nämä kirjeidenviejät olivat, sattuuksaan olemaan sopivaan suuntaan menossa, henkilöinä luotettavia sekä erityisesti halvempia kirjeidenviejiä kuin virallinen posti. Vuodenajat saattoivat kuitenkin yllättää kirjeenkuljettajan, ja kun kirjettä ei tuolloin ollut kuljettamassa virallinen, kaikissa oloissa matkantekoon pyrkivä posti, saattoi kirje jäädä matkalle koko talven ajaksi. Esimerkiksi syksyllä 1830 Bauck & Dürkoopin lähettämä kirje saapui Waseniukselle vasta toukokuussa 1831, koska sen kuljettamisen hoitaakseen ottanut kapteeni oli joutunut talvehtimaan Suomenlahden etelärannikolla.¹⁷³

* * *

Yhteydet ulkomaisiin kirjakauppiaisiin olivat siten ympärivuotisia, mutta silloin tällöin riippuvaisia pitkistä etäisyyksistä ja vuodenajoista. Itse kirjat piti kuitenkin saada Suomeen pääsääntöisesti kesän ja syksyn aikana. Ruotsalaisten kirjakauppiaiden kanssa luonnonolojen raamit eivät osoittautuneet Waseniukselle ongelmallisiksi. Kirjeenvaihto oli parhaimmillaan hyvin intensiivistä, ja jo kuukauden sisällä saattoi saada Helsinkiin Tukholmasta tilatut kirjat. Manner-Euroopasta tulevien lähetysten osalta Waseniuksella oli kuitenkin silloin

¹⁷¹ Esim. G.O. Wasenius B.F. Kreugerille (Tukholma), 5.12.1823. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1823*, s. 19.

¹⁷² Pietiäinen 1988, ss. 240–241 (kirjepakettien hinnoista) sekä 257–26: yksityiset henkilöt saivat vasta vuodesta 1827 lähtien ylipäättensä lähettää postitse paketteja, joiden enimmäispaino sai olla 10 naulaa (hieman yli neljä kiloa). Postitse lähetettyjen kirjojen kuljetuskulut saattoivat helposti moninkertaistua.

¹⁷³ G.O. Wasenius Bauck & Dürkoopille (Hampuri), 17.5.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, ss. 145.

tällöin kuljetusongelmia. Välikäsien välttämättömyys hidastutti lähetysten kulkua. Vaikka lähetykset olivatkin joinakin vuosina pahasti myöhässä Itämeren jäätyksen takia, niin että tilaaja saattoi joutua odottamaan keväällä varaamiaan edellisenä vuotena julkaistuja kirjoja yli seuraavankin talven, näyttävät ongelmat kuitenkin olleen harmittomampia kuin esimerkiksi lähetettäessä kirjoja yli Atlantin. Yhdysvaltojen painotoiminnan ollessa vielä pientä 1800-luvun alkupuolella useat paikalliset kirjastot tilasivat kirjoja Euroopasta, erityisesti Lontoon kirjakaupoista. Nämä kuitenkin pyrkivät jopa välttelemään amerikkalaisia tilauksia, koska Atlantin toisella puolella ei tunnuttu ymmärtävän kirjojen kuljettamiseen liittyviä ongelmia. Tämä johti jatkuviin valituksiin, joihin Lontoon päässä ei voitu tarjota minkäänlaista ratkaisua: kuljetus Atlantin yli kerta kaikkiaan kesti kauan, kunhan nyt ensin oltiin saatu kirjat rahdattua Englannin länsirannikolle ja siellä turvallisesti laivaan.¹⁷⁴

Waseniuksen – ja muidenkin kauppiaiden – osalta onkin muistettava tarkastella sitä kuljetusaikaa, mitä he pitivät tavallisena. Suurelta osin olikin täysin luonnollista, että kirjojen saaminen Suomeen saattoi kestää jonkun kuukauden. Kirjakauppias ei tuntenut tämän odotusajan takia kokeneensa mitenkään merkittävää ajallista tappiota. Vasta talven yli kestävä odotus oli Waseniuksen mielestä tarpeettoman pitkä ja osoitus huonosti hoidetusta kuljetuksesta.

4.3 MITEN JA KEIDEN EHDOILLA WASENIUKSEN KAUPPIASYHTEYDET TOIMIVAT?

Kun kirjalähetys saapui onnellisesti Helsinkiin, ei Wasenius vielä pystynyt tyytyväisesti toteamaan kirjoja vastaanotetuiksi. Sopimusten ja lähetysten käytännön toteuttaminen ulkomaalaisten kirjakauppiaiden kanssa oli aina hieman ongelmallista.

Lähetysten sisällön kanssa Waseniuksen oli syytä olla erittäin tarkka. Ulkomaisen kirjallisuuden Suomeen saamisessa hänellä ei ollut periaatteellisia ongelmia, sillä alennusvaatimukset olivat hyvin tavanomaisia ja niiden puitteissa ruotsalaiset kirjakauppiaat lähettivät Waseniukselle kaiken mitä hän halusi. Käytännössä kirjakauppiaiden toiminta ei koskaan ollut aivan näin ruusuista. Joka kuukausi Wasenius joutui lähettämään jollekin ruot-

¹⁷⁴ Raven 1997. Raven kirjoittaa osuvasti: "Yksi kaikkein suurimmista suosionosoituksista, jota tuli välttää 1700-luvun kirjakauppapiireissä oli Charlestonin lainakirjaston Lontoon kirjakauppayhteydenä toimiminen, *ibid.*, s. 247.

salaiselle kirjakauppiaalle edellisestä tilauksestaan muistutuksen, jossa hän peräsi tilaamiaan kirjoja, jotka olivat kaikesta huolimatta puuttuneet saapuneesta kirjalähetyksestä. Asiakkaiden pitäminen tyytyväisinä oli varmaan hyvin hankalaa, kun mainostettuja tai tilattuja kirjoja ei lupauksista huolimatta saapunut kirjakauppaan. Usein kauppiaan tilannetta vaikeutti se, että puuttuvat kirjat oli silti luetteloitu lähetyksen kuittiin ja siten niistäkin penättiin korvausta. Periaatteessa komissionääri maksoi vain asiakkaille myymistään kirjoista, mutta käytännössä tällaiset tilauksen ja lastin eroavaisuudet rasittivat jatkuvasti tilejä, joiden selvittely huipentui jokavuotiseen toukokuussa tehtyyn inventaarioon.¹⁷⁵

Selvitykset Ruotsin suuntaan saatiin yleensä suhteellisen nopeasti kuntoon. Kirjeenvaihto oli tiivistä ja paljon nopeampaa kuin itse kirjalähetysten kulku. Ruotsalaisille kirjakauppiaille Wasenius vastasi usein heti saatuaan kirjeen, eikä lahden toisellakaan puolella ruvettu vastausta panttaamaan. Niinpä kirjeiden kautta saattoi sopia lähetysten ja tilien korjauksista saman tien virheen tultua esiin, ja korjaukset ehdittiin tehdä parhaimmillaan jo seuraavan lähetyksen yhteydessä.

Jos ruotsalaisten kirjakustantajien ja -kauppiaiden kanssa kommunikointi ja tilien selvittely oli helppoa, niin Manner-Eurooppaan yhteydet olivat jo hankalampia. Ensinnäkin itse lähetysten kulku kesti kuukausia, ja kirjekin kulki vähintään muutaman viikon Leipzigiin tai Pariisiin. Koska lähetyksiä kulki suhteellisen vähän – normaalisti kukin kauppias lähetti yhden tai kaksi lähetystä vuodessa – ei liikesuhteidenkaan hoitamiseen ollut mitenkään kovaa kiirettä. Talvisin Wasenius vastailikin hyvin laiskasti ranskalaisille tai saksalaisille yhteistyökumppaneilleen. Kirjeisiin vastaaminen saattoi jäädä kuukausi tekemättä. Tämä johti siihen, että keskenjääneitä tilityksiä ja lähetysvirheitä, joita näissäkin lähetyksissä oli koko ajan, hoidettiin usein vasta kuukausia sen jälkeen kun asiaa oli viime kerran käsitelty. Jos vastapuoli enää edes muisti, mistä tarkasti oli kysymys, niin puuttuvien kirjojen hankkiminen kokonaisen vuoden jälkeen saattoi olla hankalaa. Ranskalaisista lähetyksistä puuttuvat kirjat olivat ongelmallisia erityisesti sen takia, että Wasenius oli maksanut pariisilaiselle kirjakauppiaalle etukäteen pienen osuuden tilaamistaan teoksista, ja tilauksen epäonnistuessa hänen piti ruveta vaatimaan rahojansa takaisin.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Muutamana ensimmäisenä vuonna Wasenius pyrki tekemään inventaarion vuodenvaihteessa, mutta vaihtoi 1826 mennessä toukokuuhun.

¹⁷⁶ G.O. Wasenius H. Bossangelle (Pariisi), 17.5.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, ss. 149–150. Kyseisen puutteen kanssa syntyi pahempikin ongelma, kun Bossange ei mitenkään reagoinut Waseniuksen pyyntöön järjestää joko pyydetty teos tai etumaksu Suomeen. Wasenius kääntyikin

Waseniuksen kannalta ikävämpiä virheitä olivat ranskalaisten kauppiaiden lähettämät ylimääräiset kirjat. Niitä ei ollut kovinkaan monta, yksi tai kaksi vuodessa, mutta Wasenius hermostui täysin näihin kirjoihin, joita hän ei halunnut rasittamaan kauppansa hyllyjä ja tilinpitoa. Joskus hän saattoi ystävällismielisesti ilmoittaa olevansa itse niistä sattumalta kiinnostunut, mutta pitemmän päälle hän totesi ettei enää sietäisi tämänkaltaista pakkosyöttämistä: "...pour Hist. de Cromvel que vous avez envoyé relié et que l'on n'a pas tellement demandé et par consequence refuser à accepter."¹⁷⁷ Ruotsista tulevia ylimääräisiä kirjoja, joita lähetettiin erityisesti heti kauppasuhteiden syntymisen jälkeen tarjonnan laadun osoittamiseksi, Wasenius sen sijaan sieti paljon paremmin.¹⁷⁸ Nähtävästi ne menivät paljon todennäköisemmin kaupaksi kuin ylimääräiset ranskalaiset kirjat.

Wasenius ei suinkaan ollut tarkkuudessaan poikkeava kirjakauppias. Muutkin halusivat välttää kaikkia mahdollisia ylimääräisiä kuluja. Eräässä kuitissaan Leich toteaa, ettei lähetä tilattuja kirjoja, ennen kuin Wasenius tarkentaa onko kyse edellisessä kirjeessä pyydetyn tilauksen muistuttamisesta vai haluaako suomalainen kirjakauppias tosiaan toisenkin kappaleen samaa teosta.¹⁷⁹

Lähetysten tarkastus ei loppunut niiden oikeellisuuden tarkastamiseen. Luonnollisesti Wasenius oli myös erittäin tarkka myytävien kirjojen laadusta. Tavallisesti hän hyväksyi teokset, mutta Nils Magnus Lindhin kustantamon teoksien kanssa Waseniuksella oli ongelmia useaan otteeseen. Tämä ei sinänsä ole mikään yllätys: Lindhin halvoilla uskonnollisilla teoksilla oli Ruotsissakin erittäin huono maine. Useita virsikirjapainoksia pidettiin lähes käyttökelvottomina, koska ne olivat huonolaatuiselle paperille sotaisesti painettuja tekeleitä.¹⁸⁰ Niinpä kesällä 1830 Wasenius kieltäytyikin tilittämästä korvausta jo Helsinkiin saamistaan 700 kappaleesta evankelisia tekstejä, koska "*afdragen är dåliga och skriftsättet*

Jules Renouardin puoleen pyytäen tätä pakottamaan Bossangen hoitamaan velvollisuutensa, ks. G.O. Wasenius J. Renouardille (Pariisi), 12.8.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1831*, no. 243.

¹⁷⁷ "...emme ole ollenkaan pyytäneet lähetykseen liittämäännne Cromwellin elämäkerta, joten kieltäydymme ottamasta sitä vastaan." G.O. Wasenius Hector Bossangelle (Pariisi), 17.5.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, ss. 149–150.

¹⁷⁸ Ks. esim. Hiertan (Tukholma) kirjalähetyksen kuitti, 3.9.1830. TYK, *Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1830*, no. 65.

¹⁷⁹ Leichin (Leipzig) kirjalähetyksen kuitti, 21.10.1828. TYK, *Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1828*, no. 85.

¹⁸⁰ Nordqvist 1972, ss. 243–244 ja 268.

dylikt. Jag skall dock försöka, men för sagt räkn. vill jag ej hafwa dem."¹⁸¹ Kerran Wasenius oli niin tarkka kirjojen kanssa, että hylkäsi ne vanhanaikaisen kirjasintyyppin takia: "Särdeles förekommer det att den är tryckt med antiqua (latinska) typer, som icke alla svenskor i Finland en gång kunna läsa. Troligen kan ingen finne förstår ett ord der-af...".¹⁸² Muut ruotsalaiset kirjapainajat välttivätkin vanhahtavan antiikvan käyttöä jopa tieteellisissä julkaisuissa.¹⁸³

Kirjakaupan perinteiden mukaisesti sekä tullimaksujen takia kirjat lähetettiin yleensä sitomattomina vihkoina ja arkkeina, joiden käsittelyssä oli omat ongelmansa. Silloin tällöin Wasenius sai puutteellisia lähetyksiä, joiden takia kirjoja ei voinut ollenkaan laittaa myyntiin. Tegnérin *Frithiofs sagan* kesällä 1825 tilatut 20 kappaletta saapuivat Waseniukselle pahasti puutteellisina ja perillekin tulleet vihkot sekavassa järjestyksessä. Wasenius saattoi vain pistää puutteelliset kirjat sivuun ja pyytää kiireellisesti täydentävää lähetystä, etenkin kun kyseessä oli yksi aikakauden parhaiten myyvistä teoksista¹⁸⁴. Välillä kiire aiheutti lisäongelmia. Syksyllä 1831 Wasenius vei Hæggströmiltä ostamansa Jacob Ekelundin oppikirjan *Försök till lärobok i gamla historian för lärdoms-scholor* kappaleet sidottaviksi huomaamatta arkkien järjestämättömyyttä. Vasta sidotuksen jälkeen hän huomasi osan sivuista olevan teoksissa kahteen kertaan.¹⁸⁵ Enemmän harmia Waseniukselle varmaankin tuotti Jules Renouardin Pariisista lähettämä teos *Description de l'Egypte*, josta Renouard ei ollut löytänyt kokonaista kappaletta edes sen kirjoittajan avulla. Niin Suomeen lähti vaillinaisen versio, jonka Renouard vain "toivoi" menevän kaupaksi.¹⁸⁶

¹⁸¹ "vedokset ovat huonoja, kuten myös kirjainmalli. Voin siis yrittää [niiden myymistä], mutta kuten sanottu, laskuun en niitä liitä." G.O. Wasenius N.M. Lindhille (Örebro), 9.8.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 258.

¹⁸² "Erityisesti vaikuttaa se, että teos on painettu (latinalaisella) antiikvalla, jota eivät kaikki Suomen ruotsinkieliset osaa lukea. Todennäköisesti yksikään suomalainen ymmärrä sanakaan siitä..." G.O. Wasenius majuri Lagervallille (s.d.), 24.9.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, s. 59.

¹⁸³ Nordqvist 1972, ss. 268 ja 290–291.

¹⁸⁴ G.O. Wasenius O. Myhrmanille (Tukholma), s.a. (konseptikirjan kirjeiden järjestyksen mukaan lokakuun lopussa 1826). HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1826*, s. 49.

¹⁸⁵ G.O. Wasenius Z. Hæggströmille (Tukholma), 22.9. 1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, ss. 279–280.

¹⁸⁶ J. Renouardin (Pariisi) kirjalähetyksen kuitti 5.8.1834. TYK *Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1834*, no. 165–166.

Vakavampia sopimuksellisiakin virheitä Wasenius joutui silloin tällöin korjaamaan. Erityisesti mannereurooppalaiset kirjakauppiat kokeilivat Waseniuksen liikkeenhoidon rajoja. Kesällä 1830 Wasenius lähetti erittäin vihasen kirjeen Leichille. Waseniuksen laskelmien mukaan Leich oli ottanut viimeisimmästä lähetyksestään ylimääräisen provision, joka oli pienentänyt Waseniuksen itsensä voitot minimiin ellei jopa hävittänyt niitä kokonaan. Tämä oli koko yhteydenpidon kannalta vakavaa, koska kyse oli sopimuksen rikkomisesta: *"Bey gewöhnlichen und allgemeinen kaufmännischen Geschäften geschelt so etwas wohl nicht..."*¹⁸⁷ Teosmäärät ja taloudelliset voitot eivät olleet kovinkaan suuria, vaikka yksi saksalaisten teosten suurtilaaja olikin yliopisto.¹⁸⁸ Koko yhteydenpito oli siten käymässä hyödyttömäksi Waseniukselle, jos Leich jatkaisi sopimuksen vastaisen provision ottamista. Nähtävästi Leich perääntyi, koska kirjalähetyksiä saatiin Suomeen jatkossa normaaliin tapaan.

Myös ranskalaisten kirjakauppiaiden kanssa oli sopimuksellisia ongelmia. Varsinkin tieto julkaistuista kirjoista saapui Suomeen hyvin hitaasti. Ilman julkaisuluetteloja Waseniuksella ei ollut suuriakaan mahdollisuuksia tuottaa ranskalaisia kirjoja Helsinkiin. Huonon tiedotuksen takia tilaukset olivat hyvin pieniä. Pienivoittoisia lähetyksiä taas kohdeltiin pariisilaisten kauppiaiden osalta hieman yliolkaisesti, eikä niistä saanut yhtä hyviä komissionäarialennuksia kuin suuremmista lähetyksistä olisi annettu. Välillä Wasenius jo totesikin asiakkailleen, että Ranskasta oli hyvin vaikeata saada kirjoja Suomeen, ja ainakin asiakkaiden piti varautua maksamaan ylimääräinen maksu kuljetuskuluista.¹⁸⁹ Vasta Renouard toimitti vuonna 1831 Waseniukselle kunnolliset luettelot monelta pariisilaiselta kustantamolta, mikä vihdoinkin helpotti kaupankäyntiä: *"Vous augmenteriez infiniment les obligations que je vous ai en faisant en ma faveur l'acquisition de 12 ou 15 nouveaux catalogues de Mrs. et en y ajoutant ceux de vos propres fonds; Impossible d'obtenir dans cette ville des demandes à moins d'en avoir à presenter."*¹⁹⁰

¹⁸⁷ "Tavallisesti ja yleisesti kaupallisissa liikeasioissa ei toki tapahdu tällä tavoin...", G.O. Wasenius J.F. Leichille (Leipzig), 18.6.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 193–195.

¹⁸⁸ Vaikka saksalaisen kirjallisuuden tilaajien määrä näyttääkin pieneltä, niin on muistettava kirjojen levinneen paljon tilaajiansa laajempaan piiriin esimerkiksi juuri yliopiston kautta. Tämä korostaa saksalaisen yhteyden merkitystä.

¹⁸⁹ Esim. G.O. Wasenius M. Linderille (Svartå Bruk), 7.1.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 12.

¹⁹⁰ "Teidän minun kauppaani hyödyntävät toimenne jättävät minut suuren kiitollisuudenvelkaan. Ilman lähettämiänne 12 tai 15 eri katalogia sekä mukaan lisäämäänne omaa luetteloanne tilausten

Myös ranskalaisten kirjakauppiaiden kova keskinäinen kilpailu aiheutti Waseniukselle harmia. 1831 kirjeessään Michaudille hän toteaaakin yhteyden katkenneen tähän pariisilaiseen kirjakauppaan, koska edellisenä vuonna Waseniuksen Heideloffin kautta lähettämä tilaus ei näyttävästi ollut ikinä päässyt perille: Heideloff oli ottanut tilauksen itselleen ja siten aiheuttanut täydellisen yhteyskatkon Michaudin kirjakauppaan.¹⁹¹

Komissionäärisopimusten alennusten yhtenä ehtona oli yleensä käteismaksu.¹⁹² Tavallisesti Wasenius hoiti jo edellämainittujen kauppahuoneiden välityksellä nämä maksut. Suomen hankala finanssitilanne Venäjän ruplan ja Ruotsin taalerin välillä vaikeutti kuitenkin tilannetta. Useasti kirjakauppiaille annettavia maksuja hoidettiin vain tasailemalla maksuja välittävien kauppahuoneiden meno- ja tulotilejä. Käteinenkin kulki kirjakauppojen ja kauppahuoneiden välillä viimeistään inventaarion yhteydessä.¹⁹³ Suurin osa maksuista hoidettiin Ruotsin valuutalla, mutta niiden käyttö oli ajoittain hankalaa, koska Helsingissä vallitseva kurssi vaihtui viikoittain ja Wasenius odotteli hyvän kurssilukeman sattumista kohdalle. Käteismaksuja Wasenius joutui välillä lykkäämään, koska Helsingissä ei ollut saatavilla tarpeeksi suuria ruotsalaisia seteleitä. Eräässä kirjeessään Oldenburg & Co:lle Wasenius vielä lisäksi valittelee, miten kaupungista löytyvät setelit ovat niin huonossa kunnossa, että niiden käyttö on jo arveluttavaa.¹⁹⁴

Maksuja hoitavien kauppahuoneidenkin kanssa oli ajoittain ongelmia. Oldenburg & Co tuntuu hoitaneen maksuliikenteen esimerkillisesti, mutta hampurilaiset kauppahuoneet eivät aina toimineet Waseniuksen haluamalla tavalla. Tavallisesti kyse oli siitä, ettei Wasenius ollut erikseen ilmoittanut niille, että juuri tämä lasku olisi hoidettava, vaikka maksua vaativa kirjakauppa olisikin ollut ennestään tuttu.¹⁹⁵

saaminen tästä kaupungista olisi mahdotonta." G.O. Wasenius Jules Renouardille (Pariisi), 17.5.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, ss. 150–151.

¹⁹¹ G.O. Wasenius L.J. Michaudille (Pariisi), 12.8.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, s. 246.

¹⁹² Schück 1923, s. 131 ja Barbier 1985a, s. 233.

¹⁹³ Rahalähetysten kulkua helpotti ja varmisti se, että 1827 lähtien kaikki Suomesta lähtevät rahalähetykset piti vakuuttaa. Yksityishenkilöt saivat kuitenkin alennuksen rahalähetysten taksasta, Pietiäinen 1988, s. 260.

¹⁹⁴ G.O. Wasenius Oldenburg & Co:lle, 29.3.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 102.

¹⁹⁵ Ks. esim. G.O. Wasenius Anckelmann & Hamfeldtille (Hampuri), 22.3.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 85.

Waseniuksen kirjeet tuskin kertovat juuri laskujenhoidosta ja siinä ilmenneistä puutteista tasapainoisesti, mutta hänen kirjeittensä tavoin ulkomaalaisten kirjakauppiaiden kirjeiden voi kuvitella olleen täynnä selvityksiä ja vaatimuksia maksamattomista tilityksistä. Muutaman kerran Wasenius joutuikin pyytämään anteeksi, ettei ollut maksanut korvauksiaan ajoissa, mikä näinä aikoina, jolloin lopullista tilitystä odotettiin aivan luonnollisesti koko vuoden ajan, osoittaa Waseniuksella olleen jo aika suuria vaikeuksia saada ensinnäkin sovittua oikeasta tilityksestä vastapuolen kanssa ja toiseksi suoriutua itse laskun maksamisesta. Näitä ongelmia Wasenius selvitteli erityisesti saksalaisille ja ranskalaisille kirjakauppiaille. Todennäköisesti edellä esitetyt Waseniuksesta itsestään, maksuja hoitavista välikäsistä ja valuuttatilanteesta johtuvat syyt yhtyivät pahimmillaan aiheuttamaan ikäviä maksujen lykkäytymisiä.¹⁹⁶

* * *

Lähetykset saatiin siis enemmän tai vähemmän täydellisinä Helsinkiin asti, mutta kenen ehdoilla Waseniuksen kansainvälinen kirjakauppa oikein toimi? Kuka valitsi ne kirjat, mitä Helsinkiin tuotiin myytäväksi?

Waseniuksen asema kirjakauppa-alalla tuskin oli aluksi kovin vakuuttavalla pohjalla, ja yrityksen onnistumista epäiltiinkin vahvasti.¹⁹⁷ Pohjoisen maan kirjakauppana sen tarjoamat epävarmat ja joka tapauksessa pienet voitot eivät siten varmaankaan näyttäneet ainaakaan Manner-Euroopassa kovinkaan houkuttelevilta. Ruotsin osalta Waseniuksen asema saattoi olla hieman parempi. Artturi Virtasen mukaan parhaimmillaan jopa kolmasosa ruotsalaisista painosmääristä myytiin Suomeen.¹⁹⁸ Näin suuri osuus lienee pientä liioittelua, koska esimerkiksi Hiertan erittäin suosituksen ulkomaalaisen romaanikirjallisuuden julkaisua varten luoman ensimmäisen *Läsebibliothek*-sarjan eri nimekkeitä (kaikkiaan 45 teosta) tuotettiin sen ilmestyttyä Waseniukselle myytäväksi noin 300 kappaletta kutakin Hiertan

¹⁹⁶ Esim. G.O. Wasenius J.F. Leichille (Leipzig), 24.3.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 89-90.

¹⁹⁷ Gardberg 1973, ss. 1-2.

¹⁹⁸ Virtanen 1958. s. 91.

ennakkotilaajien määrän noustessa kaikkiaan noin 2500:an.¹⁹⁹ Kuitenkin tämä osoittaa, että Suomi oli tärkeä markkina-alue ruotsalaisille kirjakauppiaille. Onkin huomattava, että aloittelevat ruotsalaiset kirjakaupat, kuten Gleerup ja Bonnier, ottivat itse Waseniukseen yhteyttä, jotta ne saisivat kirjojaan myytäväksi myös Suomessa. Wasenius ei siis joutunut erikseen pyytämään kirjoja myytäväksi, vaan niitä tarjottiin hänelle. Minkäänlaista Suomessa painetun kirjallisuuden etusijalle asettamista Wasenius ei tunnu harjoittaneen, vaan tilasi sieltä mistä parhain eduin kirjoja sai. Uskonnollista kirjallisuutta saatettiin hankkia Itämeren toiselta puolen, vaikka sitä olisi ollut saatavilla Suomestakin: Wasenius ei suosinut Turussa Hjeltin painamia virsikirjoja, vaan osti niitä tilaisuuden tullen mieluummin halvemmalla hinnalla Johan Petter Lindhin leskeltä Tukholmasta.²⁰⁰

Parhaimmillaan Ruotsissa tuotettu kirjallisuus meni niin hyvin kaupaksi, ettei Waseniuksen tarvinnut erikseen pohtia, mitä pitäisi tilata. Markkinoihinsa uskoen hän saattoi tilata Ruotsista kaiken mitä maassa oltiin juuri painettu.²⁰¹ Käytännössä Wasenius kuitenkin usein varmisti ennakkotilausten avulla, että uusille teoksille löytyisi ostajat. Tämä oli yleis-eurooppalainen käytäntö, ja usein ruotsalaiset kauppiaat näyttävätkin pyytäneen itse tällaista tilaajien listaa, mahdollisesti jo ennen lopullisen painoksen määrän päättämistä.

Muualta tuleville kirjoille Wasenius halusi tietää jo etukäteen ostajan: "*Tyska, fransyska och engelska böcker införskifvas endast och allenast så skeende requisition*".²⁰² Manner-Euroopasta Wasenius ei ruvennut tuottamaan kirjoja, ellei hän ollut täysin varma siitä, että ne myös menivät kaupaksi. Muutaman kerran hän valittaakin siitä, että tilaaja on yllättäen perunut tilauksensa, jolloin kirja saattoi lopulta osoittautua hyödyttömäksi

¹⁹⁹ L.J. Hiertan (Tukholma) kirjalähetysten kuitit, 14.4., 15.5., 16.7., 6.8. ja 6.10. 1834. TYK, *Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1834*, No. 77–81. Hiertan tilausmääristä sekä *Läsebibliothekistä*, ks. Nordqvist 1972. ss.312–317. Normaalisti painomäärät eivät olleet näin suuria, vaan Lundequistin mukaan ne harvoin saavuttivat edes 500 kappaleen määrää, ks. Lundequist 1829, s. 321. Myöhemmät tutkijat ovat tukeneet tätä käsitystä.

²⁰⁰ G.O. Wasenius Christian Hjeltille (Turku), 22.12.1823 ja J.P. Lindhin leskelle (Tukholma), 22.12.1823. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1826*, s. 46–47. Wasenius vetoaa Hjeltille hänen tarjouksensa tulleen liian myöhään, mutta näyttävästi myös hinta oli edullisempi.

²⁰¹ G.O. Wasenius hoviapteekkari Inbergille (Pietari), 7.12.1825. HYK, *Brefcopia börjad d. 19 Maji 1825, slutad den 10. Aug. 1826*, ss. 49.

²⁰² "*Saksalaisia, ranskalaisia ja englantilaisia kirjoja tilataan ainoastaan asiakkaan tilauksesta.*" G.O. Wasenius hoviapteekkari Inbergille (Pietari), 7.12.1825. HYK, *Brefcopia börjad d. 19 Maji 1825, slutad den 10. Aug. 1826*, ss. 147–150.

hankinnaksi. Välttyäkseen tällaisilta tappioilta Wasenius saattoi vaatia kirjan tilanneelta asiakkaaltaan pienen etumaksun jo tilauksen jätön yhteydessä.²⁰³

Edellisen perusteella voi hyvin todeta sen, että lähes kaikista Waseniukselle tuotavista ulkomaisista kirjoista päätettiin Suomessa: ulkomaalaiset kirjakauppiaat eivät vain lähettäneet ylimäärävarastojaan kaukaiseen Helsinkiin. Wasenius ei kuitenkaan luottanut pelkäänsä omaan alan tuntemukseensa, vaan suomalaisilla asiakkailla ja heidän esittämillä toiveilla ja tilauksilla oli erittäin suuri merkitys Waseniuksen hankkiessa kirjallisuutta myytäväkseen. Kirjalla piti olla varma ostaja, jonka Wasenius varmisti ennakkotilauslistoilla, ostamalla koeteltuja ja varmoja myyntiartikkeleja sekä pienillä etukäteismaksuilla. Ilman yleisönsä tukea Wasenius ei tunnu tehneen paljoakaan kauppooja: ylimääräiset kirjathan saivat aikaiseksi aikamoisen hämmingin.

Kirjakaupan pitäminen Helsingissä oli epäilemättä sinänsä tärkeä ja harvinainen kulttuuriteko 1800-luvun alun Suomessa, mutta asiakkaiden osuutta tarkastellessa käy myös ilmi se, että Waseniuksen päällimmäinen syy kirjakaupan pitoon oli taloudellisten voittojen saanti. Turhia kirjoja, olivat ne sitten kulttuurisesti miten korkeatasoisia tahansa, ei hyllyille hankittu odottamaan satunnaista ostajaa. Vaikka lähetysvirheitä tapahtui jatkuvasti, jaksoi Wasenius vaatia niiden korjaamista. Tarkat tilauslistat ja ylimääräisten tai huonolaatuisten kirjojen tarkka välttäminen viittaavat myös taloudellisten motiivien tärkeyteen, samoin se, että Wasenius piti tarkasti kiinni alennusvaatimuksistaan ja aina mahdollisuuden tullen pyysi yhä alhaisempia hintoja ostamilleen kirjoille. Ovatpa liikekirjeet vielä täynnä selvityksiä päivittäisistä kurssinmuutoksista, jotka vaikuttivat kirjojen hankintahintaan.

Miten sitten asiakkaat valitsivat kirjallisuutta? Edellä on ollut paljon puhetta ennakkotilauslistojen keräämisestä. Tämä oli hyvin tavallinen tapa selvittää mitä kirjallisuutta ja miten paljon piti myytäväksi tuoda. Samalla tapa oli kuitenkin hidas ja vaati lukijoilta laajoja ennakkotietoja ympäri Eurooppaa tarjolla olevasta kirjallisuudesta. Tilaamista helpottaakseen Wasenius tilasikin paljon julkaisuluetteloita ja bibliografioita, välillä jopa laatikkokau-

²⁰³ G.O. Wasenius hoviapteekkari Inbergille (Pietari), 13.1.1826. HYK, *Brefcopia börjad d. 19 Maji 1825, slutad den 10. Aug. 1826*, ss. 63. Etumaksun pyytäminen saattoi johtua siitä, että kirjojen tilaaja asui Pietarissa. Muissa kirjeissään Wasenius ei mainitse tällaisesta järjestelystä, joten täyttä varmuutta etumaksun oton kattavuudesta ei synny.

palla.²⁰⁴ Yliopiston kirjaston hankinnoista huolehtivat professorit tilasivatkin suuria määriä erilaisia tieteellisiä teosluetteloita, jotta niiden perusteella voitaisiin valita yliopiston kannalta tarpeellinen kirjallisuus. Aikakauden teosluettelot olivat usein erittäin informatiivisia kertomistaan kirjoista. Teoksen perustietojen lisäksi niissä kerrottiin myös itse sisällöstä jonkin verran.²⁰⁵ Kirjojen mainostamiseksi suomalaiset kirjakauppiaat saattoivat myös suositella tuntemiaan kiinnostavia ulkomaisia teoksia lukijoilleen. Näidenkin kirjojen maahantuonti vaati kuitenkin vielä asiakkaan tekemän varauksen. Hyvin harvoin nimittäin ulkomaista, varsinkin mannereurooppalaista kirjallisuutta, säilytettiin varastoissa valmiina odottamassa asiakkaita.²⁰⁶ Aivan kaikkeen kirjallisuuteen ei suinkaan tarvinnut näin tarkkaa tilausjärjestelmää, mutta silloinkin Waseniuksen täytyi aikaisemman kokemuksen perusteella tietää artikkelin menevän hyvin kaupaksi. Tämän periaatteen mukaisesti Wasenius saattoi tilata monipuolisesti muun muassa niin uskonnollista kirjallisuutta, oppikirjoja sekä romaaneja.

Kustantajien ja kirjakauppojenkin tarjonta oli kuitenkin rajattua. Niiden aktuaali myynti oli rajoittunut uusimpiin julkaisuihin, eikä kovin pitkäaikaisia kirjavarastoja säilytetty. Lähetyskuitit paljastavatkin myytyjen kirjojen ilmestyneen yleensä korkeintaan kahta tai kolmea vuotta ennen Suomeen saapumistaan. Vain muutamat saksalaiset antikvariaatit myivät aktiivisesti myös vanhempaa kirjallisuutta.²⁰⁷ Jonkin verran Wasenius osti yksityisiltä asiakkailtaan käytettyjä kirjoja eteenpäinmyytäväksi, mutta jos lukija halusi ostaa vanhempaa kirjallisuutta, oli sitä parhaiten saatavilla kirjahuutokaupoista.²⁰⁸

Asiakkaiden roolia pohdittaessa on hyvä kartoittaa hieman tarkemmin, mitä kaikenlaista kirjallisuutta Wasenius oikein tuotatti myymäläänsä ulkomailta. Ensinnäkin hänelle tuli

²⁰⁴ Esimerkiksi Leichin ensimmäisen lähetyksen mukana tuli mm. Enslinin luettelo sekä paketti muiden saksalaisten kustantamojen kataloogeja, Leichin (Leipzig) kirjalähetyksen kuitti, 15.10.1824, TYK *Waseniuska bokhandeln, 1823 & 1824 års Räkningar*, No. 112–113.

²⁰⁵ Ks. esim. Barbierin antama esimerkki Treuttel & Würtzin luettelosta 1848, Barbier 1985b, s. 275.

²⁰⁶ Hirn 1943, ss. 24–26. Hirnkin vielä erikseen painottaa, etteivät mainostetut teokset olleet valmiina suomalaisen kirjakaupan, tässä tapauksessa Öhmanin, varastossa odottamassa, vaikka historioitsijat ovat näin sangen yleisesti antaneet ymmärtää.

²⁰⁷ Esim. hannoverilainen antikvaari Gsellius tarjosi kirjallisuutta aina 1600-luvun lopulta asti, ks. Gselliuksen (Hannover) kirjalähetyksen kuitti, 30.3.1827. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1827*, no. 3.

²⁰⁸ 1700- ja 1800-luvun vaihteen huutokauppatoiminnasta Tukholmassa ks. Ankarcrona 1989.

erilaisia perustavanlaatuisia uskonnollisia kirjoituksia, joita saattoi siis tilata varmistamatta asiakaskuntaa etukäteen: Raamattu, virsikirjat ja erilaisen rukouskirjat menivät hyvin kaupaksi. Niillä oli myös jatkuva menekki, joten niitä saattoi tilata sangen suuria määriä, kuten Lindhin sinänsä viallisen lähetyksen 700 kappaleen määrä osoittaa.

Uskonnollisen kirjallisuuden ohella Wasenius möi myös paljon oppikirjoja niin kouluhin kuin yksityistä oppimista varten. Oppikirjojen menekki oli luonnollisesti runsas. Sitäpaitsi tietäessään jotakin kirjaa käytettävän koulukirjana Waseniuksen tuskin tarvitsi kovinkaan paljon miettiä mahdollisia tappioita.

Kolmanneksi Wasenius möi paljon ajanvietekirjallisuutta, lähinnä romaaneja. Niitä meni kaupaksi sitä vauhtia, mitä niitä ulkomailta markkinoille saatiin.²⁰⁹ Romaanit olivat Suomessa 1800-luvun suosikkilukemistoa ja sellaisenaan merkki niin sanotun *lukuhalun* leviämisestä. Tämä termi liittyy 1700-luvun lopulla syntyneeseen uuteen lukutapaan. Saksalainen tutkija Rolf Engelsing kirjoittaa *lukemisen vallankumouksesta*, jolloin muutamien harvojen kirjojen, kuten Raamatun ja virsikirjan, intensiivisestä toistolukemisesta siirryttiin ekstensiiviseen, uusia tekstejä alati etsivään, yhtä hyvin ajanvietettä kuin hyötyä tavoittelevaan lukutapaan.²¹⁰

Uusi lukutapa levisi *lukuhalun* omaksumisen myötä.²¹¹ Se merkitsi niin kasvavaa luettujen kirjojen määrää kuin myös lukemisen sosiaalista leviämistä. Erityisesti ajanvietelukeminen levisi yhä useamman lukijan käsiin, ja uusien tekstien jatkuva hakeminen tarjosi suuria mahdollisuuksia kirjakauppiaille. Esimerkiksi Lindhin kustantamon menestys nojasi

²⁰⁹ Wasenius myös itse kustansi ja painoi ensimmäisiä Suomessa julkaistuja romaaneja, Kyseessä olivat käännökset teoksista *Zaragogas belägringar åren 1808 och 1809* (1830) ja F.A. von Heydenin *Drottning Marie Antoinettes flor* (1834), Nohrström 1933, ss. 105–106.

²¹⁰ Ks. Engelsing 1974, Mäkinen 1997, ss. 26–45. Mäkinen pitää lukuhalua yhtenä modernin ihmisen piirteistä, joiden tuloksena on syntynyt "*vapaa, tasa-arvoinen ja rationaalinen yksilö, mutta samalla kurinalainen ja itseään erittelevä kuluttaja*", Mäkinen 1997, ss. 17–18. Tällöin lukuhalu on osa Norbert Elias esittämää sivilisaatioprosessia lähinnä sen leviämisen ja kurinalaistamisen kannalta. Lukuhalu ei syntynyt itsestään tai saanut aikaiseksi yksin lukemisen muuttumista, vaan siihen liittyvät muut kirjatutuotantoon liittyvät tekijät, kuten romaanin nousu, julkaisutoiminnan lisääntyminen ja kirja-kauppayhteyksien laajentuminen, mitkä kaikki tapahtuivat siis 1800-luvun alkupuolella.

Lukemisen vallankumousta ei voi käsitellä äkkinäisenä tilastollisena lukemisen kasvamisena ja monipuolistumisena, vaan kyse oli ajatustapojen muutoksesta, lukemisen havaitsemisesta ja sen nousemisesta puheenaiheeksi, ks. Mäkinen 1997, s. 28. Lukemisen tavoissa tapahtui kuitenkin hitaasti suuri muutos, jota ei voi kiistää.

²¹¹ Raadollisemmin on käytetty myös termejä *lukuraivo* ja *lukuhimo*, Suomessa erityisesti Heikki Ylikangas, ks. Ylikangas 1995, s. 8.

voimakkaasti sen julkaisemien "ryöväriromaanien" menestykseen.²¹² Romaanit ja historialliset muistelmät menivät niin hyvin kaupaksi, että Waseniuksen kannatti ottaa riski ja tuoda niitä maahan jopa ohi sensuurin. Esimerkiksi alkuaikoina Waseniuksen kaupankäynti Hæggströmin kanssa koostui lähes yksinomaan näistä vaarallisista ranskalaisista poliittisista yhteiskunnan kuvauksista, kuten suositun diplomaatti Dominique Dufour de Pradtin teokset *Congressen i Wien*, sekä muistelmista, kuten Emmanuel de Las Casesin muistelmät Napoleonin päivistä St. Helenalla (jotka tosin olivat pitkälti Napoleonin sanelemat).²¹³ Myöhemmin paras esimerkki romaanien suuresta kysynnästä on jo edellä mainittujen Hiertan romaanisarjojen suuri suosio. Romaaneja Wasenius uskalsi uskonnollisen kirjallisuuden lisäksi tilata liikkeeseensä suurempia määriä ilman ennakkotilausten keruun kautta saatuja varmoja ostajia, mutta vanhanaikaisempia muistelmia ja historiakirjoja varten täytyi olla olemassa jo ennakkotilauslistat.

Tällä kertaa markkinat olivat kuitenkin sen verran rajoitettuja, ettei aivan kaikkia romaaneja kannattanut tuoda Suomeen. Rajoituksena oli erityisesti kielitaito. Onkin huomattava, että Waseniuksen myytävänä olevien romaanien kieli oli lähes kokonaisuudessaan ruotsi. Pieniä poikkeusmääriä ranskalaista romaanikirjallisuutta tuotiin Hollannista, ja saksalaista romaania tuli Tukholman kauppiailta heti kirjakaupan avauksen jälkeen, mutta Pariisin ja Leipzigin lähetyksissä ajanvieromaanit olivat hyvin vähissä. Esimerkiksi saksalaisia taskuromaaneja saapui Waseniukselle myytäväksi vain hyvin pieniä määriä, eivätkä ne menneet kovin hyvin kaupaksi.²¹⁴ Huvin vuoksi suomalaiset siis lukivat uutta kirjallisuutta mieluummin ruotsiksi. Onkin otettava huomioon Waseniuksen toteamus eräässä kirjeessään Leichille, jonka mukaan hänellä oli noin 70–80 säännöllistä saksalaisen kirjallisuuden tilaajaa. Kirjallisuushan sinänsä saattoi levitä yhden tilaajan kautta monen muunkin käsille (olihan tilaajien joukossa jopa yliopisto), ja siten voi todeta saksalaisenkin kirjallisuuden levinneen paljon laajemman ihmisjoukon piiriin kuin mitä tilaajamäärästä voi päätellä. Silti suurin osa näistä tilaajista halusi saksan kielellä nimenomaan tieteellisiä tai

²¹² Nordqvist 1972, ss. 261–269.

²¹³ Hæggströmin (Tukholma) kirjalähetyksen kuitti, 3.9.1823. TYK, *Waseniuska bokhandeln, 1823 & 1824 års Räkningar*, no. 10–11. Kumpikin teos sensuroitiin, Las Casesin teos juuri samaan aikaan, kuin Hæggströmin lähetys saapui Helsinkiin, ks. G.O. Wasenius Z. Hæggströmille (Tukholma), 24.10.1823. HYK, HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1823*, s. 1.

²¹⁴ G.O. Wasenius J.F. Leichille (Leipzig), 25.9.1826. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1826*, ss. 7–8.

harvinaisempia teoksia. Aika harvoin ruotsiksi saatavalla ollutta kirjallisuutta ruvettiin muilla kielillä tilaamaan, vaikka kyse olisi ollutkin alkuperäispainoksesta.

Neljäntenä suurena ryhmänä olikin juuri 1820-luvun loppupuolelta lähtien yliopistolle tilattu tieteellinen kirjallisuus. Yliopiston muutto Helsinkiin ei itsestäänselvästi johtanut Waseniuksen kirjakauppaa menestykseen ja kasvuun: *"...ehuru afsättningen af böcker väl skall bli större än tillförene så komma hit också 2^{ne} etablerade Bokhandlare och flere lärde som sjelfva införskrifva böcker för sig och andra."*²¹⁵ Kilpailu siis kiristyi uusien yrittäjien kalastellessa samoilla apajilla. Yliopiston tilaukset muodostivat kuitenkin tärkeän ansaitsemismahdollisuuden, varsinkin Manner-Euroopasta tulevia lähetyksiä ajatellen, joten Waseniuskin yritti saada itselleen mahdollisimman paljon yliopiston tilauksia hoidettavakseen. Yliopiston vakituisen kirjakauppiaan F.A. Meyerin kuolema vuonna 1831 antoi Waseniukselle mahdollisuuden päästä yliopiston viralliseksi kirjakauppiaksi, minkä arvon hän saikin vuonna 1833 toimittuaan ensin epävirallisesti kaksi vuotta tehtävässä.²¹⁶

Juuri yliopisto näyttää olleen suurelta osin sekä Ranskasta että Saksasta tulevien tilausten tekijä. Saksasta saapuvat lähetykset kasvoivatkin vuoden 1834 kuittien perusteella edellisistä vuosista merkittävästi: tavallisten yhden tai kahden lähetyksen sijasta Leopold Voss lähetti kyseisenä vuonna kaikkiaan neljä eri lähetystä, jotka kaikki käsittivät monia satoja nimikkeitä, pääasiassa tieteellisiä teoksia sekä julkaisuluetteloja. Sinänsä yliopisto määräsi todella kovat vaatimukset kirjakauppiansa täytettäväksi: ulkomaanyhteyksien osalta odotettiin, että tilauksia piti pystyä lähettämään Venäjälle, Ruotsiin, Norjaan, Tanskaan, Hollantiin, Saksaan ja Sveitsiin kolmesti vuodessa, Ranskaan kahdesti ja muualle kerran. Ranskalaisen, saksalaisen ja tanskalaisen kirjallisuuden parhaimmisto piti olla jatkuvasti saatavilla kirjakaupan hyllyillä, mitä varten tosin sai pitää hieman tavallista korkeampia hintoja harvinaisemmista kirjoista.²¹⁷ Periaatteessa Wasenius ei näitä vaatimuk-

²¹⁵ "...ja vaikka kirjojen menekki kasvanee entiseen verrattuna, niin tulee tänne myös kaksi pitkään toiminutta kirjakauppiaista ja useita oppineita, jotka tilaavat kirjoja itselleen ja muille." G.O. Wasenius Platzmann & Söhnelle (Lyypekki), 4.1.1828. HYK, Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1827, ss. 288–292.

²¹⁶ Jörgensen 1980, ss. 144–146.

²¹⁷ Jörgensen 1980, ss. 144–145.

sia täyttänyt, mutta halutut tilaukset Wasenius sai hyvin hoidettua.²¹⁸ Kaiken kaikkiaan yhteistoiminta yliopiston kanssa näyttää siten toimineen hyvin.

* * *

Kaiken kaikkiaan Waseniuksen kauppayhteydet toimivat hyvin. Tietysti Waseniuksen osaksi koitui yhtä sun toista harmia ja puutetta sekä muiden kirjakauppiaiden että kuljetuksesta huolehtivien osapuolien toimista, mutta yleensä Wasenius sai haluamansa kirjat odottamassaan ajassa Helsinkiin myytäviksi. Mitä pidemmältä kirjat lähetettiin, mitä kauempana kauppakumppanit olivat, ja siten mitä pidempään yhteydenottojen välillä kesti, sitä hankalampaa oikeiden lähetysten saaminen Waseniukselle oli. Silti Wasenius oli tasavertainen kirjakauppias ulkomaisiin kauppakumppaneihinsa verrattuna. Yhtälailla hän piti omia puoliaan kuin muutkin, venytti sopimuspykälää oman etunsa hyväksi, haki halvimpia hintoja, varmoja kauppaa-artikkeleja ja luotettavia kumppaneita. Kaupankäynnin ytimenä oli taloudellisen voiton hankinta, johon Wasenius kaikissa tomissaan tähtäsi.

Tämän takia Wasenius pyrki aina varmistamaan saavansa kirjat myytyä. Asiakkaiden rooli korostui siten ulkomaisia kirjoja hankittaessa. Heidän toiveittensa täyttämiseksi Waseniuksen tärkein tehtävä oli ylläpitää hyviä suhteita Ruotsin kirjamaailmaan, koska ruotsalaisella kirjallisuudella, niin alkuperäiskielisellä kuin Ruotsissa painetulla käännöskirjallisuudellakin, oli merkittävin osa ulkomailta tuotavasta kirjallisuudesta. Ruotsi oli edelleen lukevan yleisön äidinkieli, minkä Waseniuskin hyvin tiesi.²¹⁹ Ruotsissa painetun kirjallisuuden osalta Wasenius sai kaiken julkaistun, mikä sinänsä oli erittäin hyvä saavutus. Toisaalta se osoittaa, miten paljon ruotsalaiset kirja-alan ammattilaiset vaikuttivat myös suomalaiseen kulttuurielämään. Varsinkin romaanipuolella, joita suomalaiset näyttävät lukeneen verrattain pientä ranskalaistuontia lukuun ottamatta pelkästään ruotsiksi, suoma-

²¹⁸ Tämän voi todeta muun muassa vertailemalla Jörgensenin esittelemää professori Pippingin tilauslistaa sekä Vossin kuitteja 1834, ks. Jörgensen 1980, ss. 146–147 ja L. Vossin (Leipzig) kirjalähetysten kuitteja, 12.5., 24.6., 8.8. 2.10 ja 8.10.1834, TYK, *Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1834*, No. 201–216.

²¹⁹ Ks. G.O. Wasenius C.W.K. Glerupille (Lund), 20.9.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 304. Waseniuksen mielestä ruotsiksi ei pelkästään luettu, vaan kaikki opetuskin annettiin ruotsiksi.

laisetkin olivat kaikkiruokaisia ja ottivat luettavaksi mitä vain Ruotsista tuotiin.²²⁰ Samanaikaisesti, asiakkaan niin halutessa, Wasenius pystyi hankkimaan erittäin kattavasti kirjallisuutta myös saksan- ja ranskankielisiltä kulttuurialueilta. Näiltä suunnilta kirjojen tilaaminen oli kuitenkin hyvin riippuvaista yliopistosta, joka oli Manner-Euroopan tilausten tärkein asiakas.

4.4 VALTION ASETTAMAT RAJAT – TULLI JA SENSUURI

Pienen hapuilun jälkeen Venäjä määräsi 1800-luvun alussa osana protektionistista kauppapolitiikkaansa useille Suomeen ulkomailta tuotaville tuotteille korkeat tullit.²²¹ Nämä säännökset koskivat myös jonkin verran kirjallisuuden maahantuontia. Suomalaisten kirjansitojien turvaksi sidotuille kirjoille määrättiin kustakin kappaleesta kymmenen kopeekan tullimaksu.²²² Sen sijaan sitomattomina kirjat, käytännössä joko vihkoina tai arkkeina lähetettävät teokset, sai tuoda maahan paljon pienemmillä tullikustannuksilla. Tosin kirjojen kauppaaminen ja kuljettaminen sitomattomina arkkeina oli eurooppalaiselle kirjakaupalle ollut perinteisesti normaali tapa, joten tullimaksujen minimoimiseksi ei tarvinnut tehdä kovinkaan erikoisia järjestelyjä. Yleensä sitominen jätettiin jopa vasta itse kirjanostajan tehtäväksi, koska sidos oli tärkeä osa kirjan kokonaisuudesta.²²³

Suurin osa Waseniuksen kirjakauppaan saapuneesta ruotsalaisesta kirjallisuudesta näyttää lähetetyn sitomattomina arkkeina, ja siten tullimaksutkin pysyivät pieninä. Wasenius muistuttaa kaiken varalta ensimmäisissä yhteydenotoissaan lähetettävien kirjojen sitomattomuudesta. Eikä asia aina tullutkaan heti selväksi: Lindh lähetti syksyllä 1823 ensimmäiset kirjansa valmiiksi sidottuina, mistä Wasenius kovisteli häntä: Lindhin olisi huomattava, että ilman Waseniuksen sovittelua viranomaisten kanssa Lindh olisi joutunut

²²⁰ Turussa toiminut Hjeltin kirjakauppa tuntuu myyneen hieman suurempia määriä ranskalaisia romaaneja kuin Wasenius. Tämä saattaa johtua ranskalaiseen kulttuuriin paremmin tottuneesta asiakaskunnasta: suuri osa suomalaista säätyläistöä oli asettunut edelleen Turun läheisen maaseudun kartanoihin. Mäkeläinen 1972, ss. 39–41.

²²¹ Harmaja 1920, ss. 284–285.

²²² "Hans kejserliga Maj:ts nådiga kungörelse, angående ej mindre en förnyad Tull-taxa å de till Finland inkommande Utkändske varor" sekä "Tulltaxa för waror som till Storfyrstendomet Finland inkomma, ss. 6–7", 27.7.1822. *Kejserliga förordningar 1822*.

²²³ Darnton 1983, s. 17. Wasenius näyttää itse sidottuttaneen jonkin verran kirjoja ennen niiden myymistä.

maksamaan jokaisesta lähettämästä sidotusta kirjasta nuo 10 kopeekkaa "ylimääräisiä" tullikuluja: "*Det kostade mig ganska stor möda och små presenter för att komma från saken.*"²²⁴

Vuoden 1827 alussa tullisäännökset muuttuivat kirjakauppiaille entistä suotuisimmiksi, kun myös suurin osa sidotuista teoksista vapautettiin tullimaksuista.²²⁵ Tämän jälkeen kirjakauppiaiden tarvitsi huolehtia tullimaksuista vain tuodessaan edellisellä vuosadalla painettua kirjallisuutta, mitä kuitenkin tapahtui hyvin harvoin. Suurempi muutos tapahtui vasta 1840-luvulla, jolloin Ruotsi määräsi vientiin suunnattaville kirjoilleen kolmasosan suuruisen tullin, mitä suomalaiset sekä ruotsalaiset kirja-alan ammattilaiset kovasti arvostelivat ja vaativat lopetettavaksi.²²⁶

Tullimaksut, niin viennistä kuin tuonnista perittävät, olisivat saattaneet muodostua ongelmaksi mannereurooppalaisten lähetysten kanssa, mutta saksalaisten ja ranskalaisten kirjakauppiaiden reilummat alennukset riittivät jo sinänsä kattamaan ylimääräiset kustannukset. Ulkomailla kirjojen vientiä rajoittavat tullit eivät tunnu myöskään tuoneen Waseniukselle kovinkaan paljoa ongelmia. Belgialaisia halpoja piraattiromaaneja Wasenius kuitenkin toi maahan, jolloin ranskalaisia kalliimpia versioita (johtuen muun muassa tullimaksuista) voitiin välttää tilaamasta.

Sensuuri oli toinen kirjojen tuontiin vaikuttanut valtion toimi. Sekään ei sinänsä ollut mikään uutuus: kuten Lucien Febvre & Henry-Jean Martin kirjoittavat, on sensuuria harjoitettu koko painetun kirjan historian läpi, eikä se kuitenkaan ole yleensä pystynyt estämään niin piraattijulkaisutoimintaa kuin myöskään laitonta kaupankäyntiä kielletyillä kirjoilla.²²⁷ Vaikka Aleksanteri I oli tunnettu vapaamielisyydestään, pyrki hän silti suojaamaan

²²⁴ "Sain nähdä aika suuren vaivan ja antaa pieniä lahjoja selvittääkseni tilanteesta." G.O. Wasenius N.M. Lindhille (Örebro), 17.11. 1823. HYK, *Waseniuska bokhandlingen, brefcopia 1823*, ss. 27–29.

²²⁵ "Hans Kejserliga Maj:ts nådiga kungörelse angående förändrande Tull-bestämmelser för åtskil lige till Storfurstendömet Finland inkommande och derifrån utgående Waror", 25.1.1826. *Kejserliga förordningar 1826*.

²²⁶ Hirn 1943, ss. 31–32.

²²⁷ Febvre & Martin 1976, s. 244.

kruunuaan ja maansa yhteiskuntajärjestystä kiristämällä kirjallisuuden ja lehdistön tarkkailua.²²⁸

Suomessa kirjasensuuri rupesi tiukentumaan 1820-luvulla. Tätä ennen sensuurin toteutus oli ollut täysin suomalaisten virkamiesten viitseliäisyydestä kiinni, ja sen seurauksena ei minkäänlaista valvontaa oltu järjestetty. Venäläinen hallinto vaatiikin Suomen sangen vapaamielisen sensuurin toteutuksen loppua ja siirtymistä Venäjän määräysten kaltaiseen kaikenkattavaan sensuuriin.

Vuonna 1823 Venäjällä annettiin erittäin tiukka sensuuriasetus, jota samana vuonna Suomen kenraalikuvernööriksi nimitetty Arseni Zakrevskij pyrki täälläkin saattamaan voimaan.²²⁹ Vaikka Zakrevskij ei vielä saanut aikaiseksi minkäänlaista kattavaa sensuurijärjestelmää, hän kuitenkin takavarikoi yllättävillä iskuillaan vaarallista kirjallisuutta jopa sensuuritoiminnasta vastuussa olleen Carl Walléenin kokoelmista.²³⁰ Suomessa sensuuria kovensii vielä se, että se koski periaatteessa kaikkia. Venäjällä "vastuuntuntoiset" lukijat, toisin sanoen säätyläiset, saivat lukea myös tietämättömmältä kansalta kiellettyjä kirjoja. Suomessa tällaista porsaanreikää vaarallisten kirjojen maahantuomiseksi ei oltu jätetty.²³¹

Zakrevskij'n tarkastukset tuottivat Waseniuksellekin huolta. Vaikka erillinen sensuurivirasto ja siten myös valvontaverkosto perustettiin vasta vuonna 1830, saattoivat tulliviranomaiset tarkastaa kirjalähetyksiä ja Pietarista saamansa kiellettyjen kirjojen luettelon perusteella rajoittaa kirjallisuuden tuontia Suomeen jo aikaisemminkin. Periaatteessa poistettavaa kirjallisuutta oli satoja: pelkästään 1830-luvun Suomessa kiellettiin 552 teosta.²³² Erityisesti ranskalainen kirjallisuus oli vaaravyöhykkeessä: Wasenius varoittikin Hæggsströmiä jo vuonna 1823 kertoen kaiken Ranskan vallankumousta ja Napoleonin koskevan

²²⁸ Nurmio 1934, ss. 28–30. Aleksanteri I oli aiemmin määrännyt sensuurin toteutuksen yliopistojen käsiin, mutta vuonna 1809 hän antoi sen poliisiministeriölle, mikä kiristi sensuurin toteutusta Venäjällä.

²²⁹ Nurmio 1934, s. 212.

²³⁰ Nurmio 1934, ss. 233–247 sekä lista kielletyistä kirjoista, ss. 315–316. Walléenin tapauksessa kyse ei tosin ollut vain kirjasensuurista, vaan myös vallasta kamppailevien virkamiesten välisistä kärjistyneistä ristiriitaisuuksista.

²³¹ Yliopistolla oli periaatteessa oikeus tuoda tieteelliseen tarkoitukseen mitä tahansa ulkomaalaista kirjallisuutta, mutta venäläiset viranomaiset yrittivät supistaa tätäkin oikeutta. Yliopiston kirjastosta ei muodostunut kielletyn kirjallisuuden leviämisen keskusta, sitä paitsi vain hyvin harvat yliopiston ulkopuoliset henkilöt edes käyttivät sitä, ks. Jörgensen 1980, s. 241.

²³² KA, *Sensuurikomitean arkisto. Pöytäkirjat, kuukausiraportit 1830–1839*. Ks. myös Silander 1936, ss. 262–276, jonka esittämät määrät sensuroiduista kirjoista kuitenkin eroavat hieman sensuurikomitean kuukausiraporttien yhteenlaskemistani luvuista.

kirjallisuuden olevan kiellettyä. Ranskalaiset romaanit huomattiin usein myös sisältävän säädyttömiä kohtauksia tai vaarallisia aatteita, ja 1830-luvun mittaan moraalittomien romaanien kieltäminen muodostui sensuurin päätehtäväksi.²³³

Wasenius ei aikonut missään tapauksessa tyytyä sensuuriasetuksen tuomiin rajoituksiin, vaan hän kiersi tarkastuksia parhaimpansa mukaan. Tullin suorittamasta tarkastuksesta selvittääkseen hän tarvitsi etukäteen postitse luettelon saapuvien kirjalähetysten sisällöstä. Näyttävästi tällaista luetteloa vastaan hän sai lähetyksen haltuunsa ilman, että sitä avattiin.

Aina ei luetteloa kuitenkaan saatu ajoissa. Joko lähettäjä oli unohtanut kirjoittaa sen, tai se yksinkertaisesti saapui Helsinkiin liian myöhään. Välillä lähettäjä luuli täyttäneensä velvollisuuden pistäessään luettelon itse lähetyksen mukana, mikä ei kuitenkaan suojannut kirjoja tarkastukselta. Useasti Wasenius kirjoittaakin närkästyneenä takaisin, että luettelo olisi syytä muistaa ensi kerralla, jotta kaikki kirjat saataisiin myyntiin. Tarkastus tuntuu sujuneen jouhevasti, kunhan luettelo oli etukäteen saatavilla.

Kuten edellä kävi ilmi, saattoi Wasenius tarvittaessa lahjoa tullitarkastajat. Kirjakaupan aloittaessa toimintansa lahjonta onnistui järjesteltäessä myös sensuurin kieltämää kirjallisuutta läpi tarkastuksen.²³⁴ Pitemmän päälle tämä kuitenkin joko ei enää onnistunut tai kävi liian kalliiksi. Niinpä Waseniuksen oli saatava kirjat huomaamatta liikkeeseensä asti. Sensuroitavista kirjoista hän lähetti luettelot kauppakumppaneilleen. Niitä seuraten he saattoivat lähettää kiellettyjä kirjoja muista erillään pienissä, 10–20 kappaleen pakeeteissa.²³⁵ Tällöin ne saataisiin tulemaan perille asti.

²³³ G.O. Wasenius Z. Hæggströmille (Tukholma), 24.10.1823. HYK, *Waseniuska bokhandlingen, brefcopia 1823*, s. 1. Ks. myös Nurmio 1934, ss. 315–316. Suomessa virallinen mielipide oli hyvin vihamielinen Napoleonin kohtaan. Maan johdon yleisenä tavoitteena oli kaiken sen tuomitseminen, mikä liittyi Ranskan vallankumouksen henkeen, ks. Paasivirta 1987, ss. 63, 82. Ilkka Mäkinen huomauttaa ranskalaisia romaaneja pidetyn rappiollisina ja vaarallisen moraalittomina, Mäkinen 1997, ss. 44–45.

Siirtymisen poliittisesta moraaliseen sensurointiin on nähtävissä sensuuripäätösten perusteluista, ks. "Kuukausittaiset yhteenvedot", KA, *Sensuuriylivaltuus, kirjeasiakirjat, 1830-1839*.

²³⁴ Palatessaan Ruotsista syksyllä 1823 hän yllätyksekseen huomasi Haggstörmin ensimmäisen lähetyksen olevan tullihuoneella. Lähetys oli jäänyt lajittelematta, ja tullin oli napannut useita kiellettyjä kirjoja haltuunsa: "*Icke utan största möda och kostnad lyckades det mig att kunna ställa saken till rätta...*". G.O. Wasenius Z. Hæggströmille (Tukholma), 24.10.1823. HYK, *Waseniuska bokhandlingen, brefcopia 1823*, s. 1.

²³⁵ Ks. mm. G.O. Wasenius Z. Hæggströmille (Tukholma), 24.10.1823. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1823*, s. 1, G.O. Wasenius Cedergrénille (Kristianstad), 2.7.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 217 ja G.O. Wasenius N.M. Lindhille (Örebro) 30.8.1830. HYK, *ibid.*, s. 279.

Vuoden 1829 sensuuriasetus²³⁶ vaikeutti kiellettyjen kirjojen tuontia Suomeen. Seuraavasta vuodesta lähtien kaikesta maahan tuotavasta kirjallisuudesta piti tehdä ilmoitus asetuksen säätämänä perustetulle sensuurikomitealle. Saamiensa luetteloiden perusteella se valitsi epäilyttävät kirjat tarkistettavakseen ja kieltäessään kirjan joko lisäsi sen omiin kiellettyjen kirjojen kokoelmiinsa tai määräsi sen lähetettäväksi takaisin ulkomaille. Lisäksi salakuljettaja sai pienen sakon, ja jatkuvista rikkomuksista kiinni saatu kirjakauppias saattoi periaatteessa menettää toimilupansa. Tarkastuksen tehostamiseksi tärkeimpiin satamakaupunkeihin perustettiin erityiset sensorin virat.²³⁷

Waseniuksen edellä antamat ohjeet eivät enää aina riittäneet sensuurin välttämiseksi. Hän kehottikin vielä erikseen, että kirjoja voisi myös salakuljettaa yksityisten matkustajien mukana.²³⁸ Aina ei salakuljetus onnistunut. Erityisesti Turussa uuden asetuksen terävöittäminen tullin ja sensuuritarkastuksen otti armotta kielletty kirjat huomaansa. Wasenius tuskitteli usein turkulaiselle kauppakumppanilleen Abraham Kingelinille kirjojensa kovaa kohtaloa niiden jouduttua sensuroiduiksi Turun tullissa. Välillä Kingelin auttoi Waseniusta ja onnistui saamaan kirjat tullista läpi.²³⁹ Wasenius kehottikin ulkomaalaisia kirjakauppiaita lähettämään epäilyttävät lastinsa mieluummin suoraan Helsinkiin, missä hänen oli itse paljon helpompi kontrolloida lähetysten saapumista ja käsittelyä.²⁴⁰ Helsingin tullin toimineen Waseniukselle myönteisesti, muun muassa hän sai itse hoitaa saamiensa lähetysten raportoinnin sensuurikomitealle. Niinpä hän poistikin lastiluetteloista etukäteen kaikki kielletyiksi tietämänsä kirjat. Turussa sen sijaan lastin luetteloinnin hoitivat tulliviranomaiset, mikä johtikin Helsinkiä huomattavasti useampiin salakuljetuspaljas-

²³⁶ "Hans kejserliga maj:ts nådiga förordning angående censuren på bokhandeln i storfurstendömet Finland, gifwen i St. Petersburg, den 2/14 october 1829". *Kejserliga förordningar 1829*.

²³⁷ Yhteenvedon asetuksesta ovat esittäneet Danielson-Kalmari 1930, ss. 238–245, Nurmio 1934, ss. 332–333 ja Silfverhuth 1977, ss. 74–78.

²³⁸ Puolan kapina 1830 oli yksi tiukimmin sensuurin kieltämiä kirjoitusaiheita, joten saadakseen siitä kertovia kuvauksia myytäväksi Waseniuksen pyysi kauppakumppaneitaan etsimään jonkun kapteenin, joka suostuisi tuomaan ne salaa Suomeen, G.O. Wasenius Norman & Engströmille (Tukholma), 2.5.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, s. 119.

²³⁹ Kingelinillä ja Waseniuksella oli hyvin läheiset kauppiassuhteet, mikä mahdollisti sen, että Kingelin osallistui sensuurinkiertämiseen Waseniuksen hyväksi. Toverillisia suhteita kuvaa sekin, että liikekirjeiden ainoalla humoristisella lausahduksella Wasenius kerran kiittää Kingeliniä hänen avustaan: "Mongen tack (säger Dansken) för ditt myckna besvär med mine bokpaketter." G.O. Wasenius A. Kingelinille (Turku), 2.7.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 216.

²⁴⁰ Esim. G.O. Wasenius Norman & Engströmille (Tukholma), 10.5.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 142.

tuksiin.²⁴¹ Waseniuksen henkilökohtaista osuutta sensuurinkierrossa korostaa vieläpä sekin, että hänen ollessaan ulkomaanmatkoilla kirjakaupan hoidosta vastanneet apulaiset raportoivat useasti sensuurin nappaamista kirjoista. Räikeimmin tämä näkyi kesällä 1827, jolloin Gustaf Waseniuksen matkustaessa Ranskaan sensuuriviranomaiset takavarikoivat kirjoja useasta ruotsalaisista sekä yhdestä saksalaisesta Waseniuksen kirjakaupalle lähetetystä paketista.²⁴²

Silloin tällöin mikään varotoimi ei kuitenkaan auttanut, vaan kielletyn kirjan maahan-tuontiyritys huomattiin. Lindhin kesällä 1830 lähettämästä kirjakasetista sensuuri nappasi kaksi kirjaa pois markkinoilta: *Europas regenter*-teoksen ja Walter Scottin Napoleon-elämäkerran yhdeksannen osan. Lisäksi yhdestä parhaista myyntiartikkeleista, *Conversation Lexiconista* (sen ruotsinkielisestä käännöksestä), piti leikata muutama kiellettyä materiaalia käsittelevä sivu tai arkki pois, jonka jälkeen sitä sai myydä. Kielletyt kirjat sensuuriviranomaiset määräisivät lähettäviksi takaisin Lindhille, minkä Wasenius toteuttikin. Kirjoista hän ei kuitenkaan luopunut, vaan totesi kirjeessään Lindhille, että joku matkustaja voisi Suomeen tullessaan tuoda ne takaisin. Wasenius jatkoi, että tällä tavalla muitakin sensuroituja kirjoja voisi tuoda Suomeen.²⁴³ Wasenius tietysti myös seurasi tarkasti sensuurimääräysten kehittymistä, ja osasi varoa jatkossa. Lindhin lähettäessä seuraavassa lähetyksessään 10 kappaletta Scottin Napoleon-elämäkerran seuraavaa osaa, poisti Wasenius ne sensuuriarkistolle lähtevästä tarkastusluettelosta.²⁴⁴ Waseniuksen sensuurinkiertäjän rooliin kuului myös henkilökohtaisesti tehty salakuljetus. Palatessaan syksyllä 1827 Ranskasta hän sai Tukholmaan apulaisiltaan kirjeen, jossa äskeisiä sensuuritapauksia käytiin läpi ja lopuksi pyydettiin kirjakaupan pitäjää henkilökohtaisesti salakuljettamaan matkan aikana sensuuri-

²⁴¹ Ks. sensuurikomitean vastaanottamien kirjaluuetteloiden allekirjoittajat, KA, *Sensuurikomitea, kirjaluuettelot 1830–1839*.

²⁴² Waseniuksen kirjakauppa G.O. Waseniukselle (Pariisi), 2.7.1827. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1826*, s. 155–156 sekä Waseniuksen kirjakauppa G.O. Waseniukselle (Hampuri), 13.8.1827. *Ibid.*, s. 168–169.

²⁴³ G.O. Wasenius N.M. Lindhille (Örebro), 30.8.1830. HYK, *Waseniuska bokhandeln, bref=Copia 1830*, s. 279.

²⁴⁴ Kaiken muun kirjallisuuden Wasenius luetteloi tunnollisesti, mikä sillä kertaa johti Aleksanteri I kertovan kirjan sensuroimiseen, vrt. keskenään N.M.Lindhin (Örebro) kirjalähetyksen kuitti, 7.7.1830. TYK, *Waseniuska bokhandeln, Räkningar 1830*, No. 71–72 sekä G.O. Waseniuksen tarkastusluettelo sensuurikomitealle, 20.7.1830. KA, *II Sensuurikomitea, kirjaluuetteleja 1830*, No. 31.

viranomaisten takavarikoimat ja takaisin ulkomaille lähettämät teokset uudestaan Helsinkiin.²⁴⁵

Manner-Euroopasta saapuvia kirjälähetystyksiä Wasenius pystyi kontrolloimaan paljon huonommin. Ranskalaisilta kirjakauppailta oli turha pyytää vaaravyöhykkeessä olevien kirjojen lähettämistä pienissä erissä: kuljetusjärjestelyt ja -kustannukset olisivat varmaan käyneet hankaliksi, ja kuten edellä jo kävi ilmi, ranskalainen kirjallisuus oli epäilyksenalaista jo sellaisenaan. Tiedonkulkukin Ranskaan oli sen verran hidasta, ettei sensuurin kaikkia käänteitä pystytty sinne asti kertomaan tarpeeksi nopeasti. On kuitenkin mahdollista, että Manner-Euroopastakin saapuvista lähetystyksistä Wasenius pimitti jopa useita kymmeniä teoksia jäämättä kiinni.²⁴⁶

Lyypekistä tai kauempaa tulevien kirjälähetysten ongelmana oli se, että niitä kuljettavat laivat näyttivät ainakin Waseniuksen tapauksessa useimmiten ankkuroituineen Suomeen tullessaan Turkuun. Koska juuri siellä sensuuritarkastus oli tiukimmillaan, joutui Wasenius useasti pyytämään Abraham Kingelinä selvittämään lähetystensä kohtaloja. Näyttävästi myös Kingelinillä oli hyvät suhteet osaan tulliviranomaisia, sen verran usein Wasenius huojentuneesti toteaa Kingelinin saaneen tullista läpi sellaisia kirjoja, jotka olisi pitänyt sensuuriasetuksen mukaisesti kieltää.

Virheitäkin toki sattui. Syksyllä 1831 pariisilaisten kirjakauppojen lähetys näytti saapuvan ilman suurempia harmejä Suomeen asti. Wasenius oli saanut tietoonsa jopa lastin laivaajan, kapteeni Hjortin, joka oli ottanut lähetysten Rouenista ja aikoi tuoda sen Tukholmaan. Syyskuussa Wasenius oli hieman huolissaan lähetyksestä, koska sitä ei oltu vakuutettu. Tämänkin Wasenius sai hoidettua, mutta myöhäisen vuodenajan takia hän ei voinut enää nimetä lähetykselle yhtä määränpäättä. Lasti oli tuotava siihen suomalaiseen satamaan, mikä vielä oli auki.²⁴⁷ Joulukuussa Wasenius jo luuli lastin saapuneen turvallisesti perille, kunnes totuus paljastui: Suomeen oli saapunut vain jotain Wiborgin lähettämiä

²⁴⁵ Waseniuksen kirjakauppa G.O. Waseniukselle (Tukholma), 31.8.1827. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1826*, s. 176–178.

²⁴⁶ Käyttökelpoinen vertailumateriaali Waseniuksen kuittien ja sensuurikomitean arkistojen kirjaluetteloiden välillä on hyvin vähissä, ainoan varman vertailun voi suorittaa jo edellä mainitun ranskalaisen lähetysten osalta, josta puuttu useita kirjoja. Tällaisessa yksittäisessä puutteessa saattaa kuitenkin olla kyse muistakin tekijöistä, kuten kirjojen tuhoutumisesta tai häviämisestä kuljetuksen aikana, ks. s. 49, nootti 165.

²⁴⁷ G.O. Wasenius Conrad Vogelille (Tukholma), 29.9.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, ss. 296–298. Wasenius antoi mahdollisiksi määränpäiksi Helsingin, Porvoon (Åkesson), Loviisan (Sucksdorff) tai Turun (Kingelin).

ranskalaisia kirjoja, ja uudet ranskalaiset kirjat olivat vielä jossain matkalla. Koska Wasenius oli kuitenkin lähettänyt jo luettelon olemattomista kirjoista sensuurikomitealle, pelkäsi hän viranomaisten nyt iskevän kovalla kädellä sekaisin menneisiin lähetyksiin.²⁴⁸

Sensuuriasetus ja -viranomaiset eivät siis pystyneet estämään kielletyn kirjallisuuden jatkuvaa maahantuontia. Kiellettyjen kirjojen julkisen kauppaamisen ja keskustelun he kuitenkin tyrehdyttivät paremmin. Sensuroituja kirjoja ei voinut mainostaa, ja ne oli myytävä salaa, tiskin alta.²⁴⁹ Wasenius mainitseekin tämän ikävänä kaupankäynnin esteenä. Vaihtoehtoisena mainostamistapana oli mainita Suomen maaperällä kielletyistä kirjoista ruotsalaisessa lehdistössä. Niitä lukeva suomalainen yleisö osaisi kyllä aavistaa salaista kirjallisuutta olevan saatavilla myös Suomesta.²⁵⁰

Minkä takia Wasenius oikein harrasti salakuljetustoimintaa? Periaatteessahan rangaistukset olivat erittäin kovat, eikä kiellettyjen kirjojen myynnistä saadut taloudelliset voitot kuitenkaan olleet Waseniukselle rahallisina summina kovinkaan merkittäviä.²⁵¹ Salakuljetuksen motiivit paljastuvat tarkasteltaessa Waseniuksen yritystä myydä Friedrich W. Rühsin kirjoittamaa Suomen historiaa käsittelevää teosta *Finland och dess Invånare*, josta Hæggström julkaisi 1827 Gottlundin toimittaman ja merkittävästi täydentämän toisen ruotsinkielisen painoksen.²⁵²

²⁴⁸ G.O. Wasenius A. Kingelinille (Turku), 16.12.1831. *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, ss. 369–370. Lastin lopullinen kohtalo jää arvoitukseksi: Vuoden viimeisessä kirjeessä Wasenius mainitsee lähetyksen lähteneen Tukholmasta kapteeni Öhmanin mukana, mutta hänen laivansa jääneen matkan varrelle, ks. G.O. Wasenius Oldenburg & Co.:lle (Tukholma), 30.12.1831. *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1831*, s. 388. Seuraavan vuoden kirjeitä eivät ole säilyneet, joten toistaiseksi jää selvittämättä, oliko kyseessä kirjalähetyksen mukanaan vienyt haaksirikko vai matkanteon keskeyttänyt yllättävä merenjäätyminen.

²⁴⁹ Uuden sensuuriasetuksen astuttua voimaan 1829 eräs ensimmäisistä sensuuriselkkauksista käsitteli Frenckellin kirjakaupan hyllyillään esillä pitämiä epäilyttäviä kirjoja. Lopulta 15 kirjaa kiellettiin ja Frenckell sai kymmenen hopearuplan sakon, ks. Sensuuriylivaltuutuksen kokous, 8.10.1831, § 12. KA, *Sensuuriylivaltuutus, konseptipöytäkirjat (1829–1834)*. Tämä tapahtuma osoitti selvästi kirjakauppiaille, ettei kiellettyä kirjallisuutta voinut pitää liikkeissä näkössä saati sitten mainostaa niitä.

²⁵⁰ G.O. Wasenius Kreivi Cronhjelmille (Christadiin, todennäköisesti Kristianstad), 16.5.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1831*, s.131.

²⁵¹ Waseniuksen kielletystä kirjallisuudesta pyytämät hinnat eivät paljastu aineistosta, mutta lähetyksuiteissa niiden hinnat ovat aivan samalla tasolla kuin sallittujenkin kirjojen hinnat.

²⁵² Rühs 1827. Alkuperäinen teos *Finland und seine Bewohner* julkaistiin 1811–1813. Rühs oli Ruotsin alamainen, mutta syntyisin Greifswaldista, minkä takia hän kirjoitti saksaksi. Rühsin teoksen ajankohtainen erikoisuus oli sen tapa esittää Suomi erillisenä kokonaisuutenaan, Klinge 1995, s. 95.

Hæggströmin ilmoitettua hyvissä ajoin tulevasta julkaisustaan Wasenius keräsi kesällä 1825 sitä varten ennakkovarauksia. Aluksi tilauksia saatiin hyvin hitaasti, ja Wasenius tuskailleekin Hæggströmin kiirehtimistä kesäkuussa: näyttävästi tukholmalainen kirjakauppias halusi jo tarkkoja ja lopullisia määriä tilauksista, vaikka Wasenius oli saanut vasta neljä varausta, lehdistössä ei oltu vielä ollenkaan mainostettu Rühsin teosta, ja joka tapauksessa sisämaasta tulevat tilaukset olivat vasta matkalla Waseniukselle. Hæggström näyttää myöntyneen odottamaan, ja heinäkuussa Wasenius saattoikin esittää yli 60 henkilön tilauslistan, ja varausten määrä lisääntyi edelleen.²⁵³ Teosta odotettiin siis sangen innostuneesti sekä kirjakauppiaiden että heidän asiakkaidensa toimesta, kenties jälkimmäiset olivat jo maksaneet jonkinlaista esimaksuakin teoksesta.

Uusi painos julkaistiin lopulta vuonna 1827 ja tilauksia ruvettiin sitä myötä täyttämään. Kesällä Wasenius sai kuitenkin Pariisiin hälyyttävän uutisen: Rühsin historiateoksen uusi painos oli todettu vaaralliseksi ja siten kielletty Suomessa. Kuten jo edellä tuli todettua, kirjakauppiiaan ollessa poissa apulaiset pelkäsivät teoksen joutuvan nyt takavarikoituksi ja olivat hyvin epävarmoja mahdollisuuksistaan saada teos myytäväksi. Näin kävikin, ja 111 kappaleen tilaus palautettiin Tukholmaan.²⁵⁴ Suomalaiset lukijat tuskin kuitenkaan jäivät ilman tilauksiaan, vaan juuri Rühsin teoksen parikymmentä kappaletta olivat ne kirjat, jotka Waseniuksen oli määrä salakuljettaa itse Helsinkiin palatessaan.²⁵⁵

Vaikka Rühsin teoksesta saatavat taloudelliset voitot olivat kaikesta päätellen aika hyvät, eivät ne selitä kokonaan Waseniuksen salakuljetusoperaatiota. On myös otettava huomioon Waseniuksen tarve pitää yllä hyviä suhteita sekä ulkomaisiin kirjakauppiaisiin että asiakkaihinsa. Erityisesti asiakkaiden tarpeista oli pidettävä huolta, tai luottamus Waseniuksen kykyihin olisi nopeasti himmentynyt. Useissa tapauksissa Wasenius pitää jatkuvaa yhteyttä asiakkaihinsa kertoen tilausten kohtaloista ja viivytysten sattuessa pyytäen odottamaan kärsivällisesti. Toiseksi on myös huomattava, ettei Wasenius itse näytä pitäneen valtioiden rajoja mitenkään kirjakauppatoimintaa määrittävänä tekijänä. Sensuuria

²⁵³ G.O. Wasenius Z. Hæggströmille (Tukholma), 20.6. ja 22.7.1825. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia börjad d. 19 Maji 1825, slutad den 10. Aug 1826*, ss. 36–37 ja 57.

²⁵⁴ Waseniuksen kirjakauppa G.O. Waseniukselle (Pariisi), 2.7.1827. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1826*, ss. 155–156 sekä Waseniuksen kirjakauppa G.O. Waseniukselle (Hampuri), 13.8.1827. *Ibid.*, ss. 168–169.

²⁵⁵ Waseniuksen kirjakauppa G.O. Waseniukselle (Tukholma), 31.8.1827. HYK, *Waseniuska bokhandeln, Bref Copia 1826*, ss. 176–178.

ei hänen mielestään tarvinnut noudattaa, vaan sen kiertämiseen tarvittavat erikoiskeinot olivat vain tiettyjä kirjoja koskevia ylimääräisiä kaupankäyntitoimia.

Käytännön sensuroimisesta vastuussa olleet suomalaiset viranomaisetkaan eivät näytä toteuttaneen sensuuria kovinkaan tiukasti, vaan lahjontaa ja sormien läpi katsomista tapahtui koko ajan. Aina silloin tällöin löytyi kuitenkin tarkempia viranomaisia, jotka poistivat vaarallisen kirjallisuuden Waseniuksenkin varastoista.²⁵⁶ Wasenius rikkoi niin usein sensuuriasetusta, että hänen kirjakaupprivilegionsa olisi voitu sensuuriasetuksen pykälien mukaan peruuttaa. Tähän ei kuitenkaan ryhdytty. Nähtävästi sekä Wasenius että suomalaiset viranomaiset kokivat tärkeämmäksi merkittävän kirjakaupan toiminnan säilyttämisen kuin venäläisten antaman sensuuriasetuksen tarkan toteuttamisen.

* * *

Sidottuja kirjoja koskeneet tullimaksut eivät näytä kovinkaan paljoa vaikuttaneen kirjojen tuontiin. Ainoastaan vanhempien käytettyjen kirjojen tuonti saattoi olla kallista, mutta koska kirjakaupat möivät enimmäkseen vain parin edellisen vuoden aikana painettuja teoksia, ei tästäkään seurannut kovin suurta ongelmaa.

Vuoden 1829 venäläisten määräämä sensuuriasetusta toteutusta on perinteisesti pidetty sangen vaatimattomana sen takia, että yksityiset henkilöt pystyivät omien tarpeittensa puitteissa kuljettamaan kiellettyjä teoksia ohi tarkastusten.²⁵⁷ Laajempaa lukijakuntaa koskevaa kirjakauppatoimintaa ei kuitenkaan ole tarkasteltu kovinkaan hyvin. Vain Voitto Silfverhuth on huomauttanut, että Gustaf Waseniuksella näyttää läpi 1830-luvun olleen myytävänä kiellettyä hartauskirjallisuutta. Silfverhuth ei kuitenkaan erikseen kiinnitä paljoakaan huomiota niiden alkuperäismaahan, ja suuri osa niistä onkin kotimaassa painettuja. Ulkomaisista kirjoista puhuttaessa hän arvelee kirjakauppiaiden varoneen tilaamasta kiellettyjä kirjoja.²⁵⁸

²⁵⁶ Olisi erittäin kiinnostavaa paneutua tarkemmin eri viranomaisten henkilökohtaisiin tekoihin, löytyisikö tietyt henkilöt (ja mitkä sitten olivat heidän motiivinsa), jotka päästivät kirjallisuutta ilman tarkastusta tulin läpi ja toiset, jotka tarkastivat kaiken. Alustavasti ainakin sensuuriylivaltuutuksen palveluksessa työskennelleen N.J. Clayhillsin toiminta vaikuttaa mielenkiintoiselta, koska hän oli henkilökohtaisesti vastuussa sensuuriasetuksen tultua voimaan vuoden 1830 merkittävistä sensuuri-toimista, lukuseurojen kirjastojen tarkastamisesta sekä edellämainitusta Frenckellin kirjakaupan takavarikosta.

²⁵⁷ Painavimmin sensuurin aukollisuuden on todennut Gardberg 1952, ss. 39–41.

²⁵⁸ Silfverhuth 1977, ss. 146–149 ja 218–223.

Lukuseurojen kirjastojen ohella kirjakaupat olivat sensuurin tiukimmin valvomia.²⁵⁹ On merkittävää huomata, etteivät edes niiden osalta venäläisten sensuuritoimet pystyneet rajoittamaan kielletyn kirjallisuuden maahantuontia. Ainoa asia, mihin pystyttiin vaikuttamaan, oli kirjojen julkinen levitys. Piilottelun tarve oli kuitenkin sen verran merkittävää, että julkisuudessa ei sensuroiduita aiheista paljoakaan pystytty puhumaan, ja siten kenties esimerkiksi ranskalainen kulttuurivaikutus, joka oli ollut 1700-luvun lopulla hyvin voimakas, rupesi hiipumaan.²⁶⁰ Toisaalta Wasenius toi sensuuripykälien vastaisesti myytäväkseen myös suomalaisen kansallistunnon kannalta tärkeitä Arwidssonin ja Gottlundin teoksia.²⁶¹ Heidänkään merkityksensä suomalaisten lukijoiden mielipiteiden muodostukseen ei siten suinkaan loppunut heidän siirtyessään Ruotsiin, vaan edelleen he vaikuttivat suuresti aikaistensa mielipiteisiin.

²⁵⁹ Lukuseurojen kirjastot tarkastettiin hyvin tarkasti 1830 ja kielletyt kirjat määrättiin poistettaviksi. Osa lukuseuroista kuitenkin jakoi kielletyt kirjat jäseniensä kesken tai virallisesti lopetti toimintansa suojellakseen kirjojaan, enemmän aiheesta ks. Nurmio 1947, ss. 26–43.

²⁶⁰ Selvimpiä esimerkkejä suomalaisten yliopistopiirien keskustelun valvomisesta ja tyrehtyttämisestä koettiin Puolan kapinan aikaan 1830, jolloin venäläisten viranomaisten urkkijoiden, ns. raportöörin, pelko hiljensi tuntuvasti aiheen käsittelyä Suomessa, Klinge 1978, ss. 25–30.

²⁶¹ G.O. Wasenius A.I. Arwidssonille (Tukholma), 13.6.1831. HYK, *Waseniuska bokhandeln, brefcopia 1831*, ss. 174–175. Poikkeuksellisesti Wasenius lisäsi Arwidssonin kirjojen joutuvan myös laittoman uudelleenpainamisen kohteeksi, mikä hyvin osoittaa Arwidssonin teosten merkitystä Suomessa. Arwidssonin kirjat olivat niitä harvoja, joista olisi kannattanut voittojen toivossa ottaa piraattipainoksia.

5. KIRJAKAUPPA-ALAN KANSAINVÄLINEN KEHITTYMINEN JA SUOMALAISET ERITYISPIIRTEET

Tällä tavalla siis ulkomaista kirjallisuutta tuotiin Suomeen 1800-luvun alussa. Mutta min-kälaista tuo toiminta oli verrattuna ympäristöönsä? Asettaakseni suomalaisen kirjakaupan eurooppalaiseen kulttuurikontekstiinsa vertailenkin nyt Waseniuksen kirjakaupan toimintaa ruotsalaisten omaamiin kirjakaupparesursseihin.

Vertailu ruotsalaiseen kirjakauppatoimintaan on mielenkiintoinen, koska 1800-luvun alkuun tullessa maiden kirjallisuuskulttuuri oli hyvin samankaltainen. Suomalainen lukijakuntahan käytti edelleen pääasiassa ruotsin kieltä ja siten Ruotsissa julkaistua kirjallisuutta. Ruotsalaisilla oli luonnollisesti parempi asema kehittyneemmän kotimaisen kirjakauppatoimintansa myötä. Varsinkin suurissa keskuksissa kirjallisuutta oli paljon paremmin saatavilla, ja sitä saatiin niihin suuremmissa määrin perinteisempien ja tuottoisempien ulkomaan-yhteyksien sekä lyhyempien kuljetusmatkojen takia. Suomeen kirjallisuus joutui tulemaan vielä ylimääräisen yrityksen kautta. Lisäksi ruotsalainen kirjakauppatoiminta on muodoltaan edustava esimerkki yleiseurooppalaisesta kaupankäyntiperiaatteista: siten suomalaista kauppiastoimintaa voi sijoittaa myös eurooppalaiseen kontekstiinsa länsinaapurin avulla. Saman vertailun voisi esittää myös ranskalaisiin ja saksalaisiin kirjakauppatapoihin osalta ainoastaan sillä erolla, että niiden tuotannon volyymi oli ruotsalaisia suurempi.

Suurimpien ruotsalaisten keskusten, kuten Tukholman, vertailu Helsingin kirjallisiin oloihin ei ole mielestäni hedelmällistä. Sama pätee hyvin pitkälle Upsalaan sekä muihin aikaisemmin mainittuihin Ruotsin kirjallisen elämän keskuksiin.²⁶² Perustavana erona niihin oli se, että Ruotsin keskuksissa oma kirjatuotanto oli runsasta, kun taas Suomessa julkaisutoiminta oli vasta alkamassa. Sen sijaan vertailu Ruotsin pienempiin ja hieman syrjäisempiin kaupunkeihin tuntuu järkevämältä, koska Helsingin tavoin niiden oma kustantamo- ja painotoiminta oli vähäistä, ja ne myöskin olivat pitkälti riippuvaisia Tukhol-

²⁶² Sen sijaan kirjallisuuden omistusta voisi vertailla perukirjojen avulla, ks. kauppiaiden kirjallisuuden omistuksista Lext 1950 ja Hakapää 1998 1700- ja 1800-lukujen vaihteen Göteborgia ja Helsinkiä koskien. Vertailusta voi nähdä, kuinka Göteborgilaisilla oli selkeästi enemmän ja monipuolisempaa kirjallisuutta, ja sinänsä siis suuremat resurssit. Helsingiläisten kauppiaiden omistuksia ei pidä kuitenkaan vähätellä, koska heilläkin oli laajasti sekä hyöty- että ajanvietekirjallisuutta hyllyissään.

man ja muiden Ruotsin suurempien kaupunkien kirjatuotannosta. Ja lisäksi, pystyivätkö näiden pikkukaupunkien asukkaat itse tilaamaan ulkomailta haluamiansa kirjoja, vai joutuivatko he silloinkin turvautumaan etupäässä pääkaupungin kirjakauppiaiden apuun?²⁶³

Västerås oli 1800-luvun alkupuolella noin 3500 asukkaan kaupunki vajaa 100 kilometriä Tukholmasta länteen, sisämaahan päin. Pääkaupungista sinne pääsi kätevimmin Mälarenia pitkin. Tällaisessa pienessä provinssikaupungissa kirjallisuutta tuntevat ihmiset tuskailivat kirjojen hankinnan vaikeutta, kuten johdannossani lainaama Olof Bergklintin runo osoittaa. Erityisen kiinnostavaa tuossa runossa on se, että Bergklintin mielestä heikon kirjallisen elämän syynä oli vähäisen kotimaisen tuotannon lisäksi myös heikosti kehittynyt kirjojen jakelu ja myynti.²⁶⁴

Kummatkin syyt painottuivat pienessä ja syrjäisessä maalaiskaupungissa. Västeråsisakin oli kuitenkin monia kirjallisuutta tarjoavia kirjakauppiaita. Vuosisadan vaihteessa Johan Horrn perusti kaupunkiin kirjakaupan, josta tuli muutaman omistajanvaihdon jälkeen 1800-luvun alkupuolella Nils Magnus Lindhin sivuliike. Samoin Bruzeliuksen kirjakauppa sai vuonna 1820 oman komissionäärinsä kaupunkiin. Johan Gustaf Björnståhl avasi vielä vuonna 1827 Västeråsin kolmannen kirjakaupan, jonka tueksi hän aloitti myös kirjapainotoiminnan.²⁶⁵

Etäisyydeltään Västerås oli helpon kuljetusmatkan päässä Tukholmasta, ja lähellä oli muitakin merkittäviä kirjapaikkakuntia, kuten Upsala, Örebro ja Strängnäs. Toisaalta Åberg huomauttaa, kuinka kauempana sijainneiden Lundin ja Göteborgin kirjallisuustuotannot olivat Västeråsissa huonosti edustettuina, koska ne olivat nimenomaan vaikeiden kulkuyhteyksien päässä.²⁶⁶ Hyvillä suhteilla ja tehokkailla kuljetusmenetelmillä vaikeatkin matkat olivat ylitettävissä. Åberg korostaakin kirjakauppiaiden kontaktiverkostoja pohties-

²⁶³ Ulkomaisen kirjallisuuden tuonnin vertailu ei myöskään ole järkevää. Ruotsalaisten oma laaja tuotanto ja käännöskirjallisuuden julkaisun takia lukijakunta ei tarvinnut kotimaan ulkopuolelta tuotavaa lukemista niin paljon kuin Suomessa. Tämän takia vertailen sitä, miten Ruotsissa pystyttiin hankkimaan sitä kirjallisuutta, mikä suomalaisille oli ulkomaista. Näin mukana on myös ruotsalaisten kotimainen tuotanto ja sen välittäminen Ruotsin alueella, mikä ei ollut lainkaan itsestäänselvää.

²⁶⁴ Ks. myös Åberg 1987, ss. 45–46.

²⁶⁵ Gustaf Waseniuskin osti muutaman kerran Björnståhlin kirjoja 1830-luvulla. Västeråsissa vaikutti myös muutamia vähäpätöisempiä kirjansitojia sekä heidän lisäksi opettajia ja pappeja, joiden kautta kirjallisuutta oli myös jonkin verran mahdollisuutta ostaa.

²⁶⁶ Åberg 1987, s. 70.

saan, mistä syystä eri kustantajien ja kauppiaiden tarjolla olleiden kirjojen määrä vaihtelee. Ensinnä hän mainitsee kaupanharjoittajien liike- tai henkilökohtaiset suhteet: Bruzeliuksen ja Lindhin tuotteet olivat hyvin tarjolla sivuliikkeen ansoista. Läheisyyden luomien kumppanuuksien takia myös lähikaupunkien tarjonta saavutti hyvin Västeråsin lukijat. Myös Palmblad & Co:n kirjakaupan tarjontaa oli hyvin saatavilla sen takia, että Palmblad oli Upsalassa tutustunut Västeråsista kotoisin olleeseen Johan Henrik Schröderiin, joka hankki Palmbladille kontaktin kotikaupunkiinsa.²⁶⁷ Tukholmalaisien kirjakauppiaiden tarjonnasta Västeråsiin saapui parhaiten merkittävimpien ja tehokkaimpien kauppiaiden tarjontaa. Åberg mainitsee ainoastaan Hæggströmin, muiden tukholmalaisten hän epäilee suuntautuneen muualle ja välttäneen Västeråsin harvoja sekä vähätuottoisia asiakkaita.²⁶⁸

Näin Västeråsin kirjakauppojen tarjonta näyttää rajoittuneen tiettyihin hyviin kontakteihin, ja siten olleen Waseniukseen verrattuna pienimuotoisempaa. Toisaalta on huomattava, että kilpailukin oli kovempaa. Asiakkaat saattoivat helpommin käydä suoraan pääkaupungin suurkustantajien luona tai tuottaa itse henkilökohtaisin kuljetuksin ja halvemmalla kirjoja kotiinsa ohi paikallisen kirjakauppiaan. Edelleen on huomattava, että Ruotsin maaperällä suuremmatkin kirjakaupat saattoivat kiertää markkinoilla myymässä tuotteitaan. Niinpä Västeråsinkin markkinoilla kävivät ainakin Wiborg & Co vuonna 1818, Probst vuonna 1825 sekä N.M. Lindh useita kertoja.²⁶⁹

Ulkomaalaisen kirjallisuuden osalta Västerås oli kuitenkin täysin Ruotsin suurkustantajien ja -kirjakauppiaiden armoilla. Åberg ei mainitse Västeråsista olleen minkäänlaisia suoria suhteita ulkomaille. Tilauksia lähetettiin varmasti tukholmalaisten kauppiaiden kautta, vaikka Åberg ei huomioi tätä mitenkään.²⁷⁰

Härnösand vuorostaan sijaitsi kirjallisuudentuotannon kannalta syrjäisellä alueella Pohjanlahden rannikolla. Vaasan sijaitseminen vastarannalla jopa hieman pohjoisempana antaa

²⁶⁷ Åberg 1987, s. 66.

²⁶⁸ Åberg 1987, s. 70. Henkilökohtaiset suhteet saattoivat tosin johtaa kirjojen myyntiä aivan muille teille kuin virallisten kirjakauppojen verkostoon. Niinpä Åberg mainitsee, että göteborgilaisen runoilija J.A. Wadmanin teoksia oli kyllä saatavilla Västeråsissakin: niitä möi apulaisopettaja Elof Jedeur, joka oli saanut niitä Göteborgissa lääkärinä toimivalta veljeltään, *ibid.*

²⁶⁹ Åberg 1987, s. 52.

²⁷⁰ Åberg ainoastaan lainaa erästä kirjakauppakuvausta Falunista pitäen sen kertovan normaalista toiminnasta myös Västeråsissa. Tässä lainauksessa puhutaan lyhyesti Leipzigin julkaisuluettelon käyttämisestä tilauksen tekemiseen. ks. Åberg 1987, s. 69.

kuitenkin suomalaisillekin lukijoille viitteen siihen, että vilkkaiden kauppayhteyksien takia tännekin asti saattoi olla hyvät yhteydet maiden eteläisemmistä keskuksista. Lisäksi Härnösandin asemaa vahvisti se, että se oli Pohjois-Ruotsin keskus nimenomaan kulttuurin saralla tarjotessaan koulutusta aina lukiotasolle ja opettajaseminaariin saakka.²⁷¹

Härnösandissa vuorostaan ei ollut kunnollista kirjakauppaa ennen 1840-lukua.²⁷² Perinteisesti kirjojen kauppaamisesta pitivät huolen kirjansitojat, joiden yksinoikeus kuitenkin mureni 1800-luvun alussa. Sen jälkeen heidän merkityksensä rajautui Härnösandissakin suurelle yleisölle suunnatun kirjallisuuden, kuten aapisten ja virsikirjojen, välittämiseen. Keskittyneen, monipuolista ja uutta kirjallisuutta tarjonneen kirjakaupan puutteen sijalle Qvarsell hahmottelee kuvan laajasta komissionääri-toiminnasta: kaupungissa toimi useita kauppiaita, pappeja tai opettajia ynnä muita henkilöitä, joiden kautta kirjallisuutta oli saatavilla. Kukaan heistä ei ollut varsinainen kirjakauppias, vaan he myivät tuotteitaan päätoimensa ohessa. Kirjojen myynti oli siis erittäin hajanaista, kun jokainen komissionääri tarjosi tavallisesti omaan sosiaaliseen taustaansa, ammattiinsa, taloudellisten voittojen hankkimiseen tai henkilökohtaiseen kiinnostukseensa sopivia kirjoja.²⁷³ Paikkakunnan lehdet pursuivat eri myyjien ilmoituksia tarjolla olleesta kirjallisuudesta, mutta tarkemmin myytävien teoksien määrästä tai tuomisesta kaupunkiin Qvarsell ei valitettavasti sano mitään, osin tosin kertakaikkisen lähdeaineiston puutteen takia.²⁷⁴ Todennäköisesti kirjamäärät olivat kuitenkin vähäisiä ja kirjojen todellinen ostaminen satunnaista sekä täysin riippuvaista pienten lähetysten saapumisesta.

²⁷¹ Qvarsell 1988, s. 13.

²⁷² Vasta 1843 perustettu kustantajayhdistys sai sen aikaiseksi, Qvarsell 1988, ss. 110–112. Kaupunkiin vuonna 1800 perustettu kirjapaino keskittyi virallisiin ilmoituksiin ja pienpainatteisiin. Poikkeuksena siellä painettiin joitakin oppikirjoja ja opettajalaitoksesta valmistuneiden opinnäytteitä, ks. *ibid.*, 1988, ss. 103 ja 108. Waseniuskin näyttää tilanneen joitakin Härnösandin kirjapainon tuotteita myytäväkseen, ks. J. Svedbomin (Härnösand) kirjalähetyksen kuitti, s.d. TYK, *Waseniuska bokhandeln, 1826 års räkningar*, no. 105.

²⁷³ Qvarsell 1988, ss. 103–104.

²⁷⁴ Qvarsell on joutunut työssään tyytymään lähes pelkästään lehti-ilmoituksiin, joiden antama kuva tarjonnasta tuskin on mitenkään kattava.

En ole myöskään ruvennut tarkemmin vertailemaan Västeråsin ja Helsingin kirjakaupoissa saatavilla olleen kirjallisuuden eroja: Åberginkin lähdepohja on Qvarsellin tapainen. Vaikka kummassakin tapauksessa ne antavat vahvat suuntaviivat tarjonnasta, niin silti ne eivät tavoita kaikkea tarjolla ollutta kirjallisuutta. Åberg itsekin toteaa, että varsinkin halvempi uskonnollinen kirjallisuus sekä erikoistunut tieteellinen kirjallisuus puuttuvat mainoksista. Ensin mainittuja tiedettiin aina kuitenkin olevan tarjolla, ja jälkimmäisillä oli oma rajoittunut lukijakuntansa, joka pidettiin kirjatarjonnasta tietoisena henkilökohdaisiin kontaktein, ks. Åberg 1987, s. 62. Åberg on kuitenkin Qvarsellia vahvemmin esittänyt lehti-ilmoitusten paljastamaa kirjallisuudenmyyntiä, ks. *Ibid.*, ss. 58–75.

Tällainen Härnösandin esimerkin tapaan harjoitettu hajanainen toiminta oli Qvarsellin mielestä luonteenomaista ruotsalaisille pikkukaupungeille ja osoitus niiden asukkaiden sangen rajoitetuista mahdollisuuksista saada kirjoja luettavakseen. Silti Qvarsell ristiriitaisesti lopettaa Härnösandin kirjakauppatoiminnan kuvaamisen toteamalla, että mainosten runsaasta tarjonnasta päätellen kaikki Ruotsissa painettu kirjallisuus oli saatavilla näin pohjoisessakin kaupungissa.²⁷⁵ Ulkomaista kirjallisuutta oli sen sijaan erittäin vaikeasti löydettävissä Härnösandista.

* * *

Vertailemalla Waseniuksen toimintaa sekä Västeråsin ja Härnösandin kirjamarkkinoita saadaan esiin pitempiaikainen kuva kirjakauppatoiminnan kehityksestä sekä voidaan huomata suomalaisen kirjakauppiaan erikoisasema. Härnösandin syrjäisyys tarjoaa kuvan perinteisemmästä kirjojen hankintatavasta. Kirjansitojilla läpi 1700-luvun ollut oikeus myydä yksinoikeudella sidottuja kirjoja oli antanut lähes kaiken kaupan heidän käsiinsä. 1700-luvulla sitomattomien kirjojen myynti oli kuitenkin levinnyt kuitenkin kuin kirjansitojen toimeksi. Ala oli kuitenkin erittäin hajautunut, ja kirjakaupasta vastasivatkin itse aikaisemmin ja keskimääräistä vankemmin kirjoihin tutustuneet kulttuuri-ihmiset, kuten papit tai opettajat, tai toisena vaihtoehtona taloudellisia voittoja vainuavat kauppiaat. Kustantajatkään eivät olleet vielä järjestäytyneet, joten he hoitivat kirjojen myynnin itsenäisesti ja yksittäin parhaaksi katsomallaan tavalla. Niin Härnösandissakin eri kustantajia tai kirjallisuusaloja ryhtyi edustamaan moni eri komissionääri: toiset olivat kenties kirjojen toimittajiaan sukulais- tai ystävyysitein yhteydessä, kenties he kaipasivat sivutuloja tai kokivat kulttuurin, oppien ja aatteiden välityksen tehtäväkseen. Yksityishenkilöt tilasivat omasta ja välillä toistenkin puolesta kirjoja kustantajilta ja painajilta. Ostajan kannalta tilanne oli aika vaikea. Vaikka kirjoista saikin aika hyvin tietoa lehti-ilmoituksen kautta, niin itse kirjoja sai hakea useammastakin paikasta. Vaikka halutusta kirjasta olisikin juuri annettu ilmoitus, niin pienet tilausmäärät ja pitkät toimitusajat saattoivat tyhjentää komissionäärin hyllyn nopeasti ja pitkäksi aikaa. Ruotsalaisen pikkukaupungin kirjatarjontaan

²⁷⁵ Qvarsell 1988, s. 110.

tutustuva asiakas sai varautua juoksemaan monessa paikassa, kuten saattoi tapahtua Falunissa 1840-luvulla:

*"Af Länstidningarne hade jag förnummit, att flera Bokhandlare funnos i den goda staden, hwilka en hwar hade sitt lilla eget särskildta goda att bjuda på; och för att ej gå miste om något, fick jag lof att, dragen af Apostlahästarnes ystra och istadiga par, göra en wisit hos dem alla... Jag beklagade mig öfwer min till större delen fruktlösa wandring, och äfwen deröfwer, att också här saknades mycket nytt. Orsaken förklarades och bestod deri, att från gammalt hafwa Hrr Roselli och Olsson haft, den ene Hjertas, den andre Lundequists förlager, och dessutom äro... Commissionärer, hwadan, allt detta tillsammanslagdt, bokhandeln blifwit så splittrad."*²⁷⁶

Västeråsiin oli vuorostaan jo syntynyt vankkaa kirjakauppatoimintaa ensin suurempien kustantajien perustettua sinne sivuliikkeensä ja sittemmin kaupungin kirjapainon laajennuttua myös kirjakaupaksi. Västeråsissakin on nähtävissä yksityisten ihmisten sivutoimisen kirjakaupan rippeet, mutta kirjakauppatoiminta oli jo keskittymässä ja ammattilaistumassa. Kirjallisuuden hankintatapoja pohdittaessa on myös huomattava, että Ruotsissa kilpailu oli kehittymässä kovaksi. Yksi kirjakauppa ei saanut myytäväkseen kaikkea maassa tuotettavaa kirjallisuutta, vaan sen tarjontaa supistivat paikkakunnan muut kirjakaupat omine yhteyksineen sekä kauppaansa mieluummin markkinoilla käyvät tai tilausten avulla kauempaa hoitavat kauppiaat. Kirjakauppojen järjestäytyminen tapahtui lopulta vuonna 1843, kun Ruotsin kustantajayhdistys perustettiin. Järjestön sääntöjen mukaan kuhunkin Ruotsin

²⁷⁶ "Paikallislehdistä olin ymmärtänyt, että tässä hyvässä kaupungissa oli useita kirjakauppiaita, joilla kullakin oli omat antinsa tarjottavana; jotten ohittaisi mitään huomaamattani, sain luvan kulkea vastahankaisten ja vallattomien apostolinhevosten vetämänä [hankalasti jalkapatikassa] ja käydä niistä jokaisen luona... Valitin kovasti hedelmätöntä vaellustani, ja siihen vielä lisäsin, että täältäkin puuttui monia uutuuksia. Puutteiden selvitettiin johtuvan siitä, että jo pitkään herrat Roselli ja Olsson olivat myyneet toinen Hjertan, toinen Lundequistin painotuotteita, ja sitä paitsi on... komissionärejä, jotka kaikki huomioituna merkitsevät kirjakauppa-alan olevan hyvin hajautunut" Jeremias Orkbornin artikkeli "Ett besök på boklådan i Falun", *Tidning för Fahlu län och stad*, 25.6.1840. Lainausta löytyy teoksesta Åberg 1987, s. 69. Jeremias Orkborn oli pseudonyymi, jonka taustalta löytyy todennäköisesti senaikainen lehden toimittaja Isak Georg Steinman, ks. *ibid.*, s. 69, nootti 47.

kaupunkiin piti perustaa yksi kirjakauppa, joka tarjosi keskitetysti kaikkien yhdistysten jäsenten tuotantoa.²⁷⁷

Suomessa toiminta tuntuu olleen jo kirjakauppojen syntyessä 1800-luvun alussa paljon keskittyneempää. Vaikka Gustaf Wasenius totesikin yliopiston tuoneen kaupunkiin paljon ihmisiä, jotka tilasivat itse kirjoja ulkomailta, niin näiden henkilöiden kautta kirjallisuutta ei todennäköisesti myyty kovinkaan paljoa eteenpäin. Näin kirjakaupat saivat osakseen suuren osan varsinkin uusimman kirjallisuuden myymisestä. Rajoitettu kirjakauppaprivilegioiden antaminen johti osaltaan siihen, ettei kovinkaan monia kirjojen myyjiä ollut edes olemassa. Niinpä vaikka Wasenius toimikin juuri samanlaisilla komissionääri-sopimuksilla kuin Härnösandin monet sivutoimiset kirjojen myyjät, hän ei suinkaan ollut käytännössä verrattavissa heihin, koska kaikki sopimukset kasautuivat hänelle, yhdelle ja samalle kirjakauppiaille. Tietysti Helsingissäkin oli kilpailua, mutta Delphinin ja Frenckelin kirjakaupat jäivät Waseniuksen rinnalla vähäpätöisemmiksi kilpailijoiksi.

Keskittyneen kirjakauppatoiminnan avulla helsinkiläisten oli helppo saada tietoa kaikesta tarjonnasta. Keskitetty toiminta mahdollisti myös Manner-Euroopan tilaukset Waseniuksen suurempien resurssien ja kaukaakin saapuvien lähetysten tuoton takia. Pienissä ruotsalaisissa kaupungeissa juuri ulkomaalaisen kirjallisuuden saaminen oli koettu turhan vaikeaksi. Kysyntääkään ei näillä paikkakunnilla ollut varmasti yhtä paljon kuin Helsingissä, mutta sen verran kuitenkin, että ulkomaalaisen kirjallisuuden puutteesta valitettiin ja sitä jouduttiin mahdollisuuksien mukaan erikseen tilaamassa Tukholman suurkirjakauppiailta.

²⁷⁷ Schück 1923, ss. 373–380 Tietystikään tämä ei lopettanut kilpailua ja luonut suurta monopolia. Ensinnäkin säännön täysimittainen käytännön toteutus kesti eikä kaikilla paikkakunnilla ikinä toteutunutkaan, ja osa merkittävistä kustantajista, tärkeimpänä N.M. Lindh, jäivät aluksi järjestön ulkopuolelle.

6. YHTEENVETO: 1800-LUVUN ALUN KOMMUNIKAATIOMURROS JA WASENIUKSEN KIRJAKAUPPATOIMINTA

Globalisaation tutkijoiden mielestä toisaalta informaatio- ja kommunikaatioteknologian viimeaikainen kehitys on tärkein globalisaatioon johtanut syy, toisaalta sitä kautta välittyneet kaikkialla tunnettavat kulttuurin muodot ovat sen kaikkein näkyvimvät piirteet. Nykyisen maailmanjärjestyksen ytimenä on nimenomaan uusi kaukokommunikaatiokyky me ja sen avulla kaukaisten paikkojen toimintoihin aikaansaattava vaikutus. Saamme vaikutteita ja olemme riippuvaisia yhä ratkaisevammin fyysisesti meistä kaukana olevien toimitsijoiden mielipiteistä ja teoista. Globalisaation nähdäänkin aiheuttaneen aikaisemman maailmanjärjestyksen perusrakenteena pidettyjen kansallisvaltioiden rajojen hämärtyksen: sosiologisesti tiedonvälityksen tutkimisen pääpaino onkin nyt valtiolliset ja maantieteelliset rajat ylittävän kommunikaation tarkastelussa.²⁷⁸

Historioitsijalle tällainen yksinkertainen kahtiajako näyttää liian teoreettiselta. Vaikka globalisaation historian tutkijat voivatkin muistaa ja huomauttaa ennen kansallisvaltioita vaikuttaneesta Euroopan yhtenäisestä eliitin kulttuurista, niin esimerkiksi kansainvälisten kauppiaiden yhteydet ja niiden merkitys jäävät jo vähemmälle huomiolle. Siten Heldin ja hänen työryhmänsä käsitys 1800-luvun aikana koetusta muutoksesta kansainvälisestä, mutta luokkarajoja seuraavasta kommunikaatiosta globalisaation perustan luoneeseen, Euroopan kansallisvaltioiden toimesta paranneltuun ja siten luokkarajat ylittävään sisäiseen ja kansainväliseen kommunikaatiokykyyn on hyvin kaavamainen. Kansainvälinen kommunikaatio on vaikuttanut ihmisiin eliitin ulkopuolellakin merkittävästi jo ennen kansallisvaltioiden syntyä ja niiden aikanakin ennen uuden globaalin aikakautemme alkua. Vaikka viime vuosikymmenet ovatkin muuttaneet ja lisänneet tiedonvälitystapojamme ja informaation määrää ennennäkemättömällä tavalla, on tärkeää huomata, ettei kyseessä ole mitenkään historiaton ilmiö. Tämä huomio on merkittävä myös toisin päin käännettynä: kansainvälinen kommunikaatio, sen kyvyt ja rajoitukset, ovat olleet merkittävässä osassa ihmiskunnan kehityksessä jo aikaisemminkin.

²⁷⁸ Hietaniemi 1998, ss. 1–3 ja Held et al. 1999, s. 363–369.

Entä miten helsinkiläinen kirjakauppa 1800-luvun alussa heijastelee tätä kehityskulkua? Kirjallisen kulttuurin avautuminen kaikkia suomalaisen yhteiskunnan jäseniä omakohtaisesti koskettavaksi oli vähitellen tapahtumassa. Ei pelkästään lukeminen ollut leviämässä yhä laajempiin kansanpiireihin, mutta myös lukemistapa oli muuttunut. Waseniuksen kirjakaupan alkuaskeleet ovat yksi merkki siitä, että ensimmäistä kertaa Suomessa kirjallisuutta hankittiin keskitetysti myytäväksi suurelle yleisölle, ei vain henkilökohtaisiin tarpeisiin tai lukemisen harrastajien ja pikkukauppiaiden välisin kontaktein. Kirjakaupan instituution kehittyminen 1800-luvun alun Suomessa oli siten osaltaan synnyttämässä maahan uusia kommunikaatiotapoja sekä muokkaamassa sen kulttuuria. Niiden vaikutus lisäsi kirjallisuuden leviämistä niin uusille alueille kuin lukijoillekin.

Alkuvuosina kirjakaupan perusta eli kirjat, sen myyntiartikkelit, olivat kuitenkin suurelta osin ulkomaista tuotantoa. Juuri Waseniuksen kirjakaupalle ulkomaiset kirjat olivat 1820-luvun loppupuolelle asti ainoa myyntiartikkeli. Tämän takia on syytä keskittyä ulkomaisen kirjallisuuden tuomiseen Suomeen tarkasteltaessa suomalaisten lukijoiden kontekstia ja resursseja omaksua kirjallisuutta ja osallistua sen välityksellä tapahtuvaan kommunikaatioon.

Ulkomaiseksi kirjallisuuden tekivät kuitenkin lähinnä valtiolliset rajat: ruotsi pysyi Suomen keskeisenä kulttuurikielenä poliittisista muutoksista huolimatta, ja myös ranskalaiseen ja saksalaiseen kulttuuriin oli perinteisesti vahvat yhteydet. Lukijoille ja kauppiaille ei edes voinut syntyä käsitystä omasta ulkomaisen kirjallisuuden ryhmästä, koska sen vastapaino, kotimainen kirjallisuus, oli vasta lähitulevaisuudessa toteutumassa. Samoin suhteet ulkomaisiin kauppiaisiin ja ulkomaisten kirjojen hankinta olivat Waseniukselle täysin luonnollista toimintaa. Omassa kontekstissaan pitkät välimatkat olivat hänelle väistämätön totuus, jonka puitteissa toimia. Pitkät etäisyydet ja aikaa vievät kuljetuskeinot tuntuvat vain meidän aikamme näkökulmasta kaupankäyntiä haittaavilta tekijöiltä, Waseniuksen omien mahdollisuuksien puitteissa hänen lähetyksensä saapuivat Suomeen yleensä nopeasti sekä varmasti: tuskin hän olisi kovinkaan paljoa paremmin osannut toivoa niiden onnistuvan. Lähetykset olisivat varmaan voineet olla paremmin Waseniuksen pyyntöjä vastaavia, mutta väärin lähetyksien jatkuva korjailu, sopimuspykälien venyttäminen omaksi hyväksi ja tiukat kommentit vastapuolen rikkoessa niitä olivat tavallisia sattumuksia kirjakauppiaiden kesken ja osoittavatkin Waseniuksen olleen tasavertainen kauppakumppani ulkomaisten kirjakauppiaiden kanssa.

Venäjän asettama valtion raja olikin varmaan ainoa tutkielmani raja, jonka Waseniuskin koki poikkeuksellisella tavalla hankaloittavan kirjakauppatoimintaa. Senkin suhteen on todettava, että Wasenius liikkui luonnostaan valtioiden rajojen ja asetusten ulottumattomissa. Sensuuriasetukset vaativat Waseniusta kehittämään uusia kuljetustapoja kielletyille kirjoille, mutta hän ei suinkaan pitänyt määräystä ehdottomana kieltona ja siten keskeyttänyt kirjojen maahantuontia. Waseniuksen tavoin monet suomalaiset virkamiehetkään eivät pitäneet tarpeellisenä noudattaa venäläisiä sensuurimääräyksiä. Venäläisten antamat asetukset ja suomalaisten käytännön toiminta eivät näytä kohdanneen toisiaan kovinkaan usein.

Näissä puitteissa Wasenius käytti oman aikansa mahdollisuudet tarkasti hyväkseen ja pystyi toimivasti ja kattavasti sitomaan yhteyksiä lähes kaikkiin tärkeisiin Euroopan kirja-kauppakeskuksiin. Periaatteessa hänen ulottuvillaan oli lähes koko eurooppalainen kirja-maailma. Waseniuksen tavoitteena ei ollut kuitenkaan tuottaa kattavasti kirjallisuutta Suomeen maan kulttuurielämää kehittääkseen, vaan häneen motiivinaan olivat taloudelliset voitot. Niinpä maahantuotavien kirjojen valinta oli tarkkaa, aina nimiä ja kappalemääriä myöten etukäteen määrättyä. Merkittävän osan Helsinkiin tuotavista kirjoista valitsivatkin suomalaiset lukijat, koska Wasenius halusi usein jo etukäteen varmistaa kullekin kirjalle löytyvän ostajan. Waseniuksen asemaa vuorostaan korosti kirjakauppiaiden vähyys Suomessa. Kirjakauppatoiminta oli keskittynyt Suomessa yksittäisten kauppiaiden käsiin ja siten maan kirjallisen kulttuurin resurssit olivat hyvin vähälukuisen ryhmän toimien varassa.

Nykyaikaisessa mielessään Waseniuksen kirjakaupan kansainvälisyys, varsinkin sen toiminnan vahva perustuminen siihen, saattaa tuntua poikkeukselliselta 1800-luvun alkupuolen kirjakauppiaan saavutukseksi. Waseniuksen kirjakauppa oli kuitenkin perinteisen eliittikulttuurin tuote, jolloin kansainvälisen kaupan harjoittaminen oli itsestäänselvää. Samalla Waseniuksen liikkeen toiminnassa on kuitenkin nähtävissä uuden aikakauden alku, koska se kehitti eteenpäin suomalaisittain uuteen vaiheeseen pääsyttä kulttuuri-instituutiota ja ulotti sen tarjonnan yhä laajempien kansanjoukkojen pariin. Kirjakauppiaiden monipuolistaessa toimintaansa tulevana vuosina kansallisen kulttuurinkin edistyminen sai uutta voimaa. Gustaf Waseniuksen kirjakauppa toimikin ensimmäiset vuotensa kommunikaation kehityksen ja kulttuurin välityksen kannalta muutoksen keskellä noudattaen vanhoja tapoja mutta samalla jo uusia ounastellen.

LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

KANSALLISARKISTO (KA)

Sensuuriylhallituksen arkisto

Konseptipöytäkirjat 1829–1834 (Ca 2)

Kirjeasiakirjat 1830-1839 (Ea 1–3)

Sensuurikomitean arkisto

Kotimaisen tarkastettavan kirjallisuuden diaari 1830 (Ab 1)

Pöytäkirjat 1830–1839 (Ca 1–10)

Kirjaluettelot 1830–1839 (Eb 1–10)

HELSINGIN YLIOPISTON KIRJASTO (HYK)

Waseniuska bokhandeln (Coll. 444)

kirjekonseptit: kopiokirjat 1820–1821, 1823, 1825–1827, 1830–1831 (444.35–37)

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPETS ARKIV (SLSA, tilattavissa HYK:n kautta)

Waseniuska samlingen (SLSA 408)

G.O. Wasenius' handlingar (408.2)

TURUN YLIOPISTON KIRJASTO (TYK)

Waseniuksen kirjakaupalle saapuneita laskuja, kuitteja ja tiedonantoja (k. Ruots. V: 3)

Waseniuska bokhandeln, räkningar 1823–1824, 1826–1830, 1834. (k. Ruots. V: 3 a–g)

ÅBO AKADEMIS BIBLIOTEK (ÅAB)

G.O. Wasenius' samling (F1)
Brefbok 1822–1823

Painetut lähteet

Grönroos & Nyman 1996

Grönroos, Henrik & Nyman, Ann-Charlotte. *Boken i Finland. Bokbeståndet hos borgerskap, hantverkare och lägre sociala grupper i Finlands städer enligt städernas bouppteckningar 1656–1809*. Svenska litteratursällskapet 596. Helsinki, 1996.

Kejsrerliga förordningar 1822, 1826, 1829

SANOMALEHDET

Helsingin Sanomat, 19.10.1952
Hufvudstadsbladet, 18.10.1952

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Painamaton tutkimuskirjallisuus

HELSINGIN YLIOPISTON KIRJASTO (HYK)

Vallinkoski, Jorma Väinö 1915–1980. Kirjekokoelma ja asiakirjakokoelma (Coll. 252)
Asiakirjakokoelma (252.2.)

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPETS ARKIV (SLSA, tilattavissa HYK:n kautta)

Grönroos' samling (SLSA 1000)
Bokhandel, Bibliotek (mapp 35)

Språk och översättningar (mapp 67)
Grönroos' egna skrifter (mapp 78)

Painettu tutkimuskirjallisuus

Ankarcrona 1989

Ankarcrona, Anita. *Bud på böcker. Bokauktioner i Stockholm 1782–1801. Traditionen – böckerna – publiken*. Akademitryck AB, Edsbruk, 1989.

Barbier 1981

Barbier, Frédéric. "Le commerce international de la librairie française au XIXe siècle (1815–1913)". *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, tome XXVIII/1981, janvier–mars 1981, ss. 94–117.

Barbier 1984

Barbier, Frédéric. "Les innovations technologiques", teoksessa *Histoire de l'édition française. Tome II, Le livre triomphant 1660–1830* (dir. Martin, Henri-Jean & Chartier, Roger & vivet Jean Pierre). Promodis, Paris, 1984, ss. 545–551.

Barbier 1985a

Barbier, Frédéric. "Libraires et colporteurs", teoksessa *Histoire de l'édition française. Tome III, Le temps des éditeurs. Du romantisme à la Belle Époque* (dir. Chartier, Roger & Martin, Henri-Jean). Promodis, Paris, 1985, ss. 229–238.

Barbier 1985b

Barbier, Frédéric. "Les marchés étrangers de la librairie française", teoksessa *Histoire de l'édition française. Tome III, Le temps des éditeurs. Du romantisme à la Belle Époque* (dir. Chartier, Roger & Martin, Henri-Jean). Promodis, Paris, 1985, ss. 269–281.

Barenbaum 1991

Barenbaum, Iosif E. *Geschichte des Buchhandels in Russland und der Sowjetunion*. Harrassowitz, Wiesbaden, 1991.

Beck 1999

Beck, Ulrich. "Kosmopoliittinen perspektiivi – toisen modernin sosiologiasta". *Tiede & edistys*. 1999/3, ss. 177–199.

Björkenheim 1929

Björkenheim, Magnus. *Äldre fransk litteratur på herrgårdar i Finland – collections littéraires françaises conservées dans les manoirs de Finlande*. Söderström, Helsingfors, 1929.

Bokhandel 1953

Bokhandel og forlagsvirksomhed i Danmark. En kort oversigt over historie, organisation og virkemåde. Den danske Forlæggerforening, København, 1953.

Bonnier 1920

Bonnier, Isidor Adolf. *Anteckningar om svenska bokhandlare intill år 1900 jämte strödda notiser från senare tid. I, landsortsbokhandlare (utom Uppsala)*. Bonnier, Stockholm, 1920.

Bonnier & Hånell 1935

Bonnier, Isidor Adolf & Hånell, August. *Anteckningar om svenska bokhandlare intill år 1935. II, Stockholm och Uppsala*. Bonnier, Stockholm, 1935.

Braudel 1967

Braudel, Fernand. *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe – XVIIIe siècle). Tome 1er*. Armand Colin, Paris, 1967.

Burke 1994

Burke, Peter. *Popular Culture in Early Modern Europe*. Scholar Press, Aldershot, 1994.

Castells 1996

Castells, Manuel. *The Information Age: Economy, Society, and Culture. Volume I: The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishers, Great Britain, 1996.

Chartier 1995

Chartier, Roger. "De l'histoire du livre à l'histoire de la lecture: les trajectoires françaises", teoksessa *Histoires du livre, nouvelles orientations. Actes du colloque du 6 et 7 septembre 1990, Göttingen* (éd. Bödeker, Hans Erich). Maison des sciences de l'homme, Paris, 1995, ss. 23–45.

Chartier & Martin 1985

Histoire de l'édition française. Tome III, Le temps des éditeurs. Du romantisme à la Belle Époque (dir. Chartier, Roger & Martin, Henri-Jean). Promodis, Paris, 1985.

Darnton 1979

Darnton, Robert. *The Business of Enlightenment. A Publishing History of the Encyclopédie 1775–1800*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1979.

Darnton 1983

Darnton, Robert. "What is the History of the Books", teoksessa *Books and Society in History, Papers of the Association of the College and Research Libraries Rare Books and Manuscripts Preconference, 24–28 June, 1980, Boston, Massachusetts* (ed. Carpenter, Kenneth E.). R.R. Bowker Company, New York, 1983, ss. 3–26.

Darnton 1984

Darnton, Robert. "Readers Respond to Rousseau: the Fabrication of Romantic Sensitivity", teoksessa Darnton, teoksessa *The Great Cat Massacre and other Episodes of French Cultural History*. New York, Basic Books, 1984, ss. 215–256.

Darnton 1991

Darnton, Robert. "History of Reading", teoksessa *New Perspectives on historical Writing* (ed. Burke, Peter). Cambridge, Polity Press, 1991, ss. 140–167.

Darnton 1995

Darnton, Robert. "Histoire du livre – Geschichte des Buchwesens: An Agenda for Comparative History", teoksessa *Histoires du livre, nouvelles orientations. Actes du colloque du 6 et 7 septembre 1990, Göttingen* (éd. Bödeker, Hans Erich). Maison des sciences de l'homme, Paris, 1995, ss. 451–458.

Dopp 1952

Dopp, Herman. *La Contrefaçon des livres français en Belgique 1815–1852*. Université de Leuven, Recueil de travaux par les membres des Conférences d'Histoire et de Philologie, 2me série, 26me fascicule. Librairie Universitaire, Leuven, 1932.

Ginzburg 1976a

Ginzburg, Carlo. *Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del '500*. Einaudi, Torino, 1976.

Ginzburg 1976b

Ginzburg, Carlo. "High and Low: The Theme of Forbidden Knowledge in the Sixteenth and Seventeenth Centuries". *Past and Present*, 73/1976 (November), ss. 28–42 (Suom.

"Korkea ja matala. Kielletyn tiedon teema 1500- ja 1600-luvuilla", teoksessa Ginzburg, *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus, Tampere, 1996, ss. 77–98).

Eisenstein 1979

Eisenstein, Elisabeth L. *The Printing Press as an Agent of Change*, 2vols. Cambridge University Press, 1979.

Eisenstein 1993

Eisenstein, Elizabeth L. *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge University Press, U.S.A., 1993 (1. painos 1983).

Engelsing 1974

Engelsing, Rolf. *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*. Stuttgart, 1974.

Feather 1988

Feather John. *A History of British Publishing*. Croom Helm, Guildford & King's Lynn, 1988.

Febvre & Martin 1976

Febvre, Lucien & Martin, Henri-Jean. *The Coming of the Book. The Impact of Printing 1450–1800*. NLB, Norfolk, 1976 (1. painos, *L'Apparition du livre*. Albin Michel, Paris, 1958).

Gardberg 1952

Gardberg, Carl-Rudolf. *Litterära kontraband i Nikolai I:s Finland*. Frenckellska tryckeri aktiebolagets presentboksserie, 5. Frenckell, Helsinki, 1952.

Gardberg 1973

Gardberg, Carl-Rudolf. *Kirjapainotaito Suomessa III. Turun palosta vuoteen 1918*. Helsingin graafinen klubi, 1973.

Goldfriedrich 1913

Goldfriedrich, Johann. *Geschichte des Deutschen Buchhandels. Vom Beginn der Fremdherrschaft bis zur Reform des Börsenvereins im neuen Deutschen Reiche. (1805–1889)*. Verlag des Börsenvereins der Deutschen Buchhändler, Leipzig, 1913.

Grönroos 1987

Grönroos, Henrik. "Kirjallisuuden lukeminen historian tutkimuksen kohteena". *Bibliophilos*, 1987/2, ss. 33–40.

Hakapää 1998

Hakapää, Jyrki. "Ottaako oppia kirjoista? Helsingin kauppiaiden hyötykirjallisuudesta 1700-luvun lopulla". *Bibliophilos*, 1998/4, ss. 19–25.

Harmaja 1920

Harmaja, Leo. *Suomen tullipolitiikka Venäjän vallan aikana. Edellinen osa: vuoteen 1859*. Taloustieteellisiä tutkimuksia XXIV. Wsoy, Helsinki, 1920

Havelock 1976

Havelock, Eric Alfred. *Origins of Western Literacy: Four Lectures Delivered at the Ontario Institute for Studies in Education, Toronto, March 25–28, 1974*. Monograph Series, 14. Ontario Institute for Studies in Education, Toronto, 1976.

Heckscher 1940

Heckscher, Eli F. *De svenska penning-, penning- och måttsystemen. En historisk översikt*. Publikationer utgivna av Historielärarnas Förening I. P.A. Norstedt Söner, Stockholm, 1940.

Held et al. 1999

Held, David & McGrew, Anthony; Goldblatt, David & Perraton, Jonathan. *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Polity Press, United Kingdom, 1999.

Hietaniemi 1998

Hietaniemi, Tapani. "Mistä globalisaatiossa on kysymys?". *Viridis, vihreä verkkolehti*. 1998 (kesä), [<http://www.kaapeli.fi/viridis/art1.html>].

Hirn 1943

Hirn, Yrjö. *Akateeminen kirjakauppa. Luku Suomen sivistyshistoriaa*. Akateeminen kirjakauppa, Helsinki, 1943.

Histoires du livre 1995

Histoires du livre, nouvelles orientations. Actes du colloque du 6 et 7 septembre 1990, Göttingen (éd. Bödeker, Hans Erich). Maison des sciences de l'homme, Paris, 1995.

History of the Book 1983

"A Statement on the History of the Book", teoksessa *Books and Society in History, Papers of the Association of the College and Research Libraries Rare Books and Manuscripts Preconference, 24–28 June, 1980, Boston, Massachusetts* (ed. Carpenter, Kenneth E.). R.R. Bowker Company, New York, 1983, ss. xi–xii.

Hülphers 1777

Hülphers, Abraham Abrahamssom. *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland, Tre-dje Samlingen om Herjedalen*. Horn, Westerås, 1777.

Häggman 1994

Häggman, Kai. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 179. Suomen historiallinen seura, Helsinki, 1994.

Jarrick 1986

Jarrick, Arne. *Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm*. Historia i Perspektiv 1. Tidens förlag, Kristianstad, 1992.

Juva 1951

Juva, Kerttu. "Piirteitä Suomen kansan lukuharrastuksesta 1820–1850-luvuilla". *Turun historiallinen arkisto XI*. Turku, 1951, ss. 131–189.

Jørgensen 1980

Jørgensen, Arne. *Universitetsbiblioteket i Helsingfors 1827–1848*. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 44. Helsingfors, 1980 (1. painos 1930).

Kaukiainen 1988

Kaukiainen, Yrjö. "Meritiet. maantiet, kulttuurin tiet", teoksessa *Itämeri kulttuurivaikutteiden välittäjänä. Seminaari Kotkassa 31.7.–2.8.1986*. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja N:o 10. Kotka, 1988, ss. 53–59.

Kaukiainen 1993

Kaukiainen, Yrjö. *A History of Finnish Shipping*. Routledge, London, 1993.

Klemming & Nordin 1883

Klemming G.E. och J.G. Nordin. *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883*. P.A. Norstedt & Söner, Stockholm, 1883.

Klinge 1978

Klinge, Matti. *Ylioppilaskunnan historia. Ensimmäinen osa 1828–1852, Turun ajoista 1840-luvun aktivismiin*. Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunta ja Gaudeamus, Vaasa, 1978.

Klinge 1995

Klinge, Matti. *Itämeren maailma*. Otava, Keuruu, 1995

Kuisma 1990

Kuisma, Markku. "Yrittäjät 1700-luvun luokkakuvassa", teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta (toim. Haapala, Pertti)*. Vastapaino, Tampere, 1990, ss. 17–36.

Laine 1996

Laine, Tuija. "Kirjahistorian tutkimustraditiot ja nykytila", teoksessa *Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen (toim. Laine, Tuija)*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Vammala, 1996, ss. 11–34.

Lecocq & Martin 1985

Lecocq, Micheline & Martin, Henri-Jean. "Le cas de Lyon", teoksessa *Histoire de l'édition française. Tome III, Le temps des éditeurs. Du romantisme à la Belle Époque (dir. Chartier, Roger & Martin, Henri-Jean)*. Promodis, Paris, 1985, ss. 160–161.

Lehtinen 1999

Lehtinen, Marja. "Kirjallisuuden käsite ja kirjallisuusinstituution eriytyminen", teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria I: Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, 1999, ss. 196–203.

Lévi-Strauss 1955

Lévi-Strauss, Claude. *Tristes Tropiques*. Librairie Plon, Paris, 1955 (suom. *Tropiikin kasvat*. Loki-Kirjat, Helsinki, 1997).

Lundequist 1829

Lundequist, Nils. *Stockholms stads historia, från stadens anläggning till närvarande tid. Tredje delen*. Hæggström, Stockholm, 1829.

Lyons 1985

Lyons, Martyn. "Les contrefaçons belges", teoksessa *Histoire de l'édition française. Tome III, Le temps des éditeurs. Du romantisme à la Belle Époque* (dir. Chartier, Roger & Martin, Henri-Jean). Promodis, Paris, 1985, ss. 272–273.

Marker 1985

Marker, Gary. *Publishing, Printing, and the Origins of Intellectual Life in Russia, 1700–1800*. Princeton University Press, New Jersey, 1985.

Martin, 1994

Martin, Henri-Jean. *The History and Power of Writing*. The University of Chicago Press, Chicago, 1994 (1. painos, *L'histoire et pouvoirs de l'écrit*. Librairie Académique Perrin, Paris, 1988).

Martin & Martin 1985

Martin, Odile & Martin, Henri-Jean. "Le monde des éditeurs", teoksessa *Histoire de l'édition française. Tome III, Le temps des éditeurs. Du romantisme à la Belle Époque* (dir. Chartier, Roger & Martin, Henri-Jean). Promodis, Paris, 1985, ss. 159–215.

Mäkeläinen 1972

Mäkeläinen, Eva-Christina. *Säätyläisten seuralämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*. Historiallisia tutkimuksia 86. Helsinki, 1972.

Mäkinen, 1997

Mäkinen, Ilkka. "Nödvändighet af Lainakirjasto". *Modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 668. Gummerus, Jyväskylä, 1997.

Mäkinen 1999

Mäkinen, Ilkka. "Lukemisen vallankumous", teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria I: Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, 1999, ss. 163–177.

Nohrström 1933

Nohrström, Holger. *Suomen kustannustoiminta. I osa: aika ennen kustannusyhdistyksen perustamista 1858*. Suomen kustannusyhdistys, Helsinki, 1933.

Nordqvist 1972

Nordqvist, Nils. *Berömda svenska boktryckare*. Bokvännens bibliotek 90. Sällskapet bokvännerna, Stockholm, 1972.

Nurmio 1934

Nurmio, Yrjö. *Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina vv. 1809–1829*. WSOY, Porvoo, 1934.

Nurmio 1947

Nurmio, Yrjö. "Maamme lukuseuroista ja niiden kirjastoista 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkuvuosikymmeninä" *Historiallinen aikakauskirja*, 1947, ss. 1–47.

Nyberg 1982

Nyberg, Stig-Björn. "Den Öhmanska bokhandeln 1839–1849. En studie i bokhandels- och förlagsförhållandena i Finland under 1840-talet". *Historiska och litteraturhistoriska studier* 57 (red. Steinby, Torsten). Printaco, Helsinki, 1982, ss. 81–136.

Nyberg 1986

Nyberg, Stig-Björn. "Waseniuksen kirjakauppa ja sen perustaja G.O. Wasenius". *Bibliophilos*, 1986/2, ss. 33–36.

Nyrop 1870

Nyrop, Camillus. *Bidrag til den danske boghandels historie. Anden del*. Gyldendal, København, 1870.

Ong 1995

Ong, Walter J. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Routledge, Cornwall, 1995 (1. painos 1982).

Paasivirta 1978

Paasivirta, Juhani. *Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808–1914)*. Kirjayhtymä, Helsinki, 1978.

Paasivirta 1991

Paasivirta, Juhani. "Suomi jäsentyy kansakuntana Eurooppaan. Kulttuurisuhteet 1800- ja 1900-luvuilla", teoksessa *Suomi Euroopassa. Talous- ja kulttuurisuhteiden historiaa*. Atena kustannus, Jyväskylä, 1991, ss. 171–192.

Peltonen 1994

Peltonen, Matti. "Kirjat ja maailma", teoksessa *Yleiset kirjastot Suomessa 200 vuotta (toim. Hietaniemi, Marjatta)*. Vaasa, 1994, ss. 55–58.

Pietiäinen 1988

Pietiäinen, Jukka-Pekka. *Suomen postin historia I*. Posti- ja telelaitos, Helsinki, 1988.

Plant 1965

Plant, Marjorie. *The English Book Trade. An Economic of the Making and Sale of Books*. George Allen & Unwin Ltd, Great Britain, 1965 (1. painos 1939).

Pohjanpalo 1949

Pohjanpalo, Jorma. *Suomen kauppamerenkulku ja erityisesti linjaliikenteen osuus siinä*. WSOY, Helsinki, 1949

Qvarsell 1988

Qvarsell, Roger. *Kulturmiljö och idéspridning. Idédebatt, bokspridning och sällskapsliv kring 1800-talets mitt*. Norrlands bildningshistoria. Carlssons, Helsingborg, 1988.

Raabe 1983

Raabe, Paul. "Library History and the History of Books: Two Fields of Research for Librarians", teoksessa *Books and Society in History, Papers of the Association of the College and Research Libraries Rare Books and Manuscripts Preconference, 24–28 June, 1980, Boston, Massachusetts (ed. Carpenter, Kenneth E.)*. R.R. Bowker Company, New York, 1983, ss. 251–254.

Raven 1997

Raven, James. "Gentlemen, Pirates and Really Respectable Booksellers: Some Charleston Customers for Lackington, Allen & Co.", teoksessa *The Book Trade & Its Customers. Historical Essays for Robin Myers (ed. Arnold Hunt, Giles Mandelbrote & Alison Shell)*. Oak Knoll Press, Delaware, 1997, ss. 247–264.

Rinman 1951

Rinman, Sven. *Studier i svensk bokhandel. Svenska bokförläggareföreningen 1843–1887*. Stockholm, 1951.

Rühs 1827

Rühs, Friedrich. *Finland och dess invånare*. Hæggström, Stockholm, 1827 (1. painos *Finland und seine Bewohner*, 1811–1813).

Schottenloher 1989

Schottenloher, Karl. *Books and the Western World. A Cultural History*. McFarland & Co, U.S.A., 1989 (1. painos, *Bücher bewegten die Welt: Eine Kulturgeschichte des Buches*. Anton Hiersemann Verlag, Stuttgart, 1951–52.).

Schück 1923

Schück, Henrik. *Den svenska förlagsbokhandelnshistoria. Senare delen*. P.A. Norstedt & Söner förlag, Stockholm, 1923.

Silander 1936

Silander, Alpo. "Sensuuriolojanne 1829–1840". *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja*, 1936/4, ss. 256–276.

Silfverhuth 1977

Silfverhuth, Voitto. *Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonnollisen kirjallisuuden valvonta Suomessa 1809–1965*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 104. Loimaa, 1977.

Svedjedal 1996

Svedjedal, Johan. "Kirjan yhteiskunta Ruotsissa 1800-luvulla", teoksessa *Rakkaudesta lukemiseen. Suomalaisen kirjallisuusharrastuksen kehityksestä (toim. Niemi, Juhani)*. Yliopistopaino, Helsinki, 1996, ss. 15–23.

Tanselle 1983

Tanselle, G. Thomas. "Introduction", teoksessa *Books and Society in History, Papers of the Association of the College and Research Libraries Rare Books and Manuscripts Preconference, 24–28 June, 1980, Boston, Massachusetts (ed. Carpenter, Kenneth E.)*. R.R. Bowker Company, New York, 1983, ss. xvii–xxiii.

Tommila 1967

Tommila, Päiviö. "Suomen kirjakaupat ja kirjakauppiaat vuosina 1809–1860". *Turun historiallinen arkisto XIX*. Otava, Keuruu, 1967, ss. 151–174.

Virtanen 1958

Virtanen, Artturi. *Suomen kirjakaupan ja kustannustoiminnan vaiheita*. Suomen kustannusyhdistys, Helsinki, 1958.

Wittmann 1991

Wittmann, Reinhard. *Geschichte des deutschen Buchhandels. Ein Überblick*. Beck, München, 1991.

Wrede 1999

Wrede, Johan. "Litteraturen i sin tid", teoksessa *Finlands svenska litteraturhistoria, I delen: Åren 1400–1900 (utg. av Johan Wrede)*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, 1999, ss. 11–17.

Ylikangas 1995

Ylikangas, Heikki. "Sattuma vaiko selviö? Miksi Suomen kirjastolaitos sai alkunsa Vaasassa 1794?", teoksessa *Vaasan Luku-Kirjasto 1794–1845. Läse-Bibliotheket i Wasa 1794–1845 (toim. Öhman, Berit)*. Vaasa, 1995, ss. 7–11.

Zweybergk 1958

Zweybergk, Ola. *Om bokförlag och bokförläggare i Finland*. Finlands förlagsförening, Helsingfors, 1958.

Åberg 1987

Åberg, Åke. *Västerås mellan Kellgren och Onkel Adam. Studier i provinsens litterära villkor och system*. Västerås kulturnämnds skriftserie nr 15. Västerås kommun: Kultur- och fritidsnämnden, Södertälje, 1987.